

84 ISSN 0772 - 6384
XXIXe jaargang - 2

ten mandere

heemkundige periodiek voor Izegem en omgeving

Bank van Roeselare

GroeiKracht
voor
West-Vlaanderen

EEN BEZOEK AAN HET EERSTE
BORSTELMUSEUM TER WERELD
IS DE MOEITE WAARD!

*De typische industrie
van Izegem bewaard in*

Het Nationaal Borstelmuseum

BARON DE PÉLICHY STRAAT 3 • 8700 IZEGEM

Uitnodiging vanwege:

Losse bezoekers: de zaterdag van 14 u. tot 17 u.
Groepen: volgens afspraak
Reservatie stadsbestuur - Tel. (051) 30 22 04

Borstelfabrieken Dilecta - J. Duyck & Co - Izegem

TEN MANDERE

heemkundig tijdschrift voor
Izegem, Emelgem en Kachtem
viermaandelijks periodiek

BESTUUR :

Erevoorzitter :

RAFAËL VERHOLLE

Heyestraat 21, 8700 Izegem

tel. (051) 30.12.42

Voorzitter :

Dr. JEAN-MARIE LERMYTE

Kortrijksestraat 323, 8700 Izegem

tel. (051) 30.39.99

Ondervoorzitter :

ANTOON VANDROMME

Blauwhuisstraat 52, 8700 Izegem

tel. (051) 30.31.35

Secretaris :

ROBERT LEROY

Boomforeeststraat 49, 8700 Izegem

tel. (051) 30.10.56

Penningmeester :

ALBERIC DEPREZ

Ommegangstraat 69 bus 1, 8700 Izegem

tel. (051)30.28.48

Archivaris :

ANDRÉ DEMEURISSE

Baronielaan 33, 8700 Izegem

tel. (051) 30.31.35

Leden :

LUC BILLIOUW

Ter Beemden 16, 8700 Izegem

tel. (051) 30.12.23

BART BLOMME

Europastraat 13, 8770 Ingelmunster

tel. (051) 30.03.67

ANDRÉ MISTIAEN

Hondekensmolenstraat 24, 8700 Izegem

tel. (051) 30.36.69

FREDDY SEYNAEVE

Elegastlaan 14, 8700 Izegem

tel. (051) 30.58.31

RAF VANDENBERGHE

Meensesteenweg 77, 8700 Izegem

tel. (051)30.46.23

HENDRIK WILLAERT

Krommekeerstraat 3, 8080 Ruislede

tel. (051) 68.82.45

REDACTIE :

Bart Blomme (hoofd)

Jean-Marie Lermyte

Antoon Vandromme

Raf Vandenbergh

Verantwoordelijke uitgever : Jean-Marie Lermyte

Kortrijksestraat 323, 8700 Izegem

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn bijdrage en ontvangt 15 overdrukken.

Voor gehele en gedeeltelijke overname is de voorafgaandelijke toestemming van de heemkundige kring en de auteur vereist.

Lijst ERELEDEN 1989

afgesloten op 15-09-89

Allewaert, Luc	Marktstraat, 14	Maertens, Eric	Kerelsstraat, 13
Boucherie, Gerard	Ambachtenstraat, 84	Michiels, Eric	Gentsestraat, 27
Bourgeois, André	Sint-Tillostraat, 9	Ondersteuningsgenootschap	
Bral-Dejonghe, Rudi	Ardooisestraat, 62	Zusters van Liefde	Roeselaarsestraat, 43
Bruyneel, Walter	Grote Markt, 1	Oosterlynck, Jozef	St.Jorisstraat, 47
Christiaens, Marcel	Eigenhaardstraat, 45	Rosseel, Luc	Roeselaarsestraat, 95
Christiaens, Omer	Prins Albertlaan, 2	Saelen, André Mevr.	Kachtemsestraat, 137
Christiaens, Roselin Mevr.	Grote Markt, 17	Sagon-Vandenavenne, F.	Gentsestraat, 17
Deblauwe, Marcel	Kouterweg, 125	Sagon, Luc	Oude Iepersestraat, 45
Debosschere J-P.	Reperstraat, 65	Seynaeve, Jozef	Burg. v.d.bogaerdelaan, 93
Debruyne, Rudy	Slagmeersenstraat, 13	Strobbe-Cardoen, D.	Gentse heerweg, 98
Declercq, Louis	Burg.v.d.bogaerdelaan, 30	Strobbe-Staessens, Luc	Vredestraat, 1
Decock, Jaak	Rotselaan, 14	Strobbe-Debever, G. Mevr.	Korenmarkt, 11 app. 1
Defauw, Leon	Gentse heerweg, 92	Strobbe-Jespers, G.	Korenmarkt, 11 bus 5
De Forche, Christiaan	H. Consciencestraat, 18	Vanbeckevoort, Jaak	Meensestraat, 131
Demuyne, Gustaaf	Baron de Pelichystraat, 45	Vandenbussche, André	Dam, 43
Denys, Roland	Burg.v.d.bogaerdelaan, 67	Vandenbussche, M. Mevr.	Nieuwstraat, 9
Driegelinck-Wyffels, Mevr.	Burg.v.d.bogaerdelaan, 55	Vanderhaeghen, Albert	Baronielaan, 26
Durant, Gerard	Kortestraat, 6	Vandommele, Roger	St. Rafaëlstraat, 14
Dupont, Jim	Kerkplein, 8 bus 4	Vanfleteren, Georges	Pr. Albertlaan, 46
Duyck, André	St. Jorisstraat, 55	Vanhaverbeke, Luc	Roeselaarsestraat, 83
Duyvejonck, Paul	Pieter Baesstraat, 23	Vangheenbergh, Leon	Dweersstraat, 10
Feys, Gerard	Camiel Ameyestraat, 1	Vanhecke, Johan	Prinsessestraat, 74
Geldof, Odiel bvba	Slagmeersenstraat, 45	Van Walleghem, Dirk	Kortrijksestraat, 5
Guillemin-Verbeke, A.	Meensesteenweg, 88	Verhaeghe, Luc	Oekensestraat, 29
Handsaeme, Roland	Gentse heerweg, 82	Verledens, Willy	Peter Benoitstraat, 41
Herman, Raf	Stijn Streuvelsstraat, 26	Werbrouck, Raymond	Roeselaarsestraat, 143
Hochepeid, José	Prinsessestraat 124/1	Zusters van Ave Maria	Gentsestraat, 31
Houthoofd, Antoon	Steenovenstraat, 4		
Laga, Herman	Gentse heerweg, 48		
Lecluyse-Demeyere, E.	Abelestraat, 25		
Lefevre, Jozef	Karel de Goedelaan, 18		
Madou, André	Roeselaarsestraat, 317		

buiten Izegem

Deblauwe, Jules	St. Amandsstraat, 107	8800 ROESELARE
Declercq, Carl	Izegemsestraat, 57	8768 LEDEGEM
Gilles de Pelichy, Mej.	Keizer Karelstraat, 105 b.30	8000 BRUGGE
Hespeel, Eric	Lange Kant, II	2840 HAACHT
Huyghe, Emmanuel	Rodebergstraat, 25	8961 HEUVELLAND
Meyfroidt, Armand	Vlasschaardstraat, 12	8770 INGELMUNSTER
Soens, Gerard	Beukenlaan, 11	8760 LENDELEDE
Vanantwerpen, Lucien	Korenstraat, 19	9800 DEINZE
Vanneste, Guido	Tarwestraat, 10	8770 INGELMUNSTER

Misschien staat uw naam hier niet bij
omdat u vergat 600 fr te betalen op
rekening 712-0700260-03 van Ten Mandere ?
Gewone leden betalen 400 fr.

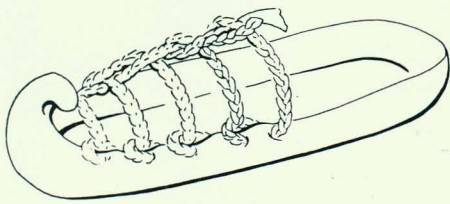
De degelijkheid van Duitse wetenschappelijke studies is bekend. Einde 1980 verscheen in de reeks *Kataloge des Deutschen Ledermuseums* als deel 6 *Deutsches Schuhmuseum*. In deze catalogus van het schoeiselmuseum in Offenbach am Main werd de grootste verzameling voetbekleding uit alle delen van de wereld gepresenteerd. Elk hoofdstuk bestond telkens uit een algemeen gedeelte, gevolgd door de beschrijving van de stukken.

Al een hele tijd had **Christiaan De Forche**, germanist en ambtenaar voor informatie en cultuur van de stad Izegem, die algemene gedeelten (letterlijk) vertaald. Tot een uitgave kwam het echter niet. Als heemkundige kring zijn we blij nu eindelijk deze tekst wél als speciaal nummer te kunnen brengen. Al gaat het hier niet specifiek om Izegems schoeisel, de publicatie is wel degelijk verantwoord: de faam van Izegem blijft verbonden aan zijn schoenen en borstels. Bovendien bezit het Nationaal Schoeiselmuseum van Izegem een uitgebreide collectie Europees en 'uitheems' schoeisel. De foto's werden door **Bart Blomme** allemaal genomen in ons Izegems museum.

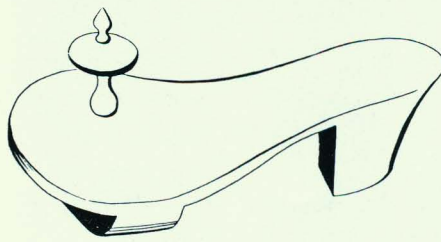
We bedanken ook heel uitdrukkelijk de hoofdconservator van het Deutsches Ledermuseum/Schuhmuseum, Frankfurter Strasse 86, D-6050 Offenbach a.M. die bij brief van 27 januari 1988 aan Schepen van Cultuur Erik Vandewalle bereidwillig de toestemming verleende om deze vertaling te publiceren. Dank zij het stadsbestuur kan dit nummer op een hogere oplage gedrukt worden. Op die manier zal ook de bezoeker van ons schoeiselmuseum zich dit nummer (met een andere kافت) kunnen aanschaffen.

We hopen dat u ook aan dit nummer veel genoeg mag beleven.

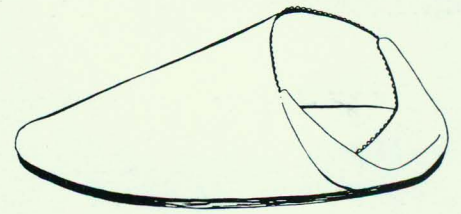
Jean-Marie LERMYTE,
voorzitter van Ten Mandere

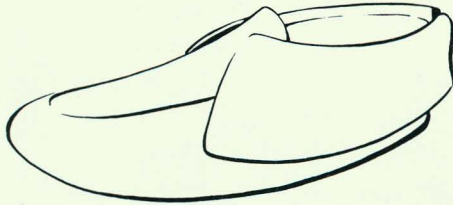
Opank

Teentapsandaal

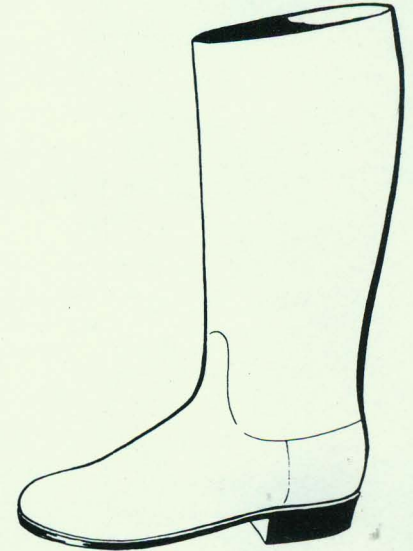
Pantoffelschoen

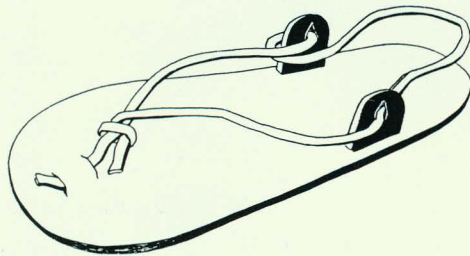
Mocassin

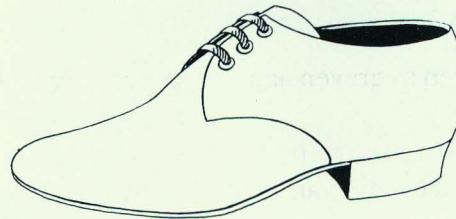
Damesschoen (pumps)

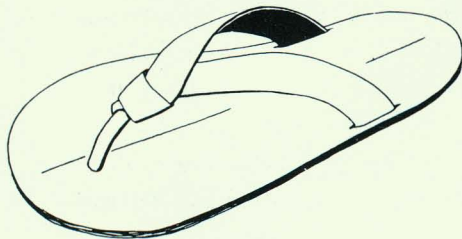
Laars

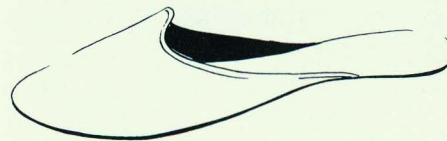
Sandaal met hielbevestiging

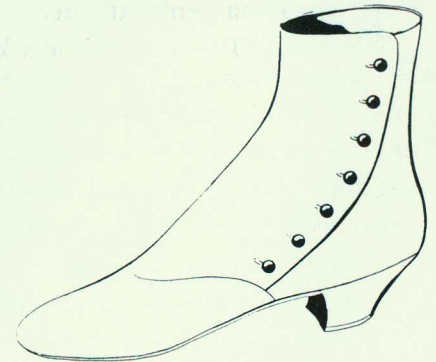
Herenschoen

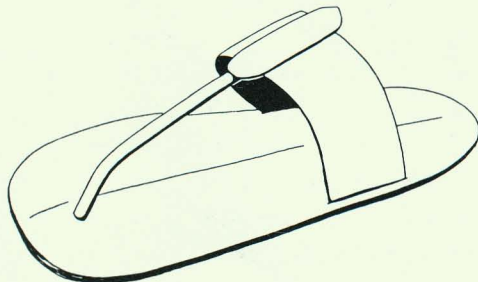
Sandaal met Y-bevestiging

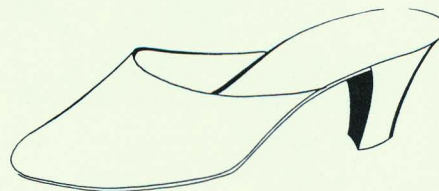
Pantoffel

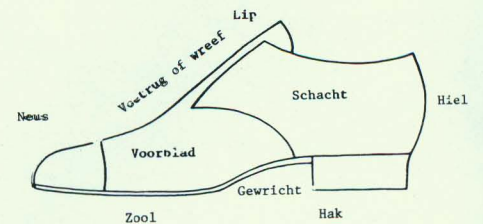
Halflaars (Bottine)

Sandaal met T-bevestiging

Pantoffel

Algemene inleiding

Het schoeisel, de voetbekleding, is een van de oudste vormen van menselijke kledij. Het is echter geen bestanddeel van de algemene kledij, maar vertoont een eigen ontwikkeling en betekenis. In ieder geval stelt het schoeisel meer voor dan slechts een modieus accessoire. In bepaalde omstandigheden kan het schoeisel ook het enige kledingstuk zijn, b.v. in bepaalde klimaatzones waar de mens geen kledij nodig heeft. Daarom is het altijd zowel het spiegelbeeld van de milieuomstandigheden als van de respectieve cultuur van de mens (dus van de graad van zijn beschaving), ook een teken van de levensstandaard, en uiteindelijk een getuigenis van de menselijke persoonlijkheid.

Aangezien men daarvan kan uitgaan, dat het schoeisel eerst en vooral beschutting moest bieden tegen verwondingen, hitte en koude, dus tegen de invloeden van de omgeving, ontstonden grondtypen, te onderscheiden naargelang van de klimatologische en geografische omstandigheden: *opank* (Zuidslavische hielloze schoen met naar boven omgebogen top), *mocassin*, *sandaal*, *schoen*, *pantoffel* en *laars*. Deze grondvormen van het schoeisel zijn in de loop van de historische ontwikkeling van de mensheid onder invloed van de mode telkens weer veranderd. Talloze varianten zijn daarbij ontstaan. Uit de vroegste tijden der mensheid zijn geen schoenen overgebleven. Toch vinden we afbeeldingen van schoeisel op rotstekeningen, reliëfs en op standbeelden; ook amuletten tonen ons de schoeiselvormen uit de oudste tijden.

Deze vroege bewijsstukken tonen duidelijk, dat het schoeisel eigen wetten volgde en dat de beschermingsfunctie niet alléén beslissend was. In vele maatschappijen hing het dragen van bepaalde modellen af van de gegeven hiërarchische structuur, zodat bepaalde schoeiseltypes voorbehouden waren aan bijzondere groepen als teken van stand en waardigheid. Een voorbeeld daarvan zijn de kroningsschoenen van de vroegere Duitse keizers. Vele modellen hadden slechts een functie in heel specifieke religieus-rituele verbanden. Het zgn. "grondaanrakings-

taboe" voor de koning, zoals het ons uit Afrika bekend is, vereist b.v. het dragen van specifieke sandalen.

Vanaf het ogenblik dat het dragen van schoenen vanzelfsprekend geworden was, werd het blootsvoets gaan tot een bijzonder symbool. Blootsvoets gaan kan armoede symboliseren, omdat men niet in staat is schoenen te kopen; het is echter tevens symbool van ascese, afstand doen, en onderwerping. Het blootsvoets gaan beeldt, onder bepaalde omstandigheden, ook het begrip "zuiverheid" uit, vooral bij het ritueel. Juist goden worden dikwijls blootsvoets voorgesteld. Een voorbeeld van de betekenis van het blootsvoets gaan in de religieuze sfeer, vinden we in het Oude Testament, nl. in het boek Exodus, III, 5, waar God Mozes het volgende bevel geeft: "Treedt nader, trekt de schoenen van Uw voeten, want de plaats waarop gij staat, is heilig land".

Het gebod om blootsvoets te gaan, blijkt ook uit de plaat van de Egyptische farao *Narmer*, of uit de voor iedere moslim vanzelfsprekende gewoonte, de moskee slechts blootsvoets te betreden. Hetzelfde geldt voor de hindoeïetempels. In enkele christelijke kloosterorden (b.v. ongeschoeide karmelieten) werden in de middeleeuwen door dit blootsvoets gaan de ascese en de gelofte van armoede speciaal op de voorgrond geplaatst. Op het terrein van de politiek wordt het begrip "blootsvoets" meestal verbonden met onderwerping. Als klassiek voorbeeld moet verwezen worden naar de boetetocht van Hendrik IV naar Canossa. Ook in de oude rechtspraak had het begrip "blootsvoets" zijn speciale betekenis, aangezien volgens het boek Numeri, XXV, het levitische huwelijk (huwelijk tussen schoonbroer en schoonzuster) niet tot stand kwam, als de schoonzuster door het uittrekken van een schoen de schoonbroer aankloeg en hem daardoor de erfenis onttrok. Het huis van de veroordeelde heet dan "het huis van degene die blootsvoets is".

De symboolwaarde van de schoen was in alle delen van de wereld en in alle tijden buitengewoon groot. Zij bestrijkt een gamma dat gaat van liefdesbetovering tot teken van rechtspraak.

In sage en sprookje is het schoenmotief verbonden met geboorte en dood ; in miniatuur diende het schoeisel als amulet, en in Afrika worden nu nog sandalen geworpen om er het orakel mee te ondervragen.

Vele van die oude voorstellingen zijn tegenwoordig in grote mate onbekend. De vijf grondtypes van het schoeisel — opank resp. mocassin, sandaal, schoen, pantoffel en laars — ontstonden, zoals reeds gezegd, zonder twijfel uit verschillende behoeften aan bescherming tegen verwondingen en tegen het klimaat. Zo bood de sandaal uitsluitend bescherming voor de voetzool. De "doornuittrekker", een motief uit het antieke Griekenland, herinnert aan een tijd toen de mens geen schoeisel kende, en daardoor dikwijls in doornen trapte. Een belangrijk werktuig vóór de invoering van de sandaal was dan ook een kleine tang of een pincet om doornen te verwijderen, een voorwerp dat b.v. in grote delen van Afrika nu nog naast wapens en rookgerief tot de uitrusting van iedere man behoort.

De grondvorm van de sandaal is een eenvoudig zoolstuk, dikwijls gewoon rechthoekig, uit onbewerkte huid, leer, bast, hout of ander materiaal. Voornaamste bevestigingsmiddelen zijn riemen en banden, die om de hiel of aan de enkel sluiten, of die in verschillende bindtechnieken tussen de grote en de tweede teen doorgeleid worden.

Maar ook sandalen met houten of benen tappen tussen de tenen zijn zeer verspreid.

De opank wordt zeer dikwijls in steenachtige streken aangetroffen. Bij dit schoeisel wordt het in de grondvorm rechthoekige zoolstuk aan de hoeken en aan de top omgeslagen en op de wreef dichtgenaaid of door riempjes samengetrokken. Daarbij wordt de zool zijdelings omgeslagen, zodat ook de voetrand voldoende beschermd is. De mocassins van de Noordamerikaanse Indianen zijn d.m.v. een gelijkaardige constructie vervaardigd.

De schoen bestaat uit twee te onderscheiden delen : enerzijds de zool en het bovendeel, anderzijds de schacht. De schoen is het klassieke schoeisel voor de zones met een gematigd klimaat.

Indien de schacht tot de enkel of zelfs tot de kuit reikt, spreekt men van een laars. Een modische variant op de laars is het laarsje, of de halfhoge laars. Als gevolg van de klimatologische toestand domineert de laars in de noordelijke gebieden van de aarde, waar zij overwegend van pelzen gemaakt is, en ook in de Aziatische berglanden. Zelfs in de dorre en hete steppe- en savannegebieden worden laarzen gedragen, speciaal dan als rijlaarzen. De pantoffel bestaat uit een zool en een gesloten voorvoetdeel ; een hielstuk ontbreekt.

Een overgangsvorm tussen pantoffel en schoen is de pantoffelschoen. Dit schoeiseltypet vindt men vooral in islamitisch Noord- en West-Afrika. Het vertoont geen rechts/links-onderscheid. Het duidelijk uitkomende hielstuk wordt altijd platgetrapt, soms zelfs vastgenaaid aan de zool.

Dit laat, zoals bij de pantoffel, gemakkelijk en vlot aan- en uittrekken toe, wat b.v. voor het meerdere malen per dag plaats vindende moslimgebed noodzakelijk is.

Ten slotte moeten ook de speciale schoeiselvormen worden vermeld, die onder invloed van extreme omstandigheden zijn ontstaan, zo b.v. de klompen in waterrijke gebieden, of de visserslaarzen, die door bijzondere leefgewoonten vereist werden. In dit domein horen ook de legerlaarzen thuis.

De grondvormen van het schoeisel zijn in de loop der geschiedenis vervaagd, als gevolg van het onderlinge contact tussen de volkeren en van de wederzijdse culturele beïnvloeding. Naast die grondtypes zijn dan talrijke mengvormen ontstaan, die tegelijkertijd opheldering verstrekken over de onderlinge betrekkingen tussen volkeren.

Alleen deze culturele contacten verklaren waarom in streken, waar op grond van het droge en warme klimaat b.v. slechts sandalen zouden nodig zijn, zoals Egypte, ook schoenen werden aangetroffen.

Het schoeisel in de Europese maatschappij en geschiedenis

1. Stap voor stap doorheen de eeuwen

ANTIEKE EN VOORMIDDELEEUWSE SCHOEISELVORMEN

De schoenenmode van het Avondland, die zich in de middeleeuwen ontwikkelde, gaat niet terug op antieke voorbeelden. Bij de Grieken, die een overvloed aan verschillende schoeiseltypes kenden, was de sandaal de basis van de voetbekleding. Grondbevestiging was meestal een driehoek van riempjes (Y-bevestiging) met een verbinding op de leest, of een luxueus riemenvlechtsel, dat altijd nieuwe decoratiemogelijkheden bood.

De verder ontwikkelde Romeinse sandalen, met rijke variatie, corresponderen in wezen met die van de Grieken, maar vele types waren streng voorbehouden aan bepaalde standen.

Het Romeinse schoenmakershandwerk was zeer gedifferentieerd en productief. In de loop van de ontwikkeling — mogelijks onder invloed van de uitbreiding van het Romeinse Imperium — komt er een nieuw schoeiseltypen bij: de gesloten schoen of *calceus*. Ook laarzen (*caliga*) werden gedragen.

De zolen daarvan waren meestal benageld; daartegenover kwamen de tenen dikwijls bloot.

Van betekenis, vooral voor de vroege middeleeuwen, zijn de Romeinse legersandalen of *caligae*. Grondzool en riemenvlechtwerk (dat met een bindriem kan worden samengetrokken) bestaan uit één stuk leer.

De grondzool werd dan meestal door een bijkomende benagelde loopzool versterkt. Het gesloten, opankachtige Romeinse schoeiseltypen, zoals het ook ten noorden van de Alpen werd gedragen, was de *cabartina*.

Dit type ontwikkelde zich verder bij de Germaanse boeren en is opgedoken bij grafvondsten in de Nedersaksische moerassen.

Door de ingrijpende veranderingen uit de tijd der volksverhuizingen kwamen in de plaats van de hoog ontwikkelde, rijk gevarieerde Romeinse

Romeinse "calceus" (gesloten schoen) en "caliga" (militaire sandaal) (Kopie).

schoeiselvormen eerst zeer eenvoudige types, die qua constructie eigenlijk als opanken moeten aanzien worden. Zool en bovenleer waren uit één stuk vervaardigd en een rijke riemenconstructie vormde de bevestiging op de wreef. Ook Karel de Grote droeg opanken, die dan op de wreef waren versierd met een gesp.

Opgavingen in de nederzetting van *Haithabu* in Schleswig (Noord-Duitsland) tonen voor de periode vóór het jaar 1000 echter reeds nieuwe schoen- en laarsvormen aan, die soms uit één stuk leer zijn gesneden, soms ook aparte zolen en bovenleerdelen vertonen.

Hier is een ontwikkeling te zien, die zich in de vroege middeleeuwen voortzet, totdat zich in de twaalfde eeuw het schoenmakersambacht in de grote steden volledig heeft ontplooid en dat schoeiseltypen zich heeft uitgekristalliseerd, dat bestaat uit een aparte zool en een bovenleer.

DE MIDDELEEUWEN

Vanaf de vroege middeleeuwen begonnen de verschillen tussen de standen de mode te bepalen, en

daarmee ook de verschillende schoeiseltypes. Heersers en edelen, leden van de clerus, boeren en ambachtslui droegen in principe een rok, gelijkend op een kleed, die echter qua snit, lengte, materiaal, uitrusting en toebehoren duidelijk de standen afgrensde.

Kostbaar brokaat en zijde waren voorbehouden voor de heersers en de hoge adel ; binnen de klerikale stand was een hiërarchische indeling van de liturgische kledij vanzelfsprekend. Boeren en ambachtslui droegen een eenvoudige rok van linnen of grove wol.

Basisvorm van de vrouwelijke garderobe was het lange kleed, vorm die hier ook verschillen vertoonde in overeenstemming met de stand.

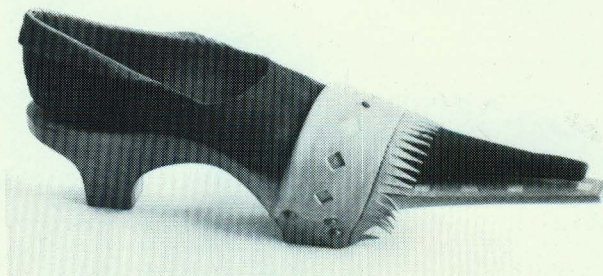
De typische schoeiselvormen voor iedere stand waren afgestemd op de kledij ; daarbij dient opgemerkt dat de leden van de lagere klassen 's zomers gewoonlijk blootsvoets liepen.

Aangezien slechts in beperkte mate origineel schoeisel uit deze tijd bewaard bleef, zijn voor ons vooral de voorstellingen van schoeisel in de verschillende kunstvormen, van beeldhouw- tot miniatuurkunst belangrijk. Vorm, snit en decoratie van de verschillende types worden daardoor aanschouwelijk. Voor bepaalde ornaten, zoals bij de Duitse keizerskroning, of bij de uitoefening van bepaalde liturgische handelingen waren aanvullende speciale vormen van voetbekleding vereist.

Sedert de 12de eeuw hadden zich twee grondtypes van de schoen ontwikkeld, die zouden blijven tot het einde van de middeleeuwen : adel, clerus en patriciërs droegen de hakloze *tootschoen*, boeren en ambachtslui daarentegen *halflaarsen* in de meest verschillende vormen.

De tootschoen had zich uit de vroegmiddeleeuwse spits uitlopende schoen ontwikkeld. Zijn grondvorm stond onder oosterse invloed, en was — naast andere cultuurgoederen — via de kruistochten naar onze gewesten overgebracht. De tootschoen werd gedragen met een onderschoen, de *trip*, een soort klomp. Zijn bloei beleefde hij in de late 14de en in de 15de eeuw, vooral aan het Boergondische hof. De schoen vertoonde een lichte draaiing en een zeer uitgesproken rechts/links-onderscheid. De steeds langer wordende spits werd opgevuld met afval van de vlasvezels.

Hakken waren in de middeleeuwen onbekend. De trip moest de tootschoenen beschermen tegen het vuil van de straat, en — als ze uitgerust was met voetriempjes — een zich vloeiend voortbewegen bij het lopen bevorderen. De zool van zo'n trip was in vele gevallen van hout ; het ging immers om een soort klomp.

Middeleeuwse snavel- of tootschoen en houten trip (kopie)

De ridders droegen zelfs ijzeren tootschoenen aan hun harnas. De spitsen werden aan de schoen aangebracht nadat de ridder op zijn paard was geholpen, want ze hadden zich zeer hinderlijk getoond bij het gaan en in de strijd te voet (slag bij *Sempach*, 1386).

Eerst was de tootschoen — ook *snavelschoen* genoemd — aan de adel voorbehouden. Later werd hij ook door patriciërs, priesters, en zelfs door ambachtsliden, laten en boeren gedragen, zodat de overheid vanaf de 14de eeuw herhaaldelijk d.m.v. kledijvoorschriften voor de verschillende standen beperkingen en koopverbod verordende. Dat ook als reactie tegen de uitwassen, vooral qua lengte van de spitsen.

Het kon daarbij zelfs gaan om een draag- of vervaardigingsverbod, daar de tootschoen, naast de te enge gewaden van de vrouwen of de te korte jakken van de mannen, als zeer onzedig gold. In het laatste kwart van de 15de eeuw werd de tootschoen in Zwitserland (Bern) en dan in Duitsland door andere schoentypes vervangen, vooral door de koemuilshoentypes (zie : eerste helft 16de eeuw). Vanaf 1498 was de snavelschoen niet langer in de mode.

De boeren, die in de middeleeuwen 70 tot 90 % van de bevolking uitmaakten, en de ambachtsliden gaven de voorkeur aan de halflaars. De oer-

vorm daarvan was rond het jaar 1000 voorbehouden aan de leenheren van de keizer. Naar gelang van de streek werd die laars op verschillende wijzen vervaardigd. Het ging er daarbij niet slechts om, de broek in de laarzen te dragen, maar vooral om een sterk houvast in het schoeisel te hebben, zodat de halflaars toegeknoopt of toege snoerd kon worden.

Politieke betekenis kreeg de boerenschoen met riemen, die in Zuid-Duitsland en Noord-Zwitserland gedragen werd met de broek erin gestopt. Deze enkelhoge halflaars werd bovenaan met een lange bindriem dichtgemaakt om het indringen van sneeuw en aarde te verhinderen. Deze schoen was in geen geval het symbool van de boeren. Zijn politieke betekenis lag in de woordspeling op "toegebonden" zijn en "bond", in de zin van "vereniging". Het gaat dan om het symbool van een vereniging met een sterk burgerlijke inslag. Zelfs groepen ridders kozen dit teken. In de loop der geschiedenis veranderde de betekenis: van de idee van *landvrede* (d.i. een door de monarch voor een bepaalde tijd — en op de Rijksdag te Worms in 1495 definitief — vastgelegde vrede voor het ganse land, ter beperking van de vele vetes) evolueerde het naar een sociaal-revolutionaire voorstelling. De door voortijdig verraad mislukte opstanden onder de vlag met de boerenschoen rond 1500 in het gebied van de Bovenrijn, mogen niet als eerste stadium van de latere boerenopstanden worden aanzien.

De constructiemethode van de schoenen in de middeleeuwen correspondeerde niet meer met de antiek-Romeinse voetbekleding, waarbij zool en bovendeel meestal uit één stuk bestonden.

De middeleeuwse techniek, ontstaan onder sterke Oosters-Koptische invloed, bestond erin, dat zool en bovendeel uit aparte stukken leer, van verschillende sterkte, gesneden werden, en dan met behulp van een boord (een strookje uit zoolleer langs de rand van de schoen, waaraan zool, binnenzool en bovenleer genaaid zijn; zorgt voor een betere houdbaarheid) werden samengenaaid en meestal curverend uitgewerkt.

Wat de snit van het bovenleer betreft zijn zeer uiteenlopende modellen aan te tonen, waarbij dikwijls kleine stukjes leer aan elkaar vastgenaaid werden, om het materiaal tot het uiterste te be-

nuten.

Sedert de 12de eeuw was het vervaardigen van schoeisel in de steden het werk van schoenmakers, die zich — naast de leerlooiers, de tasmakers, enz... — door de hogere eisen en de toenemende vraag binnen de algemene groep van lederbewerkers gespecialiseerd hadden.

Op het platteland en in de kloosterateliers voltrok deze opdeling zich slechts in de volgende eeuwen. Het is mogelijk dat een deel van het zeer eenvoudige schoeisel op het platteland door de boeren zelf gemaakt werd, voorzover ze niet — door hun dikwijls slechte economische situatie — blootvoets moesten gaan.

DE EERSTE HELFT VAN DE ZESTIENDE EEUW

Humanisme en reformatie, de bloei van de steden en het ontstaan van een sterke, zelfbewuste burgerij, en de daarmee gepaard gaande politieke, cultuurhistorische en sociale veranderingen van rond 1500 hadden een beslissende invloed op de mode.

Het waren niet meer de adellijke hoven, maar de patriciërs in de steden die de mode bepaalden. De mannen droegen de lange wijde mantelrok, en daarbij wambuis, kniebroek en kousen, de vrouwen een kled tot op de grond met een keurslijf.

De diep ingrijpende ommekeer in de mode rond 1500 leidde, wat het schoeisel betreft, tot de ontwikkeling van nieuwe modellen, die in bepaalde opzichten te beschouwen zijn als de grondvorm van de huidige schoen. Qua lengte en breedte waren de schoenen weliswaar aan de voet aangepast, maar daarom stemden ze nog niet met de vorm van de voet overeen, daar er geen onderscheid tussen rechts en links werd gemaakt.

In essentie werden de zolen versterkt, zodat de onderschoenen of trippen nog slechts zelden gedragen werden. Zool en bovenleer werden uit soorten leer van verschillende sterkte en vastheid gesneden; het bovendeel werd bewerkt en gevormd op de leest, en op verschillende manieren met een tussenzool of boord aan de zool vastgenaaid.

Alleen de invoering van de hak — en dat gebeurde rond 1600 — zou dan nog nodig zijn om de grondvorm van het schoeisel van het Avondland — met de verschillende modellen, van schoen tot laars — definitief te ontwikkelen. Afhankelijk van de modevoorschriften van de respectieve periodes, zouden dan verschillende variaties worden toegepast.

De kledijvoorschriften, die na 1500 meer frequent uitgevaardigd werden, gaan nauwelijks in op het schoeisel. Ze bevatten vooral verbodsbepalingen, m.a.w. ze geven aan wat niet mocht gedragen worden, maar geen geboden, nl. wat de verschillende standen — die ze nochtans duidelijk van elkaar afscheiden — wel moesten dragen. Het waren daarom meer negatieve verordeningen die een overdreven luxe op gebied van kledij en daarmee ook een te grote economische vraag moesten voorkomen.

Daarbij kwamen nog het tegengaan van kapitaalsafvloeï en het bevorderen van de inheemse nering.

”Boerenschoen” was wel geen terechte benaming voor de comfortabele schoen die men vanaf de eerste decennia van de zestiende eeuw in onze streken aantrof (kopie)

In de eerste decennia van de 16de eeuw bepaalde de vorm van het schoeisel ook de naam, zodat de vooraan geronde, overdreven brede schoen eerst *berepoot* of *kalfsvoet*, en later *koemuilschoen* werd genoemd, terwijl een schoen met opgevlude zijwaartse spitsen een *horenschoen* was.

Opvallend zijn de vrije leest en de hoog opgetrokken hiel, waardoor de schoen ook zonder riem een zeer goed houvast kreeg.

In de loop van de verdere ontwikkeling van de mode werden de hielpartijen bultachtig ingedrukt. De top werd rechthoekig; door dit voorstuk was een rechts/links-onderscheid niet vereist. Dit fenomeen, waarbij beide schoenen op dezelfde leest werden gemaakt, bleef bestaan tot de aanvang van de industriële schoenenproductie op het einde van de 19de eeuw.

De decoratieve motieven van de koemuil- en horenschoenen beperkten zich tot de voorstukken en werden gekozen naargelang van de sociale positie van de drager.

Naast de koemuil- en horenschoenen, die vooral het schoeisel van de maatschappelijke bovenlaag in de stad en van de landsknechten waren, werden door pelgrims, boeren, trosknechten van soldaten en ambachtslieden kuithoge toegesnoerde of geknoopte laarzen gedragen, ten dele nog in de vorm van de 15de eeuw.

In de steden gebeurde het vervaardigen van schoenen door de schoenmaker bijna uitsluitend op bestelling; in grotere handelssteden werd in afgewerkte — ook tweedehandse — schoenen handel gedreven.

Ook de marketenter (die het leger begeleidde te velde of bij manoeuvres) had een tamelijke hoeveelheid aan schoenen mee.

DE TWEDE HELFT VAN DE ZESTIENDE EEUW

De *contrareformatie*, de toenemende macht van het Spaanse hof in de tweede helft van de 16de eeuw — mogelijk gemaakt door de rijkdom van de overzeese bezittingen — en de daarmee verbonden algemene versteviging van de positie van koningen en vorsten leidden tot een beslissende verzwakking van de burgerij en van de steden. De stijve Spaanse hofmode, die zeer lichaamsverloochenend was, werd bindend voor de opperklasse, en ook de burgers pasten er zich zoveel mogelijk aan aan. De man droeg een vest met daarbij een korte, opbollende broek met nauwe kousen uit gebreide zijde, die het been accentueerden en die in deze periode de uit stof genaaide kousbenen vervingen.

De schoenen, die eerst nog een vaste zool hadden, vertoonden een gesloten wreef, die opengewerkt werd, zodat hij aan het uiteinde lichtjes bol ging staan.

Rond 1560 werden de vaste zool en de insnijding opgegeven. De schoen van zacht, bleek — bijna wit — leer, omsloot de voet zoals een handschoen, en was rijkelijk getroueerd met geometrische patronen.

De garderobe van de dames werd gestileerd door het in zwang gebrachte corset. Het wijde rijkleed reikte tot op de grond en verborg de schoenen, die echter qua vorm in grote mate overeenstemden met de mannenschoenen.

Sedert de 14de eeuw droegen dames in Spanje — ook aan het hof — hoge steltschoenen, *chapin* genoemd, die zich ontwikkeld hadden in navolging van de islamitische *alcorque*, een schoen met hoge kurkzool. Deze dikwijls zeer hoge sokkel uit lichte kurk was overtrokken met goud, zilver, email, fluweel of leer, en was, aangezien ervoor gezorgd werd dat de gewaden langer waren, slechts voor een klein deeltje zichtbaar onder de zoom. Daardoor werd een onzichtbare vergroting van de gestalte van de draagster bewerkstelligd. In Venetië werden deze schoenen reeds in 1494 in een verslag als *chopine* zeer uitvoerig beschreven: "*Ze waren werkelijk zó hoog, dat de vrouwen die ze droegen, er als reuzinnen uitzagen. Velen zijn er bij het gaan ook niet zeker van dat ze niet zullen vallen, wanneer ze door hun dienaressen niet goed ondersteund worden*". Aan de zeer hoge chopines — tot 58 cm! —

"Chopine", zoals ze in de 15de eeuw in Venetië werd gedragen (kopie)

werd door courtesanes de voorkeur gegeven. In geen geval echter was de stelt bij dit schoeisel een voorloper van de hak, aangezien een steltschoen alleen de grootte, maar niet de figuur, de houding en de gang van een vrouw verandert. Met de opkomst van de hak verdwijnt dit speciale model, dat slechts in de westerse streken met sterke islamitische invloed, zoals Spanje en Venetië, sterk verspreid was.

DE ZEVENTIENDE EEUW

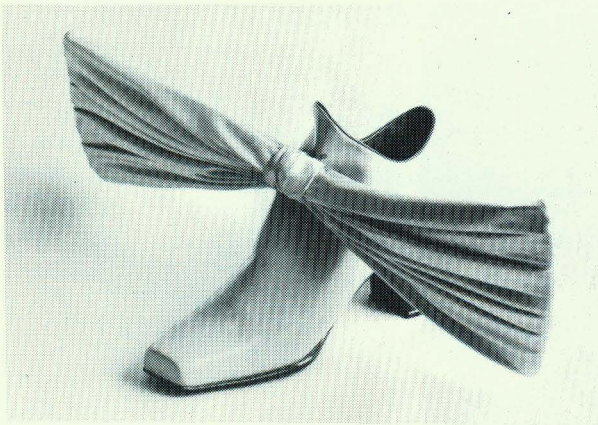
De mode, die vanaf de zeventiende eeuw ook algemeen als dusdanig genoemd wordt, werd door de politieke machtsverschuivingen, de godsdienststrijd en de daarmee gepaard gaande oorlogen — vooral i.v.m. het tanen van de Spaanse hegemonie — ingrijpend beïnvloed.

De Spaanse mode had snel aan betekenis ingeboet. Sinds het midden van de 17de eeuw speelde het Franse hof niet alleen politiek een belangrijke rol, maar de levenswijze aan het hof en zijn mode waren voor de rest van Europa bindend.

Begin 17de eeuw waren het de overdreven opgedirkte soldeniers van de Dertigjarige Oorlog, die voor de heren met hun kaplaarzen, pofbroek en opstaande kraag het modieuze ideaal waren. De laars, tot dan toe louter nutsmodel, werd door de heren bij iedere gelegenheid gedragen, ook in het salon. Onder invloed van het leven aan het hof werd de laars weer een uitzonderingsmodel, en de riemschoen, d.i. de schoen met een smalle lederen band als sluiting en met een hoog opgetrokken lip, of tong, het standaardschoeisel van de edelman.

De beslissende factor in de schoeiselmode van de 17de eeuw was echter de invoering en verspreiding van de hak, meteen het ontstaan van die basisvorm die tot op de huidige dag bindend gebleven is en die, met de tijdsgeest overeenstemmend, aan variaties onderhevig was.

Aanleiding voor het invoeren van de hak was het schoonheidsideaal van de edelman of *cavalier*, de zg. *ganze-* of *kippeborst*, een opvulling met watten onder de kledij. Dit schoonheidsideaal kwam vooral tot zijn recht, wanneer een kunstmatige verandering van de lichaamshouding en van de

Vanaf de zeventiende eeuw werd de hak geïntroduceerd. Dit is een nog ietwat hoekig voorbeeld uit de barokperiode (ca 1620 ?) (kopie)

wijze van gaan kon bereikt worden, een vereiste die precies vervuld werd door de invoering van de hak in de schoeiselmodes. De hak, die de mogelijkheid bood om gestalte en gang te veranderen, had zich sedert 1580 via Italië in Europa verspreid. Het laatst werd hij in Spanje geïntroduceerd. De hak grijpt, strekt en spant — naar gelang van zijn hoogte en stand — de ganse lichaamsmusculatuur, van de kuit tot de rugspieren.

De lichaamshouding werd daardoor veranderd in die zin, dat het bovenlichaam werd geaccentueerd. De soldaten uit die tijd, die nog ingesteld waren op het lijf aan lijfgevecht met de degen, probeerden er door de opgevolde *ganzeborst* en een verandering van lichaamshouding — in dit geval een vergroting — tegenover de tegenstander gewichtig en superieur uit te zien (imponeergedrag).

Daarvoor hadden ze de hak overgenomen uit het Oosten. In Perzië voerden de ruiters eerst haakachtige hakken in, om niet door de stijgbeugels te glijden en zo bewegingsonbekwaam te worden. Het invoeren van de stijgbeugel bij de oosterse ruiterslegers, in de 5de eeuw, zal niet alleen gebeurd zijn om beter het paard te kunnen bestijgen, maar vooral om verder en sneller te kunnen rijden, en om zich bij het boogschieten en het lijf aan lijfgevecht overeind te kunnen zetten. Slechts met de introductie van de hak kon deze functie van de stijgbeugel volop benut worden. De ter-

zelfdertijd door de hak veroorzaakte verandering in de manier van gaan, en de rechte, trotse houding waren wel de aanleiding ertoe dat de hak in het Oosten gemeengoed werd. Reisverslagen met gravures van kostuums en oosterse gezantschappen droegen ertoe bij dat de hak in Europa werd geïntroduceerd.

Rond 1600 door soldaten en edellieden gedragen, werd de hak weinig later reeds door de dames overgenomen om — samen met het décolleté — het bovenlichaam te benadrukken. Vorm, kleur en positie wisselden met de mode.

Een verschuiving van de hak naar voor zorgde ervoor dat de voet er optisch gezien kleiner ging uitzien. In het begin was de rode hak voorbehouden aan de adel.

Nadat de laars louter uitzonderingsmodel geworden was, kwam de schoen — door de kniebroeken en de kleurrijke zijden kousen van de heren — in de tweede helft van de 17de eeuw speciaal in de belangstelling te staan.

De eerst nog hoekige vorm van de schoen werd in de loop van deze eeuw eleganter, fijner en rijker. Zeer opvallend echter was de versiering. Voor eerst waren er de grote zijden sierrozetten op de wreef, en dan ook de gespen, die op de eerste plaats ornament waren, en pas op de tweede plaats sluitingsmiddel. De schoenen waren bovendien in principe zonder rechts/links-onderscheid door schoenmakers vervaardigd, op bestelling. De meeste burgers en ambachtslieden droegen eenvoudige lederen schoenen, zonder kostbare versiering. Het was hen in beginsel verboden om geborduurde of gegalonneerde schoenen te dragen. De dames, wier schoenen in de 17de eeuw onder de bodemlange gewaden slechts bij het bestijgen van trappen, het dansen of neerzitten zichtbaar werden, droegen riemschoentjes met geaccentueerde top, die zich qua basisvorm naar de herenschoenen richtten, en sedert het begin van de eeuw ook met hakken waren uitgerust. Vorm en hoogte van de hak varieerden zeer sterk; de zgn. *penninghakken* (zeer hoog en smal, het stukje dat op de grond rustte had ongeveer de grootte van een penning) werden reeds rond 1680 gedragen. Dikwijls waren de schoenen ook overtrokken met de stof van een kleed, dat dan daarbij paste, of rijkelijk met metaaldraad gegalonneerd.

De zg. "musketierslaars" werd niet zelden overvloedig met kant versierd (kopie)

DE ACHTTIENDE EEUW

Vanaf het begin van de 18de eeuw bepaalde het Franse hof de richtlijnen voor de mode, vooral dan tijdens de ontvouwing van pracht en praal door de Zonnekoning Lodewijk XIV (1643-1715).

Het ging om een mode die verplichtend werd voor alle Europese vorstenhoven, en die ook door de hogere burgerij — wanneer zij daartoe financieel in staat was — zoveel mogelijk werd nagevolgd.

Pas in de tweede helft van de 18de eeuw — en vooral in Engeland — begonnen sterkere burgerlijke en puriteinse mode-elementen veld te winnen.

De Franse Revolutie, waarbij de modische benamingen voor de broek, nl. *culotte* of *sans-culotte*, tot definitie van de politieke positie waren geworden, schafte de standverschillen af en propageerde ook inzake kledij gelijkheid voor alle burgers.

Al stonden in de 18de eeuw aan de hoven de vrouwen centraal, vooral de maîtresses, toch zijn de wijzigingen in de herengarderobe wezenlijk interessanter. De hogere klasse droeg de uit het uniform ontwikkelde lange rok met vest en kniebroek (*culotte*), en daarbij zijden kousen en schoenen

met gespen. Op deze grondlijn van de herenmode werden variaties aangebracht wat snit, stof en kleur betreft. In het kader van deze mode en de gebruiken aan het hof hadden de schoenen een zeer duidelijke en in het oog springende functie, vooral door de dansen en de begroetingsceremonie met de zgn. *schraapvoet*, een diepe buiging waarbij één voet van voren naar achteren werd getrokken, een zeer opvallende, geprononceerde beweging.

De herenschoen was een gesloten schoen met hak, uit leer of zijde.

Hij werd gesloten met een prachtige gesp. Liturgische schoenen voor het ornaat van de geestelijkheid volgden de modieuze ontwikkeling, maar hadden wel een plattere hak.

De damesgarderobe kende over een periode van 60 jaar weinig verandering. Rond 1700 droegen de vrouwelijke hovelingen nog een bodemlang, achterwaarts bollend bovenkleed, dat dan afgelost werd door de decennia lang dominerende koepelvormige hoepelrok, die in sterk contrast stond met de elegante wespentaille. Het ging om een garderobe die zich beperkte tot de hoofdkringen, daar er van bewegingsmogelijkheid nauwelijks sprake was.

De damesschoenen die bij deze kledij pasten, waren gesloten en hadden een relatief slanke en dikwijls reeds zeer hoge hak om het décolleté te accentueren. Meestal slechts voor één bepaald kleed vervaardigd, waren ze met dezelfde stof overtrokken of qua kleur aan het kleed aangepast. Voor de ochtendgarderobe waren er pantoffels. De schoengespen, meestal geschenken van adellijke heren of aanbidders, droegen wezenlijk bij tot het aanzien van de eigenares.

In de tweede helft van de 18de eeuw wordt invloed merkbaar van de luchtigere en eenvoudigere, landelijke mode uit Engeland.

De heren droegen ten dele weer laarzen; de dames verkortten de rokken en onder het motto *terug naar de natuur* werd ook de hoepelrok opgegeven. Schoenen en pantoffels proberen de nu zichtbare voet in zijn elegantie en sierlijkheid te accentueren, en ook de hakken worden platter. Rechts/links-onderscheid bij de schoenen was niet bekend, zodat bij een overdreven insnoering van de voet deformaties niet uitbleven.

Aangezien de kledij voor de kinderen die voor de volwassenen navolgt, zijn kinderschoenen slechts in het klein vervaardigde volwassenenschoenen, en dus helemaal niet aangepast aan de vereisten van de kindervoet.

Kledijverordeningen hielden beperkingen in voor de afzonderlijke standen, vooral wat het materiaal betreft. Kostbare, met goud- en zilverdraad geborduurde en gegalonneerde schoenen waren verboden voor de lagere klassen, net zoals vergulde schoenriemen. Burgers en ambachtslui droegen eenvoudige lederen schoenen, met gespen uit messing.

Wat de vorm van de schoenen betreft, probeerden ze echter de modieuze ontwikkeling te volgen, zodat de barokke lederen gespschoen tot op de huidige dag is blijven bestaan als onderdeel van enkele traditionele volksdrachten (Schwalm, Alpegebied).

Het opheffen van de standsdrachten door de Franse Conventie in 1789 leidde tot de afschaffing van de kniebroek voor de heren. De schoengespen werden aan het vaderland geofferd, en bij de nieuw ingevoerde lange broek (de *pantalon*) werden eerst eenvoudige klompen (*sabots*) gedragen, uit de volksdracht overgenomen. Daar zijn ze trouwens tot op vandaag bewaard gebleven. Deze ommekeer, die slechts betrekking had op een deel van de oude manier om zich te kleden, leidde niet tot een nieuwe samenhangende mode.

De vrouwen bleven van het gelijkheidsbeginsel in de garderobe gespaard, zodat de damesmode na 1800 in heel Europa een nieuwe zelfstandige bloei kende.

DE EERSTE HELFT VAN DE NEGENTIENDE EEUW

Vanaf 1800, na het afschaffen van de klassegebonden kledij in Europa en door het regelmatige verschijnen van modetijdschriften met kleurrijke illustraties, werd de mode een veel samenhangender geheel dan in de de eeuwen daarvoor.

Bij het begin van de eeuw, met de oorlogszuchtige Napoleontische era, ontstond een zeer mannelijke herenmode, met rok met rechte panden, broek en kaplaarzen, terwijl de dames —

nog altijd onder de invloed van de idee *terug naar de natuur* — zeer dunne, bodemlange, onder de borst gebonden hemdjurken (*chemises*) droegen. De doorzichtigheid van de stof en het gedeeltelijk vrijkomen van de boezem leidden toen tot karakteriseringen als "naakt maar natuurlijk".

Ondanks de navolging van antieke voorbeelden *à la greque* werden geen sandalen gedragen, maar lichte schoenen uit zacht leer, met vrijgelaten wreef, vooraan spits of vierkant, en overtrokken met zijde of stof, die qua kleur aan de geplooidde of gekrulde garneringen van het kleed aangepast was.

De zolen waren zó dun dat ze, zoals het in toentertijd opgetekende sprookjes geformuleerd wordt, in één nacht konden worden stukgedanst. Daar een "natuurlijke" houding geen lichaamscorrectie vereiste, hadden de damesschoenen geen hakken. De in essentie hakloze schoeiselmode blijft bestaan tot het midden van de 19de eeuw. Toen de gewaden iets korter werden en de enkels lieten zien, werden rond 1810 de kruisbanden rond de enkels ingevoerd; deze kleurige zijden banden werden tot op kuithoogte rond het been gebonden. Dit gebruik bleef bestaan tot rond 1830. In 1809 was reeds het enkeldekkend laarsje (*petit boutons*) ontwikkeld, dat zich voor de rest van deze eerste helft van de eeuw tot het standaardschoeisel voor dames ontwikkelde. De poging onder de Restauratie, na de val van Napoleon I in 1815, om weer de oude kniebroek (*culotte*) met zijden kousen en de *escarpin* in te voeren, had zelfs aan het hof niet het gewenste resultaat.

Een *escarpin* is een eenvoudige schoen met een lip boven de wreef en een dunne zool, een vorm van damesschoen die reeds in de 18de eeuw gebruikelijk was. De lange broek (*pantalon*) won definitief veld en bleef voor de herenmode tot op vandaag de fundamentele beenbekleding.

In die tijd bestond de standaardgarderobe voor de heren uit de nauwe rok, de kunstige das en de hoge hoed, en aan de voet daarbij de halflaars, die na het introduceren van de elastiekband (*élastique*, een stoffen band doortrokken met elastiekdraden) slechts qua snit en vorm veranderde en tot 1839 bij het officiële kostuum werd gedragen.

De jacht- en rijlaars was zacht en had een kap,

zodat haar oorspronkelijke beschermfunctie — bij een val van het paard — verloren ging. Bij het begin van de 19de eeuw droeg men halflaarzen à *la cosaque*.

Ook de damesgarderobe kende na 1815 een sterke wijziging, die dan voor de 19de eeuw als grondtendens werd bewaard: dichtere stoffen, wijde rokken, herinvoering van het corset en beklemtoning van de taille.

Het laarsje, voortaan zonder of met een zeer platte hak, maar frequent met kostbare zijde overtrokken, veranderde in mindere mate dan de bovenkledij. Rond het midden van de eeuw komt ook de schoen weer in de mode. Een dame uit de voorname kringen had per jaar behoefte aan meer dan 360 paar schoenen. De vervaardiging van schoenen door de meester-schoenmakers gebeurde in het vervolg op bestelling; hofleveranciers waren er toen ook al.

Door de militaire behoeften ontstonden er grootambachtelijke bedrijven, die met de medewerking van thuiswerkers naast de uitrustingen voor de legers van Napoleon en die van zijn tegenstanders, ook goedkope schoenen te koop aanboden, op jaar- en weekmarkten.

In 1807 b.v. leverde een grootambachtelijke firma uit Erfurt 50.000 paar legerlaarzen aan het Franse leger, en reeds in 1828 werden vrouwen-schoenen van Erfurt naar Denemarken, Zweden en Brazilië, later van Mainz naar Australië uitgevoerd. Uit deze firma's en de thuisarbeid ontstonden regionale centra in Pirmasens, Erfurt en Weissenfels.

Geleidelijk werden deze bedrijven echte schoenfabrieken.

Eerst moesten echter de naaimachine voor het vervaardigen van de schacht en de doornaaimachine voor de bevestiging van de zolen uitgevonden worden, uitvindingen die echter pas in de tweede helft van de 19de eeuw een beslissende invloed hadden.

De schoenenindustrie kon dan door de verbetering van de machines en van de techniek kwaliteitsprodukten vervaardigen die het dure handwerk verdrongen.

DE TWEDE HELFT VAN DE NEGENTIENDE EEUW

De stormachtige industriële ontwikkeling in de tweede helft van de 19de eeuw had in die zin invloed op de mode, dat het vooreerst kwam tot een sterk gedifferentieerde ontwikkeling van de dames- en herengarderobe.

Voor de dames uit de voorname kringen, voor wie een beroepsbezigheid niet in aanmerking kwam, bleef de mode voortaan representatief (d.i. een veruitwending van de maatschappelijke positie), zó representatief, dat het kwam tot de ontwikkeling van een *haute couture*.

De heren daarentegen, waarvan steeds meer groepen aan de economische ontwikkelingsprocessen deelnamen, hadden behoefte aan een zeer doelgerichte, praktische mode, die voldoende vrijheid van beweging mogelijk maakte. Het kwam tot de ontwikkeling van het stads- of wandelkostuum met het colbertjasje, dat sinds die tijd zo bestendig gebleven is.

De veelkleurigheid van de kostuums week voor een uniforme, meestal donkere, bedekte tint.

De halflaars bleef eerst het typische herenschoeisel van die tijd, met daarnaast de laars voor het uniform en de jachtgarderobe.

Bij de kniebroek van de officiële hofgarderobe, die in 1890 weer werd ingevoerd, werd een lakschoen gedragen, tot bij de eeuwwisseling de *sous-pieds* of voetriemen werden opgegeven, en de met veters gesloten schoen de standaardherenschoen werd, waarop qua snit en kleur modieuze variaties werden toegepast.

Bij de damesgarderobe, die eerst volledig in het teken stond van de veruitwending van de sociale positie van de echtgenoot of de familie, was de wijde *crinoline* — een navolger van de oude hoopelrok — overheersend, met een sterke vormbeïnvloeding van het bovenlichaam door de *corsage* (d.i. het stijve bovendeel, zonder schouderbandjes, van corset of kled).

Pas door de toenemende mogelijkheid tot reizen, en door de intensere deelname van de dames aan het openbare leven (inkopen, tentoonstellingen, deelname aan uitstapjes en dgl.) werd een iets praktischere garderobe vereist.

Daarom werden de rokken vooreerst nauwer, met een bijzondere accentuering van de heupen, de zgn. *Cul de Paris* of *Tournure*, d.i. een achteraan onder de rok aangebracht opvulsel. In de laatste decennia van de eeuw werden de rokken korter: ze lieten de voet vrij, en daarmee begon de ontdekking van het been voor de mode.

De inzetende emancipatie en de deelname van vrouwen uit alle lagen van de maatschappij aan het beroepsleven leidden — in navolging van het stads- of wandelkostuum voor de heren — in de tachtiger jaren tot een nieuwe schepping, nl. het mantelpak, dat rond de eeuwwisseling met de blouse vervolledigd werd. Bij de dames was de schoeiselmodes volledig op de kledij afgestemd. In de zeventiger jaren, toen niets van de benen mocht getoond worden, hoorde bij de bodemlange wijde rok de kuithoge laars, die met het oog op de prononcering van het bovenlichaam weer een middelhoge hak had.

Rijkelijk versierd dameslaarsje ("bottine") uit de zg. "belle époque"-periode. Werd dus zeker al vanaf ca. 1890 gedragen. (kopie)

Door het ontstaan van een grotere vrijheid, het korter worden van de rokken en het vrijkomen van het been, begon de *pumps* (d.i. de lichte damesschoen met hoge of halfhoge hak, zonder riempjes of veters) veld te winnen, eerst in de balkledij, dan ook steeds sterker in de daggarde-robe. De pumps verdrong het laarsje, zodat hij — in verschillende modellen — vanaf 1900 tot nu steeds het standaarddamesschoeisels geweest is. Vanzelfsprekend vereiste de sport, die nu ook

voor beschaafde kringen passend geacht werd ook voor de dames eigen modellen, zoals rijlaarzen en berglaarzen.

Bij de industriële vervaardiging van schoenen stelden zich gelijkaardige problemen als bij die van textiel. De steeds meer gedifferentieerde productie, veroorzaakt door de opsplitsing van de arbeid, kon zich slechts door een betere kwaliteit en een optimale pasvorm bevrijden van de reputatie van minderwaardige waar.

Wat de schoenen betreft, kreeg de vraag naar een goed aan de voet aangepaste vorm voorrang, daar zelfs de handgemaakte schoenen dit probleem in de tweede helft van de 19de eeuw nog niet hadden opgelost.

Ook onder invloed van de zich steeds ruimer verspreidende sportbeoefening werd meer voetverzorging en -hygiëne vereist. Met betrekking tot de aangepaste vorm, mag het vanaf het midden van de 19de eeuw toenemende onderscheid tussen rechts en links qua zoolsnit nog niet geïnterpreteerd worden als een fundamentele overschakeling op een asymmetrische schoenenvervaardiging, d.i. het maken van de linker- en rechterschoen op twee verschillende leesten. Reeds in 1781 waren eisen geformuleerd inzake aangepaste vormen voor de schoenen, en een diepgaand onderzoek dat in 1858 door G.H. Meyer werd ingesteld steunde ten dele daarop. Hij wilde asymmetrische leesten vormen — leesten waren voor de productie van schoenen onontbeerlijk — waardoor de schoenenproductie niet alleen qua vorm van de zool maar ook qua snit van het bovenleer zou kunnen worden afgestemd op een onderscheid tussen resp. linker- en rechterschoen.

Na 1877 werden in het leger pogingen op grote schaal ondernomen, die eerst niet bijster slaagden. Pas rond het einde van de 19de eeuw zag men een aan de voet aangepaste leestenfabricage ontstaan met bewuste, tussen rechts en links onderscheidende asymmetrie, en de daaruit voortvloeiende verschillende snit voor het bovenleer. Schoenen van arbeiders en boeren uit deze tijd zijn niet bewaard gebleven. Ze werden — door de slechte economische omstandigheden — noodgedwongen versleten (en dus niet bewaard), terwijl bij de hogere klassen een geringe verandering

op gebied van vorm of kleur de schoen reeds "ouderwets" maakte; daardoor werden zulke schoenen niet afgedragen, maar samen met de verouderde kledij aan de kant gelegd, waardoor ze later verzameld konden worden.

DE TWINTIGSTE EEUW

Zg. "amazone"-laars. Werd gedragen door rijke dames die te paard reden. Ca. 1910.

De algemene ontwikkeling van de mode in de 20ste eeuw — door twee wereldoorlogen zeer plotseling onderbroken — wordt bepaald door een relatief zeer constante, weinig variërende herenmode enerzijds, en een zeer veranderlijke, door vele factoren beïnvloede damesmode anderzijds.

Modeshows houden zich daarom in eerste instantie met de damesmode bezig.

Bij de heren domineren de lange broek en het colbertjasje. Een differentiëring geschiedt in wezen door verfijnde, licht veranderlijke snitvormen en door de stofkwaliteit, dit vooral in het onderscheid tussen maatpak en confectiepak. Vanzelfsprekend zijn exclusieve of speciale garderobes — ook voor speciale sporttakken — kenmerk van een verschil in sociale situatie, maar in de grond moet men erkennen dat de modeprivileges van

bepaalde maatschappijlagen uit de weg geruimd zijn.

Na 1968 wordt door bepaalde groepen in versterkte mate tegen deze conservatieve herenmode stelling genomen; dit leidt echter — zoals o.a. bij de jeanskledij — tot een hernieuwde uniformisering. Beslissender voor de zeventiger jaren is zonder twijfel de vrijetijdskledij.

De damesmode van de 20ste eeuw wordt bepaald door een verdergaand opgeven van alle taboes en door de invloed van mannelijke modemotieven, dit alles in het kader van de emancipatie.

Reformkleden pogen vóór 1914 alle vormen van dwang op gebied van kledij — op de eerste plaats het corset — voor de vrouw op te heffen. Pogingen met de mannelijke broek mislukken in 1911 door algemeen verzet.

Van doorslaggevender belang was de wijziging van de vrouwenmode in de twintiger jaren: de gelijkberechtiging maakt hier definitief komaf met eeuwenoude privileges. Het korte *hemd-bloeskleed* (d.i. een tamelijk sportieve jurk met

Heren- en damesbottine, ca. 1920.

overhemdachtig bovenstuk) kon door iedereen worden gedragen. Zoals het mantelpak accentueert het terzelfdertijd het bijzondere van de vrouwenfiguur.

Na de schokkende gebeurtenissen van de tweede wereldoorlog zijn er enkele jaren nodig tot met de *New Look* door de dames een zeer vrouwelijke mode wordt gehuldigd, die in de zestiger jaren met de mini-mode zonder twijfel haar hoogtepunt overstijgt.

Parallel daarmee zijn er altijd weer aanzetten om door *partnerlook* en overname van de herenpantalon in de damesgarderobe de gelijkberechtiging ook uiterlijk te onderstrepen.

Het herenschoeisels is even conservatief als de bovenkledij. Tot 1914 blijven de enkelhoge rijgen knooplaarzen overheersen, terwijl na 1918 de schoen algemeen veld wint, in verschillende modellen, voor sport, 's avonds, de vrije tijd en overdag.

Bij de dames wordt de mode vóór 1914 bepaald door de riempjesschoen of de pumps, dikwijls met een luxueuze versiering. Dit hangt natuurlijk samen met het feit dat de benen door de kortere rokken in het middelpunt van de belangstelling komen te staan.

In de twintiger jaren, met hun sterk geprononceerde korte rokken, wordt door de *Charleston*-schoenen met hoge hak, luxueus materiaal en opvallende snit speciaal op de voet de aandacht getrokken.

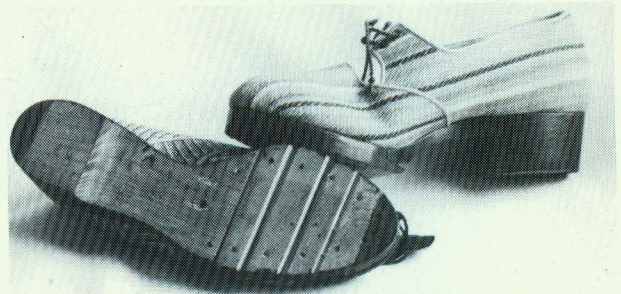
In Frankrijk echter blijft de kuit hoge laars ook in de twintiger jaren algemeen in zwang.

Na de tweede wereldoorlog duurt het — naar gelang de toestand van de individuele landen —

toch relatief lang vooraleer de schoenenmode weer volop veld wint. In de zestiger jaren domineert de spitse *pumps* met *penninghak*.

Rond 1965, met de mini-mode, wordt de laars weer een vast bestanddeel van het damesschoeisels.

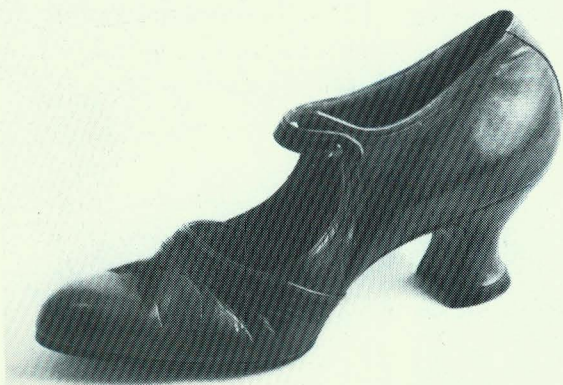
Karakteristiek voor de 20ste eeuw is het feit dat de Europese schoeiselsmode over grote delen van de wereld verspreid wordt, en dat zij historische vormen uitwist of slechts onbeduidende details uit de oorspronkelijke schoeiselsmode van de individuele beschavingen overneemt.

Stoffen ersatz-schoenen uit de oorlogsjaren 1940-1945. Let op de houten zool die toch plooibaar was.

Pumps met penninghak. Dergelijke kwalitatief hoogstaande schoenen maakten mede de naam Izegem beroemd in de schoeiselsindustrie.

Pumps uit de twintiger jaren: de "charleston"-schoen

20ste-eeuwse herenschoen (ca. 1965-1970)

2. Europese folklore en eigenaardigheden

SCHOENEN UIT DE TRADITIONELE KLEDERDRACHT VAN HET DUITSE ALPENGEBIED

De volksdrachten die zijn blijven bestaan in afzonderlijke gebieden van Duitsland, vooral in het Alpengebied, begonnen zich reeds in de tweede helft van de 16de eeuw te vormen.

Daarbij voltrok zich een gediversifieerde evolutie, teweeggebracht door territoriale afgrenzing en conventionele bepalingen.

De beslissendste ontwikkeling kenden de volksdrachten na de Franse Revolutie. Ze bleven vooral dan bestaan, wanneer de landelijke structuren verder in de traditionele vormen verliepen, en niet door techniek, verkeer of industrialisatie ten ondergingen.

Talrijke volksdrachtonderdelen van de 19de en 20ste eeuw stammen zo in hun grondvormen uit de tweede helft van de 18de eeuw. Ze berusten op oude hoofse vormen die voor de landelijke vereisten werden gewijzigd, waarbij een bewuste aanpassing van afzonderlijke delen of een strikte afwijzing van andere volgde.

In de loop van de 19de eeuw namen de volksdrachten bijkomende modevormen over uit de algemene modieuze ontwikkeling bij de steeds bevolking. Volksdrachteilanden zijn daarom slechts op het landelijke terrein te verwachten. De vrij recente pogingen om de drachten te doen herleven gaan niet altijd van de historische vormen uit.

Er is enerzijds het totale Alpengebied, maar in Duitsland zijn vooral in het *Schwalmgebied* (*Oberhessen*) de oude klederdrachten blijven bestaan. Ze weerspiegelen zeer sterk de landelijke feestkledij van het einde van de 18de eeuw. Karakteristiek voor de vrouwen zijn de tot op de knie reikende hoepelrok met talrijke onderrokken, de witte kousen en de schoenen met gespen. Bij de evangelisch-protestantse vrouwen is de vorm van de klederdracht voor alle gelegenheden, van werkdag tot hoogste feestdag, zeer precies vastgelegd. De grondkleur is zwart, wat dan door veelkleurig borduursel en kleurige banden iets luchtiger wordt.

Als knapen kregen de mannen bij de confirmatie (d.i. in de evangelische kerk de plechtige opname in de geestelijke gemeenschap, die toelaat het Heilig Avondmaal te ontvangen en peterschappen te aanvaarden) hun basisuitrusting, op de eerste plaats de karakteristieke kniebroek uit linnen of leer. Wat de rok betreft, mogen uniforminvloeden niet over het hoofd worden gezien. De schoenen met gesp bleven bij het type van de 18de eeuw. Daarbij werd zelfs het typische ontbreken van een rechts/links-onderscheid nog bij het begin van de 20ste eeuw door de dorpschoenmakers in ere gehouden. De schoenen werden verder conservatief vervaardigd volgens de bestaande modellen van de voorvaderen.

In het Alpengebied is tussentijds een gelijkshakeling van de klederdracht gebeurd, terwijl vroeger in de dalen, van elkaar afgescheiden en moeilijk toegankelijk, de regionale verschillen sterker bewaard werden. Voor de vrouwen is het *dirndlkleed* met zijn gestrekte wijde rok en getailleerd lijf, tot op vandaag het karakteristieke en doorslaggevende kledingstuk gebleven. Het gaat hier om een vorm die steeds weer op het terrein van de haute couturemode komt, maar onmiskenbaar de hoepelrok van de 19de eeuw bewaard heeft. Bij de mannen domineert 's zomers de korte lederen broek met draagbanden of bretellen, en daarbij horende kuitkousen, warme kousen zonder voet; 's winters de kniebroek uit herte- of gemsleer met bont borduursel.

Als overkledij worden korte jassen of schoudermantels in *lodenstof* (zeer weerbestendig) gedragen. De stevige schoenen worden versierd met een van borduursel voorziene lip. Voor de arbeid, vooral op de bergweiden, werden klompen gedragen, die als een soort "voetschalen" werden opgevat.

De zgn. *haferlschoen* (een lage, zware bergschoen) is van Zwabisch-Alemannische oorsprong en behoort sedert 1920 tot het domein van de modieuze sportschoen.

KLOMPEN

De klomp, die nu een vast onderdeel is van de traditionele klederdrachten in de kustgebieden en waterrijke streken van Europa, vooral in Nederland, België, Noord-Frankrijk, Schleswig-Holstein en Denemarken, maar die ook als werkschoeisel wordt gedragen, vooral in het Alpengebied, gaat terug op een van de oudste vormen van voetbekleding überhaupt.

Hout werd reeds vóór het begin van onze jaartelling voor het maken van schoeisel gebruikt, naast leer, onbewerkte huiden, bast, schors en stro. Het vervaardigen van schoenen en sandalen uit hout is ook buiten Europa, zowel in Afrika als in Azië, zeer verspreid geweest.

Twee grondvormen moeten worden onderscheiden.

Bij het ene type bestaat de zool uit hout; die wordt dan door aanvullende delen, meestal uit leer, tot een sandaal of een pantine vervolledigd, naargelang van de wijze van bevestiging of wijze van dragen.

Daaruit ontwikkelen zich dan de middeleeuwse trippen, en de klompen in Spanje en Italië. Visserlaarzen met houten zolen en lederen schachten bleven eeuwenlang de dienst uitmaken, daar de houten zool zich in het water veel doelmatiger toonde dan een lederen zool. Op dit vlak heeft de gummilaars vandaag de dag de functie van de vroegere klomplaars overgenomen.

Het tweede type klomp werd volledig uit hout vervaardigd, vers hout van populieren, elzen, wilgen of linden. De ruwe vorm werd met de bijl uitgekapt; de uitholling en vormgeving gebeurden met speciale werktuigen (o.a. heel specifieke hammers) en met het snijmes. Klassiek voorbeeld is het Hollands *klumpje*.

Vooralszake de vormgeving van de top zijn beslissende verschillen in afzonderlijke streken te herkennen, want de klomp stelt door haar onbeweeglijke zool het fundamentele probleem dat zij zich niet aan de rolbeweging van de voet kan aanpassen. Daarom moest de zool aan de hak en de top gerond worden; de vormgeving van de top bood aldus rijke mogelijkheden tot variatie, waardoor in de verschillende streken zeer typische eigen kenmerken ontstonden. Houtsnijwerk en

kleurige beschildering, vooral voor feestelijke gelegenheden, verduidelijken de creatieve, schepende mogelijkheden van het nu zelden geworden klompenmakersambacht.

BOERENSCHOENEN

In vele delen van West- en Oost-Europa leefden de boeren gedurende de voorbije eeuwen in meestal slechte economische omstandigheden, die niet alleen veroorzaakt werden door de slechte bodemgesteldheid en het extreme klimaat, maar ook door specifieke socio-politieke omstandigheden.

Als lijfeigenen, dagloners of pachters konden veel boeren meestal slechts een armzalig bestaan leiden.

Van hun alledaagse voetbekleding zijn wij niet altijd uitvoerig op de hoogte. Een van de redenen daarvan is zeker, dat dat schoeisel niet zo spectaculair was, want de boeren gebruikten — voor zover ze niet gedurende grote delen van het jaar blootsvoets liepen — het eenvoudige materiaal uit hun omgeving: gras, hennep, boomschors, vilt en hout, maar zelden leer.

Deze grondstoffen waren gemakkelijk en snel te verkrijgen, maar tegelijkertijd ook zeer vergankelijk. Dit zijn beslist redenen waarom dergelijke schoeisels niet frequent in musea geraakt zijn. Typisch voor het westelijke deel van centraal-Rusland en voor oostelijk Rusland zijn gevlochten en met banden aan het been bevestigde schoenen uit boomschorsvezels, voor mannen én vrouwen. Naargelang van het seizoen droeg men in deze schoenen windsels uit wol of linnen, rond voet en kuit gewikkeld, dit in plaats van kousen. Dergelijke schoenen hebben een rond of spits voorstuk en zijn aan de zijden en aan de hiel laag uitgesneden. Schoenen uit gevlochten berkeschorsvezels werden ook door Finnen en Kareliërs gedragen. Ze reiken tot hoog op de wreef. De Russische boeren droegen als bescherming tegen de koude een gelijkaardig type schoen, maar dan wel uit hennep. Viltlen laarzen die ook met leer afgebiesd en versterkt konden zijn, dienden hetzelfde doel.

Als typische Spaanse boerenschoenen vinden we klompen, lederen opanken (veel door de Basken gedragen), en de *alpargata*, een uit henneptouwen gevlochten en met banden rond de enkels gebonden sandaal, die zowel door mannen als vrouwen werd gedragen.

SCHOENEN UIT DE TRADITIONELE KLEDERDRACHT VAN DE BALKAN

Na het verval van de antieke Griekse cultuur, zó belangrijk voor het Avondland, was het Balkanschiereiland eeuwenlang historisch en politiek gezien een onstabiel gebied. Gedurende langere perioden ontstonden er geen belangrijke grote rijken meer. Ethnische gebieden waren doorspekt met nederzettingseilanden van andere volkeren, ook Duitse.

Een eeuwenlange afhankelijkheid van Turkije en sterke invloeden van de islamitische godsdienst — die toch ook weer bemiddelaar was tussen Morgen- en Avondland — verhinderden in deze streek de ontwikkeling van een gemeenschappelijke cultuur, al zijn er ook sterke gemeenschappelijke elementen te herkennen, vooral binnen de klederdracht.

Wat de voetbekleding betreft, zijn er voor het totale Balkanschiereiland slechts twee basistypes te onderscheiden, zodat een lokale toeschrijving dikwijls problematisch moet blijven.

Bleef de *laars* vooral tot Hongarije beperkt, zo was de *opank* voor het ganse schiereiland de bindende basisvorm, die naargelang van de sociale positie sterk gevarieerd en gewijzigd werd.

Toch waren er in de 19de eeuw in arme streken nog mannen en vrouwen die hun leven lang blootsvoets hadden gelopen, ook in de winter, wanneer ze als beschutting tegen de koude pelsen droegen. De opank weerspiegelt in zijn respectieve ontwikkelingsstadia tevens de differentiëring van de verschillende cultuurgroepen.

De oervorm van de opank werd vervaardigd uit een rechthoekig stuk onbewerkte huid. Wat betreft de vóórchristelijke periode is die reeds te zien op afbeeldingen van de Kelten. Deze oeropank vond men niet alleen in de arme, louter landelijke Balkanstreken, maar begin deze eeuw

ook nog op de Aran-eilanden, ten westen van Ierland, een eilandengroep die in de eerste eeuw na Christus vóór de Romeinse invloed, een Keltisch nederzettings- en machtsgebied was. Daar spraken echter van *pampooties*.

Uit oude bronnen moet besloten worden, dat op de Balkan de opank bijna uitsluitend door mannen werd gedragen.

In Hongarije, waar hij zeer sterk gebonden was aan de sociale structuur, werd de opank *bocskor* genoemd. Slechts de arme landelijke bevolking en de niet-bereden herders droegen de opank, terwijl de herders te paard en de welstellende boeren uitsluitend laarzen droegen. In een oude bron van 1820 vinden we: *Blootsvoets loopt het liefst de Rutheniër rond, de Magyaar wil zischmen (laarzen) hebben; de Slovaak en de Slavoon schoenen om toe te binden (bocskor, opank); de Duitser doet zoals de Magyaren; de Jood is ook tevreden met pantoffels*. De opank werd vervaardigd door opankenmakers, die er werkelijk hun beroep van maakten, maar ook door de landelijke bevolking zelf. Meer gecompliceerde modellen konden uitsluitend door de opankenmakers worden vervaardigd, zodat die bij de oudste ambachtslui überhaupt mogen worden gerekend, daar anders alles in de grootst mogelijke mate door de boerenbevolking zelf werd gemaakt. Voor de eerste opanken werden ongelooide dierehuiden gebruikt.

Het onderste deel, de omhooggebogen zool met het spits toelopende voorblad, werd uit runderhuid vervaardigd, het vlechtwerk uit schapehuid. Bij de verder ontwikkelde modellen had men complete gevlochten inzetstukken. De zool, uitgesneden uit een stuk runderhuid van ca. 18 x 35 cm., werd na ontharing ingeweekt. Na het snijden werd de rand geperforeerd en de top dichtgenaaid, vervolgens kwam de vormgeving op de leest, om dan de zool vanuit de hiel met vlechtriemen naar boven te buigen en op te trekken.

Bij de eenvoudige modellen werden de vlechtriemen bij het dragen tot boven de enkels geleid. De schapehuid waarvan men de riemen maakte werd na herhaaldelijk inweken gedraaid, over een houten raam gespannen en gedroogd.

In de verdere ontwikkeling gebruikt men bewerkt i.p.v. ongelooide leer, en vooral door het invoegen van een voorblad komen er rijke vormgevingsmo-

gelijkheden. Karakteristiek voor de Griekse opanken is het bovendeel dat aan de zool werd genaaid; resultaat was een volledig gesloten vorm, waarvan de top met een kleurige pompon werd versierd.

Het is niet uitgesloten dat de opank reeds in de eerste eeuwen na Christus leidde tot de grondvorm van het Byzantijnse liturgische schoeisel. De opank werd echter principieel slechts met wollen sokken gedragen, want de zool uit onbewerkt leer, de in gebreke blijvende vormgeving en de riemen zouden anders de voet te sterk belasten.

De *zischmen*-laars was vooral in Hongarije de typische en karakteristieke voetbekleding van de adel en de boeren; de arme boeren echter droegen vooral in de 18de eeuw slechts opanken. Laarzen werden in principe door vrouwen én mannen gedragen.

De laarzen voor dagelijks gebruik werden uit kalfs- of rundsleer vervaardigd, die voor feestelijke gelegenheden uit *corduaan* leer. Karakteristiek is de vervaardigingswijze: de voorvoet en het voorste stuk van de schacht zijn uit één stuk leer vervaardigd, leer dat door *Slovaken* werd gelooid. De laarzenmakers behoorden tot de oudste handwerkers, daar het vervaardigen van laarzen wegens de technische moeilijkheidsgraad de autarkie van de boeren oversteeg.

Volgens een tekst van 1855 waren er ook eenvoudige laarzen uit paardeleer. Ze waren zeer wijd en werden niet gedragen met kousen, maar met meerdere ellen voetlappen. Die laarzen hadden krachtige voetijzers, waaraan de sneeuw zich niet kon vastzetten; de schachten dienden ook als "opslagruimte", daar ze zo wijd waren. De gang van de boeren die ze droegen was dan ook buitengewoon lomp. Jonge mannen droegen elegantere laarzen met lichtere hakken, die met kleine zg. ezelschoeven werden beslagen. Boven de enkel konden de schachten nog met verdikkingsringen versierd zijn. Grote sporen, die als symbool van mannelijkheid werden aanzien, waren zeer geliefd.

Meisjes en jonge vrouwen droegen gele of rode laarzen, oudere vrouwen zwarte. Bij slecht weer ging men blootsvoets naar de kerk; pas vlak vóór de kerk werden de laarzen aangetrokken, om de

kostbare stukken niet te bevuilen.

Qua bruidsschat was een meisje pas dan huwbaar, als het naast een koffer met linnen en een pelsjasje ook laarzen bezat.

Ook in die gebieden waar de mannen er geen droegen werden door de vrouwen laarzen gedragen. Bij vrouwen en meisjes, vooral in de omgeving van de grote steden, wonnen ook kuithogestoffen laarzen met rijk borduurwerk veld; zonder twijfel gaat het hier reeds om een aanpassing aan de stadscultuur.

Het grote islamitische aandeel in de Albanese bevolking zorgde ervoor, dat het schoeisel zich daar zeer sterk aan de oosterse vormen aanpaste, vooral binnen de hogere klasse.

De algemene politieke veranderingen na 1848 — maar vooral in onze eeuw — leidden tot het verval, ja zelfs tot de ondergang van de traditionele volksdrachten, en tot de aanpassing aan de stedse burgerlijke mode, die aansloot bij de algemene ontwikkelingsprocessen in Midden-Europa.

ZUIDOOST-EUROPA

In het zuidoostelijke deel van Europa werden in de 19de eeuw laarzen vervaardigd, die qua snit en decoratie gelijkenissen vertonen met westeuropese laarzen en damesschoenen.

Deze laarzen verschijnen volledig geïsoleerd van de eenvoudige boerenschoenen uit deze gebieden, maar waarschijnlijk hebben ze toch deel uitgemaakt van speciale volksdrachten (huwelijkskledij?). Men moet ervan uitgaan dat deze buitengewoon fijn bewerkte laarzen door de hogere klasse werden gedragen, zowel in de stad als op het platteland. Het borduursel, uitgevoerd met metaaldraden in platte steek (d.i. een steek waarbij de draden onmiddellijk parallel naast elkaar liggen, zodat een bijna volledig gesloten oppervlak ontstaat), toont duidelijk aan, dat al die schoenen en laarzen — trouwens ook die in West-Europa — blootgesteld waren aan oosterse invloed.

Het beperkte aantal objecten en het ontbrekende bronnenmateriaal maken elke verdere verklaring en preciesere toeschrijving onmogelijk.

RIJLAARZEN EN DISSELBOOMLAARZEN

De laars, die in de verschillende tijdfasen van een zeer mannelijke en door het militarisme beïnvloede mode als onderdeel van de herengarderobe gedragen werd, had als schoeiselvorm een speciale plaats bij de jacht, het paardrijden en de koerierdienst en als uniformschoeisel.

Deze bijzondere positie van de laars — voorzover het tenminste om rij- en uniformlaarzen ging — maakte haar onderhevig aan eigen modieuze veranderingen, dit in tegenstelling tot de koerier- en disselboomlaarzen, die louter beschermingschoeisel zijn.

Rond het jaar 1000 hoorde de kuitthoge laars voornamelijk tot de standsklederdracht van de adel. Als gevolg van haar veelzijdigheid en doelmatigheid ontstonden in de middeleeuwen de meest verschillende vormen. De ridders droegen onder hun harnassen een kniehoge onderlaars, ter bescherming tegen het harde metaal, dat ook zeer vatbaar was voor temperatuurverschillen. Voor de jacht trokken ze hoge, nauwe tootlaarzen uit zacht leer aan, die dan op het einde van de 15de eeuw het meest bij de krijgsknechten in zwang waren.

De ambachtlieden droegen kuitthoge knooplaarzen, de disselruiters op het handpaard vóór de koets (het gaat hier om het rechterpaard in een tweespan dat voor de koets loopt) disselboomlaarzen, dit als loutere bescherming tegen de heen en weer slaande disselboom bij het rijden op de slechte wegen.

In de middeleeuwen ontwikkelde zich reeds een vorm van zware disselboomlaars, die boven de normale schoenen en broek werd gedragen. Tot in de 19de eeuw traden er geen essentiële veranderingen op, afgezien dan van de vorm van het voorstuk en de invoering van de hak na 1600.

Daar de schacht, om een werkelijk zekere bescherming te garanderen, uit meerdere lagen rundsleer bestond, en ook de zool vele lagen leer telde, wegen dergelijke laarzen tot 6 kilogram. Het spoor werd over het algemeen slechts aan de buitenste laars, niet aan die dichtbij de disselboom gedragen.

Iets minder zwaar waren de postiljon- en koerierlaarzen voor de rijdende ijlbodes: bescherming

tegen het weer, vallende paarden, struiken en doornen langs de weg. Ook deze laarzen werden gedragen als "overschoen". Het uittrekken kon slechts gebeuren met laarzeknechten of met behulp van één of meerdere personen. Vanaf het midden van de 16de eeuw verspreidde zich de typische rijlaars, die sinds 1600 een bestanddeel van het uniform van de edelman en van de garderobe van de ruiter is, en in zekere zin symbool voor de ruiter.

De rijlaars ging in de loop der eeuwen steeds meer een louter modeverschijnsel worden, want de oude functie als beschermingschoeisel ging verloren, daar de laarsschachten steeds zachter werden.

De oorspronkelijk uit hard zoolleer vervaardigde cilindrische schachten moesten de benen beschermen als de ruiter bij een val door gevechtsomstandigheden onder het paard terecht kwam. Het kan dat de rijlaars onder oosterse invloed in Europa ingevoerd is. In de oriënt is de typische vorm van de rijlaars, zoals ze ook in Europa voorkomt, reeds bij de *Kopten* (2de tot 8ste eeuw) aan te wijzen, maar vooral in *Perzisch* gebied (14de eeuw), en dan met een knieschild.

De rijlaarzen uit de 16de en de 17de eeuw hadden bovendien nog een aangenaide kap. Ofwel was die in vast leer, en dan stond ze rechtop, ofwel in zacht leer, en dan werd ze omgeslagen. Die kappen werden modieus verrijkt met verwisselbare garnituren, dikwijls van kostbare kant.

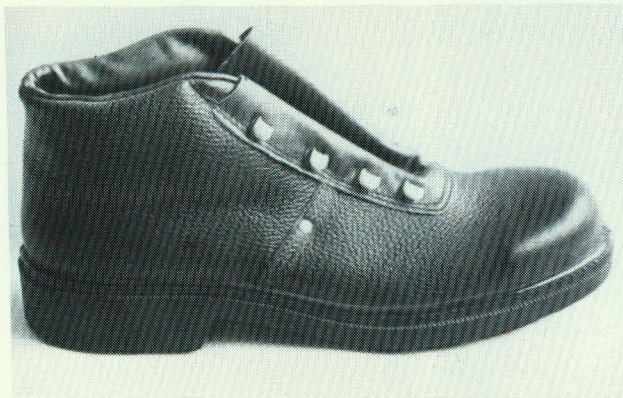
De oorspronkelijke betekenis van de kap is moeilijk te achterhalen, hetzij dan dat ook hier bescherming de bedoeling was, nl. het beschutten van de stoffen broek tegen het zadelstel.

Dat ook zonder rijlaarzen te paard gereden kon worden, wordt aan de ene kant bewezen door de stijgbeugelschoenen en -laarzen (metalen of leren stijgbeugels in de vorm van pantoffels of laarzen, om met gewone schoenen te kunnen rijden), aan de andere kant door het feit dat men decennia lang zelfs bij uniformen *à la cosaque* nauwe stoffen broeken over enkelhoge laarsjes droeg. De *Spaanse laars* was een middeleeuws foltertuit, bestaande uit twee ijzeren platen met schroeven, waarin kuit en knie gekneld werden. Voor Goethe was dit nog een vanzelfsprekend begrip, want in *Faust* zegt *Mephistopheles* tegen de leerling:

*Mijn dierbare vriend, ik raad U daarom
vooreerst het Collegium Logicum aan.
Daar wordt Uw geest wel gedresseerd
in Spaanse laarzen ingesnoerd.*

MILITAIR SCOEISEL EN CURIOSA

In tegenstelling tot de schoenen die met de mode variëren, staat het schoeisel voor leger en soldatenwezen. Zijn vormgeving en conceptie gebeuren vanuit militair-praktisch oogpunt. Dit neemt niet weg dat bij bijzondere modellen de gedachte aan inslaande pronkzucht dikwijls sterker op de voorgrond treedt dan het eigenlijke nutseffect. Naargelang van de inzet van bepaalde troepenonderdelen werden verschillende laarstypes ontworpen en vervaardigd.

Veiligheidsschoen

Het specifieke gebruiksdoel bepaalde natuurlijk ook de ontwikkeling en vorm van jachtlaarzen, vliegenierslaarzen, werkschoenen, artiestenschoeisel, enz., die wat de basisvormen betreft vanzelfsprekend mode en stijl van de tijd volgen, maar aanvullende wijzigingen vertonen in het perspectief van het gebruiksdoel.

Tot de curiosa of uitzonderingsvormen behoort ook het orthopedisch schoeisel, dat groot vakmanschap vereist om deformaties te compenseren en de mogelijkheid tot gaan te herstellen.

Orthopedische schoen

Een categorie apart vormen de schaatsen, die van oudsher in gebruik waren bij noordse volkeren. Oorspronkelijk werd een knook onder de schoen gebonden, later kwamen schaatsen op, waarbij een stalen stang bevestigd was in een houten zool. Deze zool werd met een kap of kruisriemen aan de laars bevestigd. Vanaf de tweede helft van de 19de eeuw werden steeds nieuwe bevestigingsmethodes ontwikkeld, en ook verschillende types schaatsen met recht of gebogen staal. Er zijn ook talrijke soorten werkschoenen die een beschermende of andere functie hebben, b.v. in de staalindustrie.

De schoenen van de oude *scafanders* (duikerpakken waarbij de duiker totaal afhankelijk is van verbindingen met het schip aan de oppervlakte) zijn verzwaard met loden platen om additioneel gewicht te verzekeren en zweven te voorkomen. Zo zijn voor talloze categorieën van mensen en domeinen van het menselijke handelen en beroepsleven schoeiselvormen met een speciale functie tot stand gekomen.

3. Schoen en schoenmaker in hun maatschappelijk kader

HET GILDE DER SCHOENMAKERS

Sint-Crispijn, patroon van alle schoenmakers van het avondland

De stand der ambachtlieden ontwikkelde zich uit de horigen die naar de stad waren gevlucht, en die zich in een bepaald handwerk specialiseerden.

In de 10de en 11de eeuw genoten ze niet alleen de bescherming van de stad, maar ook het economische voordeel van markten en jaarmarkten. Aanvankelijk plaatsten ze zich onder het *hofrecht* (d.i. het geheel van de rechtsvoorschriften die de verhouding tussen een heer en zijn ondergeschikten, en ook tussen de ondergeschikten onderling regelden) van de bisschoppen, en dus van de Kerk.

Deze deed haar best om de afzonderlijke beroepsgroepen in broederschappen te verenigen en ethische grondslagen op te bouwen (de later zo gewaardeerde eer der ambachtslui).

Allen zagen in een vrijwillige beperking en een strenge discipline de voorwaarde voor een succesrijke uitoefening van het beroep.

De sterke kerkelijke binding maakte het de broederschappen tot plicht, niet alleen bepaalde opgaven binnen de Kerk op zich te nemen (b.v. het

beschikbaar stellen van kaarsen), maar ook een bepaalde patroonheilige te kiezen.

Voor de keuze waren er twee alternatieven: een heilige, die hetzelfde beroep had uitgeoefend, of een martelaar, waarvan de manier waarop hij gefolterd was een bepaalde samenhang met het beroep had.

De schoenmakers besloten Crispijn en Crispinianus (feestdag 25 oktober) te nemen, twee broers, die schoenmakers waren geweest. Ze stamden uit een voorname Romeinse familie, vluchtten rond 303 voor de christenvervolgingen door keizer Diocletianus, leerden te Soissons het schoenmakersambacht en vervaardigden gratis schoenen voor de armen. Omdat ze velen bekeerden werden ze na zware foltering onthoofd.

De broederschappen ontwikkelden zich dan tot gilden, waarvan in de vroege middeleeuwen nog niemand kon beseffen dat ze later zo'n politieke betekenis zouden krijgen. Het schoenmakersgilde is één van de oudste.

Eén en ander betekent dat de schoenmakers georganiseerd waren op basis van een oorkonde, en dat zij bepaalde wettelijke verplichtingen in acht moesten nemen. Het ging om regels, die zij voor zichzelf hadden opgesteld, en die door de overheid in de gildeoorkonde zeer zorgvuldig genoteerd en bekrachtigd werden.

De gildeleden waren er zich altijd van bewust dat bij meningsverschillen tussen stadsbestuur en gilden, tussen meesters en gezellen, of tussen handels- en ambachtswezen, slechts de soevereine overheid kon beslissen.

Tot bewaring van de oorkonden en het geld diende de gildekoffer. Hij was het middelpunt van de gilde en van de gemeenschappelijke gebruiken, en daarom was de plaats waar de koffer zich bevond al van betekenis. Meestal stond hij bij de gildedeken en werd hij bij een wisseling door de gildeleden in een plechtige stoet door de stad gedragen. In een paar grote steden waren er eigen gildehuizen, die niet alleen herberg waren, maar vooral voor de *morgenspraak*, de plechtige vergadering van de meesters, dienden. Deze gildehuizen konden zeer representatief zijn.

Het was niet eenvoudig om als leerling in een ambacht te worden opgenomen. Er was al een beperking qua geboorte. Alleen hij die uit een wettig en waarachtig huwelijk stamde, kon leerling worden.

Bij vele gilden werden ook de kinderen van beoefenaars van zgn. oneerbare beroepen (vooral bezitters van badhuizen, die tegelijk barbier waren en eenvoudige geneeskundige ingrepen uitvoerden) niet opgenomen. Trouwens, in de 17de en de 18de eeuw hadden de gilden zich steeds sterker als rechters over zeden en moraal uitgekristalliseerd. De leerlingen moesten veertien dagen op proef werken om hun bekwaamheid en hun integratievermogen in de werkplaats te bewijzen. Dan werd na voorleggen van de geboorteoorkonde en het betalen van het leergeld een leercontract afgesloten, d.w.z. dat de meester voor de vorming van zijn leerling financieel door de leerling zelf vergoed werd. Slechts de eigen kinderen en de kinderen van andere gildeleden waren vrij van deze financiële belasting. Inteelt binnen de opgroeiende gildegeneraties was het gevolg daarvan.

De leerlingen kenden, zoals alle gildeleden, een zeer lange werktijd. 's Zomers werd van zonsopgang — ongeveer 05.00 uur — tot 's avonds 17.00 uur gewerkt, 's winters van 05.00 tot 18.00 uur. Daarna stond de leerling voor bijkomende karweien nog ter beschikking van de vrouw van zijn meester.

De meester had het recht om lichamelijke tuchting toe te dienen. Straffen van meer dan 12 roedslagen, en kastijdingen die bloedingen veroorzaakten — met uitzondering van neusbloedingen — waren verboden.

Na drie harde leerjaren kon dan het examen afgelegd worden, dat weer moest worden gefinancierd, als de leerling niet uit hetzelfde gilde kwam.

Voorschrift was dat de gezellen na geslaagd te zijn in het examen drie jaar moesten rondreizen; daardoor werd een veelomvattend doorgeven van het handwerk en van nieuwe werkmethoden gegarandeerd.

Op zijn trektocht moest de gezel zich naar de herberg begeven, zodra hij in een stad kwam. Het was namelijk zo, dat er in iedere stad ofwel een

gildehuis was, waar meesters en gezellen elkaar ontmoetten, of dat een bepaalde herberg als gildeherberg diende. Indien de herberg uitsluitend aan één bepaalde gilde was voorbehouden, werd hij door een huisteken gemarkeerd; bij de schoenmakers was dat meestal een laars. Een dergelijk teken symboliseerde de onderlinge samenhang van de plaatselijke gildeleden en hun verzorgende of steunende rol tegenover de reizende gezellen.

Indien meerdere gilden een herberg met elkaar deelden, werden de stamtafels door de tekens voor de respectieve gilden aangeduid en geen niet-gildelid zou aan een dergelijke tafel plaatsnemen.

Bij de aankomst in de gildeherberg volgde een algemene begroeting, en dan stond het de gezel vrij om werk te zoeken. Gedurende de periode van reizen kon een gezel zes weken bij een bepaalde meester werken. Iedere arbeidsperiode werd bekrachtigd met een oorkonde, later met een verklaring in het reisboek. Ook het gedrag kwam daarbij ter sprake: *trouw, stil, vreedzaam en eerlijk, zoals het iedere ambachtsgezel past*. De oorkonden waren versierd met zichten op de steden; ze herinnerden de gezel steeds weer aan de verschillende haltes op zijn tocht. In de steden was het een vanzelfsprekende plicht voor de gildebroeders om militaire opdrachten te aanvaarden, plicht die in de vroege middeleeuwen ontstaan was. De stad bood hen immers zekerheid en garandeerde de vrijheid van de voormalige horigen, en het kwam erop aan die vrijheid samen met de andere gilden te verdedigen. De gezellen hadden hun eigen organisaties of broederschappen, geleid door een hoofdgezel, en kopieerden vele gebruiken van de meesters. Wanneer een nieuwe gezel bij een meester in de stad in dienst genomen was, werd hij op een vastgestelde datum in de broederschap opgenomen. Ter uitnodiging werd een symbolische staf of een koffersleutel van werkplaats naar werkplaats gestuurd. 's Namiddags om vijf uur begon dan de plechtige opname van de nieuwe gezel, die door de schenking van een vat bier voor de rondedrink moest zorgen. Vooraf werd hij door al de gezellen aan zijn werkplaats afgehaald en plechtig door de stad geleid. In de gildeherberg gebeurde dan volgens zeer

duidelijk omschreven oude overgeleverde rituelen de eigenlijke opname. Rede van de hoofdgezel en tegenrede van de nieuwe gezelschapsheden hadden tot doel, de nieuweling in te zweren, om "gebruiken en gewoonten van het ambacht in acht te nemen, te handhaven en te bevorderen naar de wijsheid van zijn vijf zinnen" en "te beloven alles te doen en te laten... tot nut van het gemene handwerk en tot bevordering en gedijen van deze eerbare broederschap". In ruil bood de broederschap hem een voor die tijd merkwaardige sociale zekerheid, en — zeer belangrijk — een persoonlijke binding, vooral dan wanneer hij vreemd in de stad was. Als afsluiting van de opname volgde het aanbrennen van de *welkomstbeker*. Daartoe hadden zich alle gezellen van hun plaatsen verheven om aansluitend de feestelijke rondedrink aan te vatten. Uit de beker dronken de gezellen gemeenschappelijk. Hij werd met gesloten deksel met de rechterhand aan de volgende gezelschapsheden aangereikt, die hem met de linkerhand moest aannemen. Geen druppel mocht bij dit drinkritueel gemorst worden, of anders moest een boete betaald worden voor de gildekoffer. De gezellen bepaalden onder elkaar wanneer de laatste beker werd gedronken. Dikwijls zorgden zandlopers voor de aanduiding van het ingaan van de avondklok op het tiende avonduur, zoals het stadsbestuur bepaald had. Niet altijd echter keerde de rust tijdig terug in de herberg of op de straten. Het meestersexamen was zeer duur, en dat niet alleen door de stukken die vervaardigd moesten worden "naar aloude gewoonte". Veel kostelijker was dat de jonge meester de meesters-examinatoren financieel moest vergoeden en hen bovendien allemaal een niet te onderschatten maaltijd moest aanbieden.

Iedere meester kreeg tenminste één hoen, vier pond vlees, broodjes en een enorme hoeveelheid bier.

Volgens oude berekeningen zou een dergelijk meestersexamen alles samen 50 gulden kunnen gekost hebben. De zonen van meesters waren daarvan natuurlijk vrijgesteld. Door deze dure en moeilijke meesterproef werd het aantal meesters in de steden klein gehouden. Het gezegde van het ambacht dat goud waard is (d.w.z. een eerbaar beroep dat goed geld in het laatje brengt) gaat voor de schoenmakers in geen geval op in de 17de en

18de eeuw. Integendeel, in zeer veel steden zijn de afzonderlijke handwerkmeesters dan reeds sociale gevallen geworden. De problematiek werd daardoor nog versterkt, dat de strenge gilderegels geen vervaardiging van andere artikelen toelieten. Deze moeilijkheid werd — samen met vele andere — pas in 1800 fundamenteel uit de weg geruimd, met het invoeren van de vrijheid van het beroep. De meeste gezellen die niet tot het meestersexamen werden toegelaten, moesten dikwijls als rondreizende handwerkers op moeilijke wijze in hun levensonderhoud voorzien. Ambachtslieden zonder meesterstuk werden algemeen *stoorders* genoemd, en met de steun van de overheid zorgden de gilden ervoor dat vreemde ambachtslieden zich niet zomaar als rondreizende gezellen op markten en pleinen gingen installeren, om dan tegen een lagere prijs dan die van de plaatselijke, bij het gilde aangesloten handwerkers te werken, en zo speciaal de minder bevoegden te bevoorraden. Uit die stoordersproblematiek ontstond ook een zeer karakteristiek gezegde: "een einde maken aan iemands ambacht", d.w.z. verhinderen dat hij schadelijke dingen doet. De gildevoorschriften binnen de afzonderlijke steden maakten het immers mogelijk om iemand te verhinderen zijn ambacht uit te oefenen, indien hij niet tot het gilde behoorde.

Ook de op kwaliteit bedachte meesters traden op tegen de stoorders, want het was niet uitgesloten dat ze "in iemand anders vak gingen beunhazen", d.w.z. zich ongevraagd en ondeskundig moeien, op die manier slecht werk maken en zo het ambacht in zijn geheel in diskrediet brengen.

Het gilde regelde niet alleen de economische en socio-politieke problemen van de schoenmakers — van leerling tot meester —, maar zorgde terzelfdertijd voor de sociale zekerheid van de meesters en hun families, terwijl de gezellen in sommige steden voor ziekte- of sterfgevallen, of gevallen van arbeidsonbekwaamheid sociale organisaties of broedersschappen in stand hielden, die echter ontoereikend waren. De sociale begeleiding binnen het gilde liet zich bijna zinnebeeldig met de uitdrukking "van de wieg tot het graf" omschrijven, want speciaal bij een begrafenis trad het gilde in zijn volle betekenis zichtbaar in de openbaarheid. De dode was gestorven in het bewust-

zijn dat het gilde na zijn dood voor de familie zou zorgen. Het weduwenrecht liet de weduwe toe om de werkplaats verder te leiden met de hulp van de gezellen. Dat recht kon beperkt worden, wanneer een jonge en gezonde weduwe niet binnen een periode van twee jaar met een gezelschap trouwde om de kosten van zijn meesterproef wat te drukken. Hij moest dan slechts het zgn. kleine meesterstuk vervaardigen, en de kosten van het examen werden hem kwijtgescholden. Daar het aantal werkplaatsen door het gilde werd beperkt, konden de gezellen dikwijls slechts door introuwen en een eigen werkplaats verwerven.

Gelijkaardige voordelen bekwamen ook de ongetrouwde dochters van de meesters wanneer ze een gezelschap van hetzelfde gilde huwden.

In het gildehuis van de schoenmakers of aan de stamtafel in de gildeherberg ontmoette men elkaar niet alleen bij officiële gelegenheden, zoals de *morgenspraak* der meesters of de *doop* van een nieuwe gezelschap. Er waren ook anders aanleidingen genoeg om afwisseling en ontspanning in de kring van meesters en gezellen te zoeken. Menige beker werd daarbij geleefd. Gildekruiken en gildebekers behoorden daarom tot het bezit van het gilde of van de meesters en gezellen. Veelal kregen de gezellen er een bij hun doop. De kruiken uit keramiek en porselein hadden een rijk, kleurrijk decor en waren beschilderd met de ambachts tekens, zoals laars of schoen. Drinkvaten en andere recipiënten in schoenvorm uit porselein en keramisch materiaal zijn reeds in de oertijden aan te tonen, zo b.v. in de vroege culturen van het Middellandse Zeegebied, waar ze veel als grafgift werden meegegeven. Voor de vroege middeleeuwen is er een woordverband aangetoond tussen de begrippen *drinkvat* en *laars* of *schoen*.

Voor de ambachtslieden was het vanzelfsprekend dat ze dronken uit vaten die vormen hadden die pasten bij hun handwerk; voor de schoenmakers waren dat dus laarzen.

Het is zeker dat reeds in de 16de eeuw de glazen laars een algemeen verspreid drinkvat was. Met betrekking tot een hoog wijnverbruik ontstond het spreekwoord "*een goede laars verdragen*". Eerst werd slechts wijn uit de laarzen gedronken, maar sedert de 18de eeuw vooral bier. Deze gewoonte is tot op heden blijven bestaan.

De schoen is ook altijd in zeer sterke mate een symbool geweest van het "samenleven", en het paar schoenen zeer speciaal voor het samenleven van man en vrouw als echtpaar. Schoen en laars waren ook middelen om de erotische liefde uit te drukken.

Uit de bruidsschoen werd gedronken, en kleine — vooral zilveren — schoentjes werden als huwelijksgeschenk aangeboden. Ze dienden als potjes of dozen en allerhande kleinigheden werden erin bewaard.

Hier vallen de zgn. *breinaalddoppen* te situeren. Het zijn kleine pantoffeltjes (± 5 cm), soms uit zilver, verbonden met een kettinkje, die op de uiteinden van de breinaalden werden gestopt. Het gaat meestal om geschenken van schoenmakersgezelschappen aan hun verloofde, waarmee ze hun trouw wilden uitdrukken.

Sedert ca. 1750 waren er in enkele steden afspraken om met een collectief van verschillende meesters grotere voorraden schoenen en laarzen voor de naburige gebieden te vervaardigen. Sommige meesters concentreerden zich daarbij op het vervaardigen van laarsschachten, anderen op het afwerken van de eigenlijke schoen. Het gaat hier dus om de eerste aanzet tot een vorm van industrialisering van de schoeiselproductie. Dat veronderstelde echter eerst een verandering van de gildestatuten door de overheid.

Naast de meesters hadden zich in de 18de eeuw ook de gezellen in broederschappen verenigd. Ze deden hun best om zelf schoenen te vervaardigen, en probeerden — precies zoals de meesters — te verhinderen dat zich teveel gezellen in de afzonderlijke steden vestigden.

In het kader van de hervormingen na de Franse Revolutie, en vooral na 1800, werd de gildedwang opgeheven. Toch staken de oude organisaties in de veertiger jaren van de 19de eeuw weer de kop op. Het bleef toen wel bij folklore, het onderhouden van oude gebruiken en dgl. Hun economische en sociale functies hadden de gilden definitief verloren.

Het schoeisel in de andere werelddelen

HET OUDE EGYPTE

De ontzaglijke rijkdom van de Egyptische kunst — en dit vanaf het vroegste begin — aan beeldhouwwerken, reliëfs en schilderijen, met alles samen vele honderdduizenden figuren, laat ons toe om de ontwikkeling van de oudegyptische mode — en in beperktere mate van het schoeisel — doorheen de millennia te volgen. Het voorbehoud met betrekking tot het schoeisel moet gemaakt worden, omdat de schoeiselvondsten een relatief gedifferentieerder beeld laten zien dan de beeldende kunst.

Terwijl we in de Egyptische kunst slechts met de eenvoudige sandaal met T - bevestiging worden geconfronteerd, variëren de vondsten van sandaal — zowel met T - als met Y - bevestiging — over pantoffel tot schoen. Zonder twijfel hangt deze vaststelling samen met de strenge canons of voorschriften in de kunst, maar ook met de systematisering van het ambtswezen in het Egyptische koninkrijk, waarbij waarschijnlijk strikte kledivoorschriften moesten worden nageleefd. Voor het gebrek aan figuratieve duidelijkheid bij de voorstelling van sandalen worden we echter schadeloos gesteld door talrijke aanduidingen over de sociale omstandigheden, die met het dragen van sandalen verbonden waren. Reeds de oudste gekende afbeelding verheldert de gebruiken en gewoonten i.v.m. sandalen. De plaat van farao *Narmer* of *Menes* (eerste dynastie, 3100 — 2890 v. Chr.) laat aan beide zijden de koning bij cultushandelingen blootsvoets zien, omringd door dignitarissen, waaronder ook een sandalendrager — "drager" in die zin dat hij ze werkelijk in de hand draagt —, een ambt dat b.v. tot op heden nog bestaat aan het hof van de *Ashanti*-koningen in Boven-Guinea.

Bovendien bericht *Uni*, een dignitaris van koning *Pepi I* (zesde dynastie, 2345 — 2181 v. Chr.), in zijn grafinscripties in *Abydos* dat de koning hem op grond van zijn verdiensten het privilege verleende, in het paleis en zelfs vóór de koning met sandalen te verschijnen.

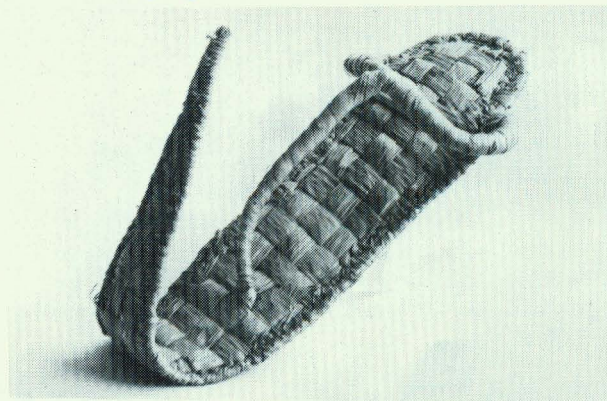
Dat schoeisel in de late periode van het Oude Rijk

een algemeen gebruiksgoed was, dat slechts de allerarmsten zich niet konden permitteren, wordt te kennen gegeven in een passage van de *Admonitiones* (Waarschuwingen), waar gezegd wordt dat wie vroeger zelfs geen sandalen zijn eigendom kon noemen, nu schatten bezit.

Het zeer frequente gebruik van sandalen of houten modellen als grafgift toont de onontbeerlijkheid van dit gebruiksgoed aan, ook voor de dode. Later ging men ertoe over, om op de bodem van de lijkst sandalen te schilderen. Teksten op de kist manen dikwijls de dode ertoe aan, om voor zijn omzwervingen niet slechts kled en stok, maar ook sandalen mee te nemen. Als gevolg van deze ontwikkeling waren de kledivoorschriften in het Nieuwe Rijk blijkbaar minder streng. In alle geval zijn de afbeeldingen waarop personen van verschillende rang sandalen aan de voeten dragen, werkelijk talrijk.

Benadrukt moet worden, dat de farao bij verschillende gelegenheden met sandalen geschoeid voor godheden treedt, die zelf blootvoets worden voorgesteld. Koningssandalen tonen langs de binnenkant dikwijls ingesneden figuren die geboeide vijanden voorstellen, en waren op die manier de symbolische uitdrukking van de glorierijke zeges van een farao.

Globaal gezien was het sandaaltype — afgezien van geringe variaties in de zoolvorm — drie millennia lang constant : een zool met ronde top (in het Nieuwe Rijk was die ook wel spits) en een T - bevestiging.

Oudegyptische sandaal met T-bevestiging, gevlochten uit palmbladeren (Nieuwe Rijk) (kopie)

Bij de meeste archaische hoogstaande culturen toont de mode in alle geval een opvallende bestendigheid, die in het werkelijke leven zeker minder uitgesproken moet geweest zijn dan in een kunst die een strikte vormencanon volgt. Vooral de grafgriften uit het Nieuwe Rijk tonen ons een menigvuldigheid van sandaaltvormen, zowel met ronde als met spitse teenpartij, zowel met T- als met Y- bevestiging, zowel in leer als in vlechtwerk. Ook pantoffels en andere soorten schoeisel komen voor. Onder Vooraziatische, en frequenter nog Hettitische invloed, werd de spitse top soms naar boven omgebogen.

Een wandschildering uit een graf van de 18de dynastie in Thebe bewijst, dat het sandalenmaken een gevestigd handwerk was.

Belangrijk is, dat de Egyptenaren reeds in de vroegste tijden het onderscheid rechts — links bij het schoeisel kenden, een onderscheid dat bij de *Kopten* reeds weer in de vergetelheid was geraakt, in het huidige Afrika slechts bij de sandalen van de Soedanese *Mande* - volkeren wordt aangetroffen, en in de Europese beschavingswereld pas in de 20ste eeuw algemeen veld won.

DE KOPTEN IN HET DAL VAN DE NIJL

De Koptische schoenen uit de periode van de 2de tot de 8ste eeuw, zoals ze in de grafvelden van het Nijldal — vooral in *Achnim Panapolis* — werden gevonden, geven een goed overzicht van de gevarieerde schoeiselmodes van het oostelijke Middellandse Zeegebied in de eerste eeuwen na Christus.

Door de gunstige conserverende werking van het hete woestijnzand zijn de gewaden en schoeisels van de doden zeer goed bewaard gebleven.

Bij de Kopten — de naam is de Arabische aanduiding voor de bewoners van het Nijldal, de directe nakomelingen van de oude Egyptenaren, die sedert de 2de eeuw grotendeels christenen waren geworden, versmolten de resten van de Egyptische en de Grieks-Romeinse cultuur met oosterse invloeden.

Hun doden werden begraven in gewaden en met schoeisel, zoals ze ze tijdens hun leven hadden gedragen, zodat het opgegraven schoeisel een

gedetailleerd beeld van de mode uit de tijd vóór het binnendringen van de islam meegeeft. Opvallend daarbij is, dat naast de typisch Afrikaanse sandaal met Y- of T- bevestiging, ook pantoffels, gesloten schoenen en laarzen werden gedragen waarvan de typologie vermoedelijk op oosterse invloed teruggaat.

De christelijke lichaamsverloochening en de daardoor vereiste lichaamsverdoezeling verlangden het dragen van gesloten schoenen. Met de islamisering van Afrika in de 8ste eeuw verandert de gesloten schoen langzamerhand in een pantoffelschoen met wegwijnende hak.

De schoenen kunnen zowel afgeronde als zeer beklemtoonde, bijna snavelachtige toppen hebben. Met het onderscheid links — rechts werd niet altijd rekening gehouden.

De bewaard gebleven sandalen, pantoffels en schoenen tonen het hoge niveau van het handwerk aan, niet alleen in de technische bewerking van het leer, in het kleuren en in het vervaardigen van de schoenen zelf, maar ook in de zeer uiteenlopende decoratiemethodes.

In alle geval is een preciese beoordeling problematisch, aangezien alle exemplaren ofwel het resultaat zijn van grafdiefstallen door *fellahs*, ofwel van ontoereikend uitgevoerde opgravingen van het begin van deze eeuw.

De commercieel gerichte reconstructies door de *fellahs* vervalsen het beeld, evenals de reconstructievreugde van de oudere Europese bewerkers. Goudleer, rood leer met stempeldecor, blindpersing, vlechtwerk en gaatjesdecor (trouering) boden vele mogelijkheden om de afzonderlijke schoeisels decoratief vorm te geven.

Naaiwerk op raam (het bovendeeel met de binnenzool wordt op een raam genaaid, dat met garen aan de zool is vastgehecht), gebogen werk, verborgen naden en biesnaden zijn technieken die vermoedelijk door de Kopten, mogelijkerwijze echter reeds in de late periode van het Nieuwe Rijk in Afrika werden geïntroduceerd.

De *hanekam*, het "handvat" aan de wreef van schoenen of pantoffels, keert terug in Noord-Afrika, maar in alle geval niet in de Soedan.

Verbazingwekkend is de prachtige vormgeving van deze schoenen, vooral wanneer men de materiële armoede van de Koptische christenen voor

ogen houdt. Naast de leren schoenen van de wellustenden, zijn eenvoudige stukken uit riet, papyrus en palmladeren — de oudste Egyptische grondstoffen — bewaard gebleven. De Y- of T-bevestiging van de sandalen vereiste kousen met een in tweeën gedeelde teenpartij.

Het schoeisel werd dikwijls op grove manier genaaid, met eenvoudige getwijnde hennep en tot één centimeter lange steken. Dit fenomeen, gepaard met het ontbreken van alle sporen van gebruik, toont naar alle waarschijnlijkheid aan dat het bij alle grafvondsten gaat om speciale producten, iets anders dan schoenen voor gewoon gebruik.

Er komen ook grafschoenen voor die een louter symbolische waarde kunnen gehad hebben. Bij schoenen met kleine afmetingen is het niet altijd duidelijk of het gaat om echte kinderschoenen, dan wel om modelgiften in graven van volwassenen.

AFRIKA

De soortenrijkdom bij het Afrikaanse schoeisel gaat hand in hand met de verspreiding van de islam, een verspreiding die in Afrika ook nu nog altijd verder gaat.

Indien men Egypte buiten beschouwing laat, kent Afrika ten minste sedert het begin van de islamitische tijd, dus sedert de 11de eeuw, de ambachtelijke specialisatie van schoenmaker. Het ambacht is meestal gebonden aan een bepaalde kaste, vooral in West-Afrika, in het gebied van de *Mandevolkeren* evenals van de *Fulbe* en de *Touaregs*, maar ook bij de Oostafrikaanse veefokkersstammen.

Niet alleen daar, maar ook in kasteloze maatschappijen, zoals bij de *Kanuri's*, *Hausa's* en *Mossi's*, is het ambacht zozeer met de traditie verbonden, dat het normalerwijze binnen bepaalde families overgeërfd wordt. Er wordt gewerkt zonder machines, met handgesmede werktuigen. De schaar wordt zelden gebruikt; zelfs de fijne leren reepjes om te naaien worden met het mes gesneden. Indien een schoenmaker bij gelegenheid een gestikte decoratie wenst, geeft hij de desbetreffende delen eerst aan een kleermaker. Nagels zijn tot op de dag van vandaag zo goed als onbekend.

Met uitzondering van de laarzen is het Afrikaanse schoeisel meestal zó gevormd, dat men het gemakkelijk kan uittrekken. De reden hiervoor is de meermaals per dag voorkomende gebedsoefening die de gelovige moslim blootsvoets moet verrichten.

Verder is er het nog altijd zeer verspreide gebruik, dat men een hogergeplaatste slechts blootsvoets mag benaderen.

Wat de sandalen betreft, kan men over het algemeen zonder moeite zien of ze statussymbool zijn en overwegend ceremonieel moesten worden gedragen, dan wel of men te doen heeft met functionele gebruiksvoorwerpen voor lange marsen.

In het normale dagelijkse leven op de hoeve of in het dorp loopt men blootsvoets.

De nauwe samenhang tussen godsdienst — islam — en schoeisel laat toe het Afrikaanse schoeisel in zijn geheel te bekijken en het volgens types — eerder dan volgens regio's — in te delen.

Maar er zijn nog bijkomende nivellerende factoren: *Tlemcen* in noordwest-Algerije, *Fez* in Marokko en *Bornu* in Nigeria zouden beroemde productie- en uitvoercentra voor pantoffels zijn geweest, en *Kano* — eveneens in Nigeria — voor sandalen. Schoenen uit deze plaatsen werden in heel Noord-Afrika en Soedan verhandeld.

Daarbij komt nog het uitgesproken talent — en de vreugde die men daaraan beleefde — om spontaan na te bootsen en vreemde voorwerpen te kopiëren, iets wat bij Afrikaanse handwerkers frequent aangetroffen wordt.

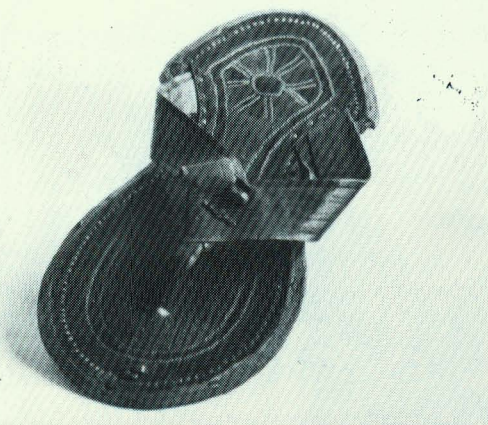
De factoren die de nivellering of vervaging te weegbrengen — islam, handel en kopieertalent — zijn er oorzaak van dat de herkomstbepaling van afzonderlijke stukken voor de vakmensen dikwijls uiterst moeilijk wordt. De sandaal is de meest verspreide vorm van voetbekleding in Afrika; ze wordt zowel door stedelingen als door de plattelandsbevolking gedragen. In de aride en bergachtige gebieden van Afrika, het milieu van nomadische veefokkersstammen, is de sandaal altijd een onontbeerlijke beschutting geweest. Daar is zij ook in haar eenvoudigste, maar functioneelste vorm aan te treffen: ze bestaat uit onbewerkte huid ofwel uit eenvoudig of nauwelijks versierd leer, en heeft een bevestigingsmiddel dat

rond de enkels loopt. Als voorbeelden kunnen de *ichifadh* van de *Kabylen*, de *emerked* van de *Hoggar-Touaregs* en de *tefedilt* van de *Air*-bewoners worden aangehaald. In het landelijke of stedelijke milieu, vooral daar waar de islam de gelovigen tot de complete voorgeschreven dracht verplicht, wordt naast pantoffelschoenen en pantoffels ook de sandaal aangetroffen, die dan toch in alle geval door het gebruik van waardevoller materiaal — fijn-gelooid en gekleurd leer — en door ingewikkelde versiering bijna tot een statussymbool is verheven. Hier heeft ze normaal slechts een Y- of T-bevestiging die de hak vrijlaat; daardoor kan de gelovige moeiteloos de sandaal uitdoen voor het gebed.

Karakteristiek is, dat de in India gebruikelijke teenlus slechts in Oost-Afrika ingang gevonden heeft.

Afgezien van moderne uitzonderingen komt de X-bevestiging in Afrika niet voor. De sandaal met Y-bevestiging heeft dikwijls een zool die in het gewricht — d.i. de overgang tussen voorvoet en hiel — sterk ingebogen is, met een ronde teen- en hielpartij. Er is geen eigenlijk onderscheid tussen rechter- en linkersandaal, afgezien dan van de plaatsing van de Y-bevestiging tussen de grote en de tweede teen.

In zijn eenvoudige uitvoering bestaat dit sandaaltype uit twee zolen van gezuiverde, in grote mate onthaarde, zachtgeklopte en met aardnotenolie of boter doordrenkte runderhuid en een binnen-zool in kleurig geiteleer. Deze zolen worden met

Westafrikaanse sandaal (Nigeria?) met Y-bevestiging, vermoedelijk rond 1920 ontstaan.

een lijm van gierstmeel en water samengekleefd, en vastgenaaid met een handnaad die bestaat uit zeer fijne leren reepjes. De prijs van dergelijke sandalen hangt af van de decoratie van de binnen-zool, vooral van de hoeveelheid en fijnheid van het borduursel. Eenvoudige uitvoeringen hebben slechts een handnaad en een versiering van koud ingedrukte en gezwarte lijnen.

Kenmerkend voor dit type, dat aangetroffen wordt binnen de invloedssfeer van de *Hausa's* en de *Touaregs*, van Nigeria tot Algerije, is de naar boven gerichte afschuining van de op elkaar gekleefde zolen.

Ook de *Fulbe*-ambachtshul in *Liptako*, in het noordoosten van Burkina Fasso — het vroegere Opper-Volta — streven naar deze zoolvorm. In alle geval schuinen ze de zolen — die tot zes lagen kunnen hebben — niet af, en bereiken ze ook niet de elegante zwier van de *Hausa*- en *Touareg*-sandalen. Een ander type sandaal, eveneens zonder rechts/links-onderscheid, wordt uit een stuk runderhuid gemaakt, heeft een Y-bevestiging en een rond de enkel lopende houder, en wordt in landelijke gebieden overwegend door herders gedragen. De haarkant van het vel is naar de voet toegekeerd, de vleeskant naar de bodem.

Soms worden deze sandalen verlengd en wordt de zool omgekapt; zo krijgen ze een teenbescherming, die kan aanzien worden als een adaptatie aan berg- of rotsachtige streken. Bij deze variatie blijft de bevestigingsvorm weliswaar gelijk.

Ambachtshul bij de *Bambara's* en *Sarrakolle's* in Mali vervaardigen dergelijke sandalen ook uit meerdere lagen leer, en geven de zool een duidelijk onderscheid tussen rechts en links.

In het *Mande*-gebied komt een grote verscheidenheid aan zoolvormen voor. Naast het type met het aan de voet beantwoordende rechts/links-onderscheid, is er de zool met lancetvormige hiel- en teenpartij, die in het gewricht sterk ingebogen is. Als grote zeldzaamheid hebben we een sandaal, plateauachtig verhoogd door het op elkaar kleven van verschillende lagen leer, met een zool die ingebogen is zoals de *Touareg/Hausa*-zool, maar veel smaller en vooraan spits.

Bij de beide laatstgenoemde types ontbreekt het rechts/links-onderscheid. Sandalen met een T-

bevestiging, die zoals in West-Afrika dat onderscheid wel laten zien, zijn er ook in Noord-Afrika, meer bepaald — voorzover de informatie reikt — in het gebied van de Rode Zeekust (*Somalië, Eritrea (?)*, *Arabië (?)*). Deze sandalen worden gekenmerkt door bijzonder fijne groen-witte riempjesborduursels op de brede wreefband en op de daarbovenliggende tong, en door meerdere parallel lopende gestikte siernaden, uitgevoerd in hel katoengaren, op de voor- en achteraan geronde en in het gewricht licht ingebogen zool. Dit type, dat reeds te zien is op Egyptische afbeeldingen uit het Nieuwe Rijk, komt — met bijna identieke vorm en versiering — ook in Jemen voor, en zou men ook in Arabië, vooral in de *Hedzja*, aantreffen.

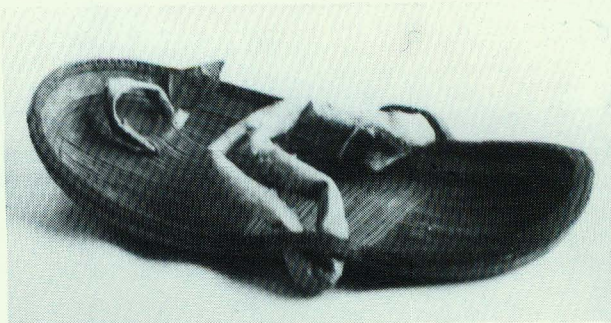
Of nu Afrika of het daartegenoverliggende Arabische schiereiland het oorsprongsgebied van dit sandaaltype is, blijft onzeker. In alle geval heeft de drukke handelsbedrijvigheid tussen de kusten voor de verspreiding gezorgd. De sandaal met T-bevestiging komt overigens ook in de republiek Soedan (b.v. *Nubië*) voor.

Een bijzonder type met T-bevestiging wordt voorgesteld door een sandaal in gegoten messing, die in een graf van de *Dan*-stam uit Ivoorkust gevonden werd. Ook hier is een rechts/links-onderscheid aanwezig. Het is niet volledig opgehelderd voor welke doeleinden de *Dan* dergelijke metalen sandalen vervaardigden. Vermoedelijk gaat het om schoeisel dat een rol speelde bij de begrafenisplechtigheid van bepaalde dignitarissen; de sandalen moesten de weg naar het dodenrijk effenen.

Eenvoudige mensen worden bijgezet met normale houten of lederen sandalen. Het is mogelijk dat het hier tegelijkertijd ook ging om prestige-objecten, ter uitstalling en aanschouwing.

De sandaal met T-bevestiging is overigens typisch voor het Westafrikaanse kustgebied. Bij de stammen in het achterland, zoals de *Dan*, *Kran*, *Guro*, *Baule* en *Ashanti*, vindt men dit sandaaltype dikwijls op houten of metalen beeldhouwwerken, ook op houten deuren of kleine gouden gewichten. Anders is de sandaal met T-bevestiging in dit gebied niet gebruikelijk.

Een eigenaardigheid bij de Ugandese stammen is de sandaal met omgebogen zool (cf. de *opank*),

Opankachtige sandaal met teenlus en enkelriem, wellicht uit Uganda (begin 20ste eeuw ?)

teenlus, enkelriem, en een karakteristieke langwerpige geometrische, zwart en rood geaccentueerde versiering.

Zonder parallel in de rest van Afrika zijn eveneens de Oostafrikaanse sandalen met omhoogstekende top, oorachtige zijdelen rond het gewricht, enkelriem, en een in kleine onderdeeljes verdeelde ongekleurde kerfversiering. Bij de schoenachtige voetbekleding vinden we zowel pantoffels zonder of met een gedegenereerde, niet meer bruikbare hielpartij — *babouches* — als gesloten, meestal zachte schoenen met brede of spitse neus, en een uitgesproken, plattrapbaar hielstuk — *belgha* of *rihiyate* — die als pantoffelschoenen mogen worden bestempeld.

Bij de pantoffels en pantoffelschoenen ontbreekt principieel het rechts/links-onderscheid. Door de wijde snit heeft dit echter geen negatieve gevolgen voor het comfort.

Moderne babouches uit het Maghreb-gebied. Bemerkt de platliggende hielpartij, die geen functie heeft.

Normalerwijze worden ze in kleine ambachtelijke bedrijfjes gemaakt. In het economisch meer ontwikkelde Noord-Afrika, in Senegal en Ivoorkust produceren fabrieken reeds exemplaren in plastic.

De verspreiding van de genoemde schoeiseltypes, die tot het islamitische erfgoed van Afrika behoren, loopt van de *Maghreb*, dwars door Soedan, tot in de geïslamiseerde delen van zwart Afrika. Ze zijn het kenmerk van de in de stad wonende moslim-Afrikaan.

De degeneratie van de hielpartij, die zelfs dikwijls vastgehecht is, of wegens de te grote lengte van de neus niet omhooggeklapt kan worden, heeft zonder twijfel te maken met de islamitische gebedsoefeningen, die een voortdurend aan- en uittrekken van het schoeisel vereisen.

Aanhanger zijn van de moslim-godsdienst stond in het Maghreb-gebied — en staat nu nog in de jongere islamitische landen — gelijk met een verheven maatschappelijke status. Zo kan verklaard worden dat het daar als onrein gold, het hielstuk omhoog te trekken, aangezien alleen mensen van de lagere klassen door hun grove arbeid daartoe gedwongen waren.

Naargelang van het feit of ze voor gebruik binnenshuis of op straat bestemd zijn variëren bij deze schoeiseltypes het materiaal en de zooldikte.

Fluwelen schoenen, met borduurwerk en zachte zolen, werden binnenshuis gedragen.

Bij straatschoenen met dikke zolen kan vaak een kleine hak vastgesteld worden.

Terwijl in de Maghreb de mannenschoenen doorgaans geel en de vrouwenschoenen rood of van een andere kleur zijn, zijn in de Soedan de schoenen van beide geslachten geel, dikwijls met rode biesjes. In *Bornu* (Noord-Nigeria en Noord-Kameroen) worden dikzoolige schoenen als overschoenen gedragen bij pantoffels met dunne zolen, een gebruik dat ook bij de *Hausa's* doorgebroken is. Hier komen, zoals in Noord-Afrika, als zeldzaamheid gesloten vaste schoenen zonder rechts/links-onderscheid voor, die dikwijls zelfs een hak hebben.

Zowel bij sandalen als bij pantoffels en pantoffelschoenen wordt de onderzijde van de zool dikwijls gevormd door de haarkant van een stuk

runderhuid, dit om het gaan in zandige gebieden te vergemakkelijken.

Houten badsandalen met stelten zijn gebruikelijk in de publieke baden van Noord-Afrika. Als schoeisel voor de regentijd zijn ze ondertussen ook in andere gebieden van het continent doorgedrongen, en in de Maghreb worden ze onomatopëisch (klanknabootsend) *kab-kab* genoemd. In Noord-Afrika worden ze bevestigd door een dwars over de wreef lopende leren band, in Soedan door een Y - bevestiging uit leer of palmbast, en in West-Afrika door een rond de enkels lopend vezelsnoer.

Aan de teentap van die sandalen, zoals ze in het *Suaheli*-gebied voorkomen, herkent men weerom het Indische element in Oost-Afrika.

Het op de dag van vandaag nog slechts occasionele gebruik van laarzen maakt in Afrika een zeer vreemde indruk. Slechts in *Kabylïë* vindt men rijglaarzen met een stijve, dikwijls uit meerdere lagen bestaande zool. Anders is de Afrikaanse laars een schoen met zache zool en gesloten schacht, een soort leren kous dus, waarbij als overschoen een pantoffel met dikke zool wordt gedragen.

In het Maghreb-gebied, waar dit schoeisel een Turkse naam draagt (*tmeg*), komt het tenminste sedert de 14de eeuw voor. Een zachte rijlaars werd bij een opgraving in de falaise van *Bandiagara* in Mali als 15de-eeuws gedateerd.

Qua snit is de Afrikaanse laars een soort pantoffel, waaraan een schacht genaaid is die de hak bedekt. Het verlengstuk van het voorste deel van de schacht, over knie en dij, is een eigenaardigheid bij oude Soedanese laarzen, die geen parallel schijnt te hebben in Noord-Afrika, evenmin als de tweedeling van de teenpartij, die het de ruiters waarschijnlijk mogelijk moest maken om de voet in de ouderwetse enge teenstijgbeugel te plaatsen, die overigens in Soedan hier en daar nog gebruikelijk is.

Zodra hij van het paard gestegen was, trok de ruiters vermoedelijk sandalen (overschoenen) aan over de zachte laarzen met hun in tweeën gedeelde teenpartij. De kniepartij van dit type laars — in kapvorm — toont aan dat de ruiters korte stijgbeugels gebruikten, en met gebogen kniën in het zadel zaten.

HET ARABISCH SCHIEREILAND

Het Arabisch schiereiland omvat heden ten dage de staten Jordanië, Saoedi-Arabië, Jemen, de Democratische Volksrepubliek Jemen, Oman (vroeger Maskate) en de Verenigde Arabische Emiraten (b.v. Bahrein), en is een gebied dat door zijn geografische situatie sedert millennia een brug vormt tussen Afrika enerzijds en Klein-Azie, Perzië en het Verre Oosten anderzijds.

Sinds de oudste tijden woont in de oasen een gevestigde bevolking (*fellahs*), die leeft van akker- en plantagebouw (dadels). In strenge tegenstelling daarmee leven de nomaden in de steppen en halfwoestijnen van de kamelenfokkerij. Deze laatsten noemen zichzelf *a'rab*, maar worden door de stadsbevolking *badu* — "woestijnbewoners" — genoemd. Hun kernland is de *Nadzj*, het hoogland van Saoedi-Arabië, de streek van de beroemde Arabische paardenfokkerij.

In de klimatologisch gedeeltelijk meer begünstigde kuststroken (Jemen, Hadramaut) kon de landbouw zich ontwikkelen op terrassen; er ontstond een ingewikkelde stadscultuur. Meteen waren de voorwaarden vervuld voor een veelomvattende handel en hoogontwikkelde ambachten. Vooral de overzeese handel was van superieure betekenis voor de ontwikkeling van de cultuur. Niet alleen met de oostelijke hoorn (Somalië) en de oostkust (Zanzibar) van Afrika bestaan zeer oude politieke en culturele betrekkingen, maar ook met het tegenoverliggende Perzische vasteland, India en zelfs Indonesië. Medina en Mekka aan de westkust waren de geboorteplaatsen van de islam. Vanaf het begin van de zevende eeuw na Christus begon de leer van *Mohammed* zich in Arabië te verspreiden. Gegroeid over meer dan duizend jaar, zijn in de 19de en 20ste eeuw in heel Arabië, vooral in de oasen en kuststeden, kenmerken van de Arabisch-islamitische cultuur te vinden, die bijzonder duidelijk tot uiting komen in b.v. de islamitische kledij.

Steden als Mekka en Medina zijn smeltkroezers van de Afrikaanse bevolking en de islamitische volkeren van het Midden- en Verre Oosten, Zuidoost-Azië en Indonesië.

Zo kan het geen verwondering wekken dat ook het schoeisel van het Arabisch schiereiland — voor-

zover bekend — verschillende culturele invloeden vertoont. Drie schoeiseltypes zijn gedocumenteerd: sandaal, pantoffel (resp. pantoffelschoen) en laars. De sandaal, overwegend uit kameelleer vervaardigd, is de meest voorkomende voetbekleding, vooral bij de *bedoeïenen* — waar de vrouwen en kinderen in alle geval toch meestal blootsvoets lopen; ook de Arabieren in de oasen en de steden lopen in sandalen.

Over de sandaaltypes bij de bedoeïenen zijn we onvolledig geïnformeerd. Een bepaalde vorm vertoont een teenlus, kruisgewijze over de teenpartij lopende banden, en daarbij nog een brede band over de wreef. De teenlus — Indische invloed — en de brede wreefband schijnen typische elementen van Arabische sandalen te zijn. Het sandaalttype met teenbescherming en rond de enkel lopende bevestiging is eveneens in Saoedi-Arabië teruggevonden. Dit is ook de typische sandaaltvorm van de Westafrikaanse herders.

Een waarschijnlijk uit Arabië stammende snavel-sandaal vertoont — tenminste wat de zoolvorm betreft — verrassende gelijkenis met Egyptische en Koptische sandalen. Koptische invloed is ook te merken in de vormgeving van de zool bij pantoffelschoenen.

Totaal andere sandalen, die men b.v. aan de westkust of in Saoedi-Arabië vindt, maken een uitgesproken Afrikaanse indruk, in zoverre als het zooloppervlak en de bevestigingsbanden met een borduursel van leren riempjes zijn versierd. Dit is een techniek van lederversiering die in het gehele hoogbeschaafde West-Soedan (*Hausa's*, *Malinke's*) en Noord-Afrika (Marokko, Algerije) beoefend wordt. Opvallend is de dikwijls hoekige vormgeving voor- en achteraan.

Een bepaald sandaalttype vertoont ook banden die rond de hiel lopen; ze schijnen echter geen functie te hebben, daar ze platgetreden zijn. Zulks zou overeenkomen met het in de islamitische wereld gebruikelijke verschijnsel, schoenen te creëren, die men zonder moeilijkheden vlug kan aan- en uittrekken, zoals dat het geval is met de pantoffelschoenen en pantoffels (cf. Afrika en Nabije Oosten).

Overal waar de islamitische cultuur haar werking heeft uitgeoefend vinden we ook de pantoffel — resp. de pantoffelschoen — uit bruin, geel of rood

leer, de zool uit twee delen genaaid en in het gewricht sterk versmald; dit is een kenmerk van Koptisch schoeisel. De pantoffelschoenen hebben aan de hoog uitlopende wreef een tong (*hanekam*), en in bepaalde gevallen, zoals in Noord-Afrika en India, ook borduurwerk met platte steek. Andere pantoffelvormen gaan beslist terug op Perzische voorbeelden.

Beschilderde teentapsandalen met stelten in het bal- en hielgebied, of met ingelegde patronen (b.v. in ivoor), die anders typisch zijn voor India en Indonesië, en die door de Indiërs ook aan de Oostafrikaanse kust en in het binnenland werden verspreid, worden door de vrouwen aan de westkust van het Arabisch schiereiland gedragen. Ze heten daar *kab-kab*, net zoals in Noord-Afrika. Zonder twijfel stammen de laarzen, die meestal een halfhoge, wijde schacht hebben, en dikwijls een kwast aan de schachtrand, uit het cultureel hoogstaande gebied van het Oude Oosten. Ze worden vooral door de nomaden gedragen — ook door kinderen — bij een rit te paard of per kameel.

Het is niet duidelijk in hoeverre het dragen van laarzen een teken van hogere stand is. Er zijn aanwijzingen dat b.v. alleen een *sheik* — het stamhoofd dus — dergelijke laarzen draagt.

De laarzen zijn altijd van rood of saffraangeel leer. Hun opvallendste kenmerk is de smalle punt met sterk omgebogen zool. Naast pantoffels zijn dergelijke laarzen tot in de late oudheid aan te tonen als hoofdtypen van Oosterse voetbekleding. Ze zijn niet alleen in *Anatolische* steenreliëfs uit de late *Hettitische* tijd (vanaf ca. 1.000 v. Chr.) vastgelegd, maar ook vaten in laarsvorm, uit gebrande klei, die in *Kültepe* (1.800 v. Chr., eveneens in Anatolië) werden gevonden, tonen de halfhoge laars met omhooggekrulde zool. Verder wordt dit laarstype aangetoond door steenreliëfs uit de *Assyrische* periode (b.v. *Nimrod*, 9de - 7de eeuw v. Chr.), en niet in de laatste plaats ook door *proto-Iraanse* vondsten van laarsvormige vaten en bronzen laarsamuletten ten zuiden van de Kaspische zee.

Waarschijnlijk is Anatolië het oorsprongsgebied van dit laarstype. Via de handel geraakte het ook in *Mesopotamië*, waar het weliswaar slechts occasioneel voorkwam. Zulke laarzen zijn ten slotte ook

bekend uit de tijd van de *Meden* (Perzië, 6de - 5de eeuw v. Chr.).

Ten tijde van de *Achaemeniden* (559 - 350 v. Chr., zie: Perzië) werden roodgekleurde geiteleren laarzen uit het *Babylonische* gebied (nu Mesopotamië in Irak) tot in Griekenland en Italië geëxporteerd. In het derde millennium voor Christus reeds kwamen lederwaren vanuit het oude *Byblos* (*Gubla*) in Libanon naar Egypte. Dit rode leer was de voorloper van het latere Marokko-leer, dat met Perzische *sumak* — een struik die een bepaalde looistof voortbrengt — was gekleurd. Om geel te kleuren gebruikten de Perzen — net zoals de Babyloniërs — de bast van de granaatappel, die trouwens in die streek tot op de dag van vandaag dient voor het kleuren van schapevellen. In de 19de eeuw nog — hier en daar zelfs tot op heden — kenden rode en gele laarzen met omhooggekrulde spits en halfhoge schacht een bijna universele verspreiding in de Oriënt. Ze komen voor bij de bedoeïenen in het Syrische *Hauran*-gebied, de streek ten oosten van de Jordaan, de omgeving van Jeruzalem, Libanon, bij de *Koerden* en de bedoeïenen die in hun gebied leven — in dat laatste geval hebben ze een ijzeren hiel —, in Armenië en uiteindelijk ook in Turkije. Zelfs bij de bergvolkeren van de centrale *Kaukasus*, in het zuiden van Rusland, bij de islamitische volkeren van *Turkestan* en rond *Buchara* werden laarzen van dit type — alhoewel niet altijd in het rood — gedragen.

Ten slotte kennen we ook het laarstype van de Siberische *Kirgizezen*. Ook de Tibetaanse en Mongoolse laarzen hebben sterk omhooggekrulde toppen, maar voor het overige een andere vorm. In Jemen werden alle ambachten door Joden (*yuhüd*) uitgeoefend, tot deze uitweken. Vandaag zijn de zgn. *hadama* ("dienaars") in hun plaats getreden. Het gaat hier om een endogame groep — d.w.z. dat uitsluitend getrouwd wordt onder de leden van eenzelfde stam of clan — met een lage sociale positie, waarbij de "schoen"makers — men onderscheidt de eigenlijke schoenmakers, sandalenmakers en schoenlappers — samen met de barbiers, slachters en leerlooiers op de onderste sport van de maatschappelijke ladder staan. Door het importeren van schoeisel is tegenwoordig in Jemen het beroep van schoenmaker overal

aan het uitsterven. Alleen in *Sanaa* oefenen nog enkele zeldzame mensen het traditionele ambacht uit.

VOOR - AZIË

Turkije is tegenwoordig overwegend een agrarisch land, dat voor het grootste deel door Turken wordt bewoond. In het oosten hebben zich Koerden en Armeniërs gevestigd als boeren, in de steden van westelijk Turkije leven ook Grieken en Joden. Syrië en Irak, zuidelijke buurlanden van Turkije, worden bewoond door Arabieren.

Cultuur en geschiedenis van dit gebied kregen vorm tijdens het tijdperk van het grootrijk der *Hettieten* in Anatolië (1700 tot 1200 v. Chr.), het christelijke rijk van *Constantinopel* (Byzantium, de eerste tot de zevende eeuw na Chr.), de *Seldsjoeken-tijd* (1071 - 1288 ; de Seldsjoeken waren een Turks geslacht uit *Turkestan*), en tenslotte de heerschappij der *Osmanen*, die met wisselend succes tot in de twintigste eeuw in het zadel bleven.

Reeds ten tijde van de Assyrische handelskoloniën (1900 tot 1700 v. Chr.) ontstonden in Voor-Azië stadsculturen, die een sterke doorstroming veroorzaakten naar de landelijke bevolking en de nomaden toe.

In de steden, vooral de opeenvolgende hoofdsteden van de verschillende rijken (Istanboel, Damascus, Bagdad), was het culturele leven geconcentreerd in het paleis van de sultan, en in de moskeeën, met hun geestelijke elite. Hier waren ook grote concentraties van ambachtsslui en kooplieden.

De schoeiseltypes die ons bekend zijn, stammen vermoedelijk uitsluitend uit zulke urbane centra van Voor-Azië.

Met fluweel beklede en met borduurwerk versierde pantoffels werden hoogstwaarschijnlijk slechts in de harem gedragen, of door leden van de hogere, rijkere klassen, zoals kooplieden en ambtenaren.

Over het schoeisel van de Turkse boeren en nomaden, ook van diegenen die in de koude bergstreken woonden, kunnen we niets zeggen. Zo zouden er b.v. in Voor-Azië schoenen uit vilt en stro voorgekomen zijn ; hun vorm kennen we

echter niet. Vast staat ook dat er regionale verschillen in de schoeiselmodes opdoken.

In Turkije zijn pantoffel en laars de voornaamste vormen van voetbekleding, zowel voor mannen als voor vrouwen. Dat de pantoffel in Voor-Azië een dusdanige betekenis kon krijgen, is o.a. te wijten aan de islam, die voorschrijft dat vóór het gebed de schoenen moeten worden uitgetrokken. Maar ook het algemeen verspreide gebruik om bij het betreden van het huis de schoenen uit te trekken, heeft het ontstaan van de pantoffel als overheersende schoeiselvorm begunstigd.

Zoals in vele delen van het Arabisch schiereiland zijn zowel de laarzen als de pantoffels — voorzover ze van leer zijn, rood of saffraangeel gekleurd ; ook bruine pantoffels komen voor.

Hun opvallendste kenmerk is de naar boven gekrulde spits, waardoor soms — niet terecht ! — gesproken wordt van *snavel-* of *tootschoenen*.

Pantoffels met naar boven gekrulde top hebben zich ontwikkeld uit de laars met gekrulde top, die we reeds kennen sedert de Hettietenheerschappij in Anatolië (vanaf ca. 1700 v. Chr.).

Typisch zijn ook de harde, gladde, gewelfde zolen, die slechts aan het achterste zooldeel een naad vertonen. Maar ook voor de rest zijn de zolen gemaakt zoals die van de Arabische laarzen : het leer van de pantoffelneus loopt als een smalle verdikking rondom de ganse zool. Bij de meeste pantoffels vindt men blindstempelings op of onder de zool, en ook wel op de neus. Borduurwerk op zuiver leren pantoffels schijnt minder frequent te zijn. Hetzelfde pantoffeltype kan ook een met fluweel beklede neus vertonen, die dan met gouddraad en *paillettes* (kleine ronde metalen plaatjes) is versierd.

Ook de zool is dikwijls langs de binnenkant met fluweel bekleed, dat dan weer een versiering met borduurwerk vertoont.

Het meest opvallende kenmerk van een ander type pantoffel is de extreem smalle zool — vooral bij het gewricht en de hiel — uit twee delen, die in de omgeving van het gewricht aaneen zijn genaaid. Hier bestaan parallellen met de Koptische schoenen en de pantoffelschoenen van het Arabisch schiereiland (zie ook de betreffende hoofdstukken).

Meer bepaald gaat het in Turkije eigenlijk om

pantoffelschoenen, want de hiel heeft een rudimentaire kap, die echter volledig plat op de zool ligt. Zulke pantoffels of pantoffelschoenen zijn vaak met fluweel bekleed, rijk van borduurwerk voorzien op de neus en de binnenkant van de zool, en versierd met een zijden pompon op de neus en de platliggende hielkap.

Naast pantoffels droeg men in Turkije ook schoenen. Twee types zijn te onderscheiden. We hebben enerzijds de hakloze schoen uit zacht leer, saffraangeel, rood of bruin — occasioneel ook wel eens in een andere kleur — gekleurd, met een spits uitlopende, van borduurwerk voorziene neus, die dikwijls met een zijden pompon is versierd. Op de onderkant van de zool zijn meestal blindstempelingen of blinde lijnen aangebracht.

Het andere schoentype lijkt op de pantoffel met de extreem smalle zool, in zoverre dat het ook hier om een dergelijke zool gaat. Het bovenleer is echter zó gesneden, dat het rond de zijkanten van de voet reikt en onder de voet aan de zool genaaid wordt. Door deze snit ontstaat een bootachtige vorm. Zoals de pantoffels, hebben ook deze schoenen een opwaarts gebogen spits, zijn ze met fluweel bekleed, en worden ze gekenmerkt door een versiering met borduurwerk en zijden pompons.

Afbeeldingen uit de achttiende eeuw tonen een schoentype met omhooggekrulde top, hoog uitgewerkte wreef en met een tong of lip aan de hielkap. Zulke schoenen, die klaarblijkelijk in de 20ste eeuw uit de mode raakten, herinneren aan Koptische voorbeelden.

Europese invloed schijnt gewerkt te hebben op schoenen met hakken. Ook pantoffels met hakken zijn Europees geïnspireerd, qua snit maar ook door de nageling aan de rand.

Sommige van die pantoffels zijn op neus, hak en zool met bladzilver beslagen. Het is niet bekend of dergelijk schoeisel voor bijzondere gelegenheden — zoals een huwelijk — werd gereserveerd of niet.

Net zoals in Perzië (vooral dan *Kurdistan* en *West-Azerbajdsjan*) komen in Turkije schoenen met hakken voor, waarbij passende overschoenen horen; ze zijn van zwart leer.

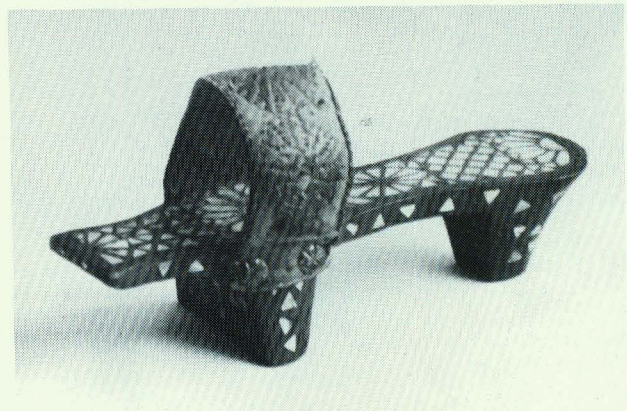
De eigenlijke schoen is hier meer een halflaars,

want hij heeft een stoffen inzetstuk dat de enkel bedekt.

Uit afbeeldingen en berichten blijkt duidelijk dat schachtlaarzen niet alleen door mannen, maar ook door vrouwen werden gedragen. We kunnen ons de traditionele laars voorstellen als die van het Arabisch schiereiland. Een bepaald soort laars uit de *Marasvlakte* wordt *carik* genoemd. Het is een type met halfhoge schacht en omhooggekrulde top, dat zich van andere Turkse laarsvormen onderscheidt door het feit dat het vastgeregen wordt, rond de schacht gewikkelde riemen heeft om een beter houvast te garanderen, en een versterkte neus vertoont. Die laarsvorm met versterkte neus schijnt terug te gaan op zeer oude voorbeelden. Op de steenreliëfs van *Karkemisch* (vanaf ca. 1000 v. Chr.) — nu *Cerablus*, op de rechteroever van de Eufraat, aan de Turks-Syrische grens — zijn gelijkaardige laarzen (zonder rijgmiddel ?) afgebeeld.

Rijglaarzen met versterkte neus en afgeschuinde schachten, die dikwijls tot aan de knie reikten, kwamen ook voor in de late Mesopotamische tijd. In Assyrië bleef men dergelijke laarzen dragen tot de tijd van *Sanherib* (704 — 681 v. Chr.).

Het verspreidingsgebied van de houten steltsandalen beslaat eigenlijk enerzijds Turkije, anderzijds Syrië — met hoofdstad Damascus — evenals het gebied van het vroegere Palestina, waar b.v. de *Maronieten* en de *Druzen* dergelijke sandalen droegen.

Turkse steltsandaal, vermoedelijk 19de-eeuws. Prachtige parelmoerinleg; met metaaldraad versierde wreefband.

In het paleis van de sultan droegen voorname Turkse vrouwen steltsandalen. Die vervulden enerzijds de functie van badschoen — als beschutting tegen de hete bodem van de baden — en anderzijds die van overschoen — om hun pantoffels voor het vuil van de straat te behoeden. Die houten steltsandalen komen voor in twee karakteristieke vormen: ofwel hebben ze zoolvlakken die vooraan spits uitlopen, ofwel zoolvlakken die vooraan een hoekige vorm vertonen — soms met een driedeling — en voor de rest gebogen zijn. De stelten zijn ofwel plankachtig en aan de zijden gewelfd, ofwel zijn ze gevormd zoals een hak, meestal onder de hiel dan. In alle geval vertonen ze altijd een versmalling en een verbuiging.

De meeste steltsandalen hebben boven de wreef een brede, meestal met metaaldraad versierde band. Waar een dergelijke band niet voorhanden is, werd de sandaal vermoedelijk vastgebonden. Zowel het opstapvlak als de stelten zijn versierd met parelmoerinleg of *intarsio's*, houten inlegwerk. Vele voorbeelden zijn met zilver beslagen. Ook sandalen met ingesneden versieringen zijn bekend.

Inhoeverre ook buiten Turkije en Syrië zulke sandalen verspreid waren, is niet precies geweten. Het feit dat b.v. de *Nogajers* in zuidwestelijk Rusland ook dit sandaaltype kenden, zowel voor mannen als voor vrouwen, toont aan dat volkeren die in de Turkse invloedssfeer leefden ook deze schoeiselmodes hebben overgenomen.

Hetzelfde geldt overigens voor Egypte, waar de vrouwen in de grote stedelijke centra eveneens steltsandalen droegen in de baden. Of de steltsandaal in de grote steden van het Arabisch schiereiland veld gewonnen had, blijft onduidelijk.

Bekend is, dat onder Indische invloed de sandaal met teentap in steden als Mekka en Medina door de vrouwen werd overgenomen, en daar dezelfde functie vervulde als de steltsandaal in Turkije en Syrië: ze was badschoen.

In alle geval dragen zowel de steltsandaal in Damascus als de teentapsandaal in Mekka en Medina de onomatopoeïsche benaming *kab kab*.

UKRAÏNE, DE KAUKASUS EN ZUIDELIJK RUSLAND

De *Tartaren*, die in de Autonome Tartaarse Sovjetrepubliek, in het Wolgagebied, op de Krim en in Siberië wonen, waren oorspronkelijk het volk van de *Gouden Horde* — het Mongoolse Rijk van West-Siberië en Oost-Europa, met als beroemdste heerser *Dzjengis Khan*. Het Tartaarse volk ontstond in feite in de 13de en de 14de eeuw, door versmelting van ingeweke Mongolen en Turken met de resten van reeds vroeger gevestigde volkeren — b.v. Wolga-Bulgaren. In dat conglomeraat zaten ook nog kernen van Wolga-Finnen en Slaven.

Tegen de Russische boerenkolonisatie, die in de zestiende eeuw begon, waren ze op de duur niet opgewassen, en zo weken vele *Krimtartaren* uit naar Turks gebied. In de tweede wereldoorlog kwamen de Krimtartaren als etnografische eenheid onder sterke druk te staan, daar ze veelal met de Duitsers collaboreerden tegen de Sovjets. Velen vluchtten later met het Duitse leger naar het westen, en weken uit naar de Verenigde Staten. Bekend waren de Tartaren vooral voor hun kunstvol lederhandwerk, dat overal in Oost-Europa en Siberië gewaardeerd werd.

Tot de tweede wereldoorlog droegen vooral mannen als feestschoeisels laarzen die uit vele stukken marokijnleer werden aaneengenaaid, en zo kunstvolle patronen vormden. Oorspronkelijk ging het eigenlijk om een soort leren kous of huisschoen, waarbij overschoenen hoorden, die men aan de voordeur uittrok. Die overschoenen kunnen qua vorm vergeleken worden met westerse lage schoenen, met een lage hak, en zijn uit vaster leer dan de "kouslaarzen".

Tegenwoordig neemt men als overschoenen over het algemeen zgn. *galoches*, die industrieel in rubber of kunststof gegoten worden en die door de Sovjetbevolking als bescherming voor de eigenlijke voetbekleding worden gebruikt. Het is mogelijk dat vóór de 19de eeuw ook de vrouwen laarzen droegen; dit blijkt uit oude afbeeldingen, tenminste wat de Wolga-Tartaren betreft. Later gingen de Tartarenvrouwen pantoffeltjes dragen, die van een hak waren voorzien evenals van borduurwerk; daarbij pasten witte kousen.

Het laarstype is bij de Turkse volkeren zeer oud.

Volgens een bepaalde hypothese zouden reeds de Wolga-Bulgaren, de eerste proto-Turkssprekende groep die de Wolga bereikte, in de vierde eeuw na Chr., laarzen gedragen hebben. In alle geval worden ze op afbeeldingen van de *Ujguren* uit *Turfan* — een oud volk, dat rond het jaar 600 betrekkingen had met de Chinezen — als de gebruikelijke voetbekleding voorgesteld. Het vulkanische hooggebergte van de Kaukasus is de thuis van talrijke volkeren. Op de eerste plaats zijn er de Kaukasiërs — *Abchazen*, *Tsjerkessen*, *Tsjetsjenen*, *Awaren* en *Georgiërs* — die zeer uiteenlopende talen spreken. Dan zijn er nog Iraniërs, Armeniërs, enz. Algemeen kan men zeggen dat de klederdracht van de Kaukasusbewoners in het noorden Tartaarse en in het zuiden Armenisch-Perzische invloed vertoont.

De Perzische invloed is in zoverre merkbaar, dat in de zuidelijke Kaukasus snavelachtige leren pantoffels worden gedragen, die met borduurwerk kunnen versierd zijn, en ook gele en rode leren schoenen.

De Wolga- en Oeral-Tartaren droegen zwarte en groene pantoffels.

Bovendien zijn volgens patronen gebreide en occasioneel met gouddraad doorweven sokken bekend.

Bonte wollen sokken, wollen gebreide "kouslaarzen", laarzen uit vilt en slobkousen van leer of geborduurde wol zijn bij verschillende Kaukasusvolkeren in gebruik: *Swanen*, *Chewsuren*, *Georgiërs*, *Ossen*, *Tsjetsjenen*, *Lesghiërs*, *Abchazen*, *Bergjoden* en *Tsjusjen*. Bij deze laatsten zijn de wollen laarzen of schoenen die men binnenshuis draagt met witte banden versierd.

Gele en rode laarzen, zoals we die ook op het Arabisch schiereiland en in Turkije aantreffen, worden door de Wolga- en de Oeral-Tartaren gedragen, maar ook bij de *Basjkiren* en de *Nogajers* kwamen laarzen voor met halfhoge, resp. kniehoge schacht, in geel, rood of zwart.

Van een paar Kaukasusvolkeren — b.v. de Wolga- en Oeral-Tartaren, de Basjkiren en de Abchazen — weten we dat ze schoenen of sandalen maakten van boomschors of bast (d.i. het onder de schors liggende plantaardige vezelweefsel). Arme mensen droegen voetlappen in hun schoenen.

Karakteristiek voor het bergland is tenslotte een

(over)schoen, waarvan de zool uit dikke touwen of riemen gevlochten is, om het uitglijden op hellingen te vermijden (zie ook het hoofdstuk over Japan: stroschoenen en dgl.).

Uit het *Elbroes*gebergte stamt een hakloze halflaars uit één stuk onbewerkt leer. Dit kan ook een soort berglaars geweest zijn.

OUDPERZISCHE EN ANATOLISCHE LAARSVORMIGE VATEN IN AARDEWERK EN LAARSAMULETTEN

De voorgeschiedenis van Iran heeft haar wortels in het Iraanse hoogland en is door meerdere opgravingsplaatsen, die de meest uiteenlopende kunstvoorwerpen aan het licht brachten, bekend geworden: *Sialk*, *Churvin*, *Hasanlu* en *Amlash*, alle ten zuiden van de Kaspische Zee gelegen, en aan de andere kant *Luristan*, genoemd naar een provincie in het midden van het *Zagros*gebergte, ten zuiden van *Kermansjah* in West-Perzië. Ook het rijk *Urartu* rond het *Vanmeer* — tegenwoordig Turks grondgebied — was voor de vorming van de latere Perzische culturen — *Meden*, *Achaemeniden* — van betekenis. De dragers van deze culturen kenden allen de brons- en koperbewerking. De ijzerbewerking was nog in het beginstadium.

Deze proto-Iraanse culturen zijn, wat afbeeldingen van schoeisel betreft, interessant omdat een gedeelte van de grafvondsten bestaat uit aardewerken laarsvormige vaten, en vaten in mensenvorm, waarbij de figuur van schoenen voorzien is.

Ook zgn. *drievoetschalen* met schoenen, in aardewerk of brons, horen daarbij, en tenslotte de bronzen laarsamuletten. Het getoonde laarstype vertoont steeds een omhooggekrulde top. Over de datering van de proto-Iraanse culturen, vooral van *Luristan*, schijnen de specialisten het niet eens te zijn. Terwijl de enen de *Luristan*-cultuur reeds in de laatste eeuwen van het tweede millennium v. Chr. willen laten beginnen, en haar einde rond ca. 700 v. Chr. plaatsen, zijn anderen de mening toegedaan dat de *Luristan*-cultuur hoogstens van de achtste tot de zesde eeuw v. Chr. invloed uitoefende.

De vondsten van *Sialk* (tiende - negende eeuw v. Chr.) gelden voorlopig als de oudste getuigenissen van proto-Medische cultuur. De meeste en voor deze beschaving meest kenmerkende voorwerpen zijn van beschilderd en plastisch versierd aardewerk. Een karakteristieke vorm is de beschilderde kan met snavelvormige tuit, een andere de *rhyton*, een drinkvat in diervorm.

De vondsten van *Churvin* (negende — achtste eeuw v. Chr.), nauw verwant met die van *Sialk*, laten overwegend zwarte of grijszwarte keramiek zien, soms ook rode. Vogelvormige vaten met lange snavelvormige tuit zijn de opvallendste keramiekmodellen. Zowel in *Sialk* als in *Churvin* komen drievoetige vaten voor. De exemplaren met ingebouwde drinknapjes treft men vanaf het derde millennium v. Chr. op het hoogplateau aan; in de eerste eeuwen van het eerste millennium v. Chr. zijn ze overal bekend.

In *Churvin* werd ook een zgn. *askos* — een over het algemeen langwerpige, vlak liggend gietvat — in de vorm van een schoen met omgekrulde spits, en voorzien van knopen, teruggevonden. Het schoeiseltype lijkt op datgene wat we aantreffen op de Perzische reliëfs van *Susa* en *Persepolis*.

Hasanlu (9de eeuw v. Chr.), niet ver verwijderd van het *Urmia*-meer, tegenwoordig in de Sovjet-republiek *Azerbajdsjan*, is gekenmerkt door de meestal zwarte — in enkele gevallen ook rode — keramiek die met de dodencultus samenhangt. Typisch zijn vaten met snavelvormige tuit, en drievoetschalen die overgaan in mensenvoeten, met schoenen bekleed, zoals in *Churvin*. In de *Seldsjoekentijd* werden in *Churvin* ook bronzen drievoetschalen gegoten. Typisch voor de vondsten van *Amlash* zijn de *rhyta* (cf. supra).

Dan volgt de periode van het *Luristan*-brons, dat tegelijkertijd de teruggang van de pottenbakkerskunst inhoudt. De dragers van de *Luristan*-cultuur waren nomaden, en zoals hun opvolgers, de *Luren*, hoogstwaarschijnlijk identiek aan de *Cimmeriërs*, leden van een Iraans-Thracische stam uit zuidelijk Rusland, die vanaf de eerste decennia van de achtste eeuw v. Chr. opduiken als bondgenoten van *Urartu*, huurlingen van Assyrië en vrienden van de *Meden*.

Zoals in *Churvin*, horen bij de *Luristan*-vondsten hangers in de vorm van geschoeide voeten: laars-

amuletten. In *Luristan* laten ze nog een gemodelleerd hoofd zien.

Er zijn interpretaties die zeggen dat de voet alleen of de met een godenhoofd bezette schoen een godheid moet symboliseren. Vaten in de vorm van een menselijke gestalte, steeds voorzien van schoenen met omgekrulde spitsen, zijn zowel in *Luristan* als in *Amlash* bekend. Behalve in *Luristan* bleef de cultuur van *Sialk* en van *Churvin*-*Hasanlu*-*Amlash* nog tot aan het einde van de zevende eeuw v. Chr. werkzaam in de aangrenzende gebieden: *Azerbajdsjan*, *Susa* en *Koerdistan*.

Een tweede centrum van dergelijke schoenen in beschilderd aardewerk, met omhooggekrulde top, meteen ver van het Iraanse hoogland verwijderd, is *Anatolië*, het gebied van de *Hettieten* (Centraal-Anatolië, vanaf de eerste helft van het tweede millennium v. Chr.). Vooral de opgravingsplaats *Kültepe-Kanis*, een centrum van oud-Assyrische handelsnederzettingen — vanaf ca. 1750 v. Chr. — en het naburige *Kayseri* hebben zulke aardewerken schoenen aan het licht gebracht.

Beschilderde keramiek is typisch voor het oude *Hettietenrijk*: ze heeft een rode of een donker- of lichtbruine bovenlaag, het decor is grijs-zwart, bruin, wijnrood of wit, en de beschildering vertoont geometrische patronen of gegolfde tekeningen (golfkeramiek). Net zoals in het Iraanse hoogland waren er in het *Hettitische Anatolië* (19de — 18de eeuw v. Chr.) keramieken vaten met tuit, *rhyta*, en hoogvoetige schalen.

PERZIË

De bekende Perzische schoeiselvormen ontstonden in drie grote periodes. De eerste aanwijzingen voor het gebruik van schoenen en i.v.m. de vormen waarin ze voorkomen, stammen uit de bronstijd, vanaf ca. 1000 v. Chr., uit het Iraanse hoogland. Uit die periode zijn modellen in aardewerk en metaal bewaard gebleven.

Dan volgde de tijd van de *Meden* tot de *Sassaniden*, van ca. 650 vóór tot 650 na Chr., en tenslotte de *islamitische* periode, van 652 na Chr. tot op heden. Het huidige Perzië of Iran omvat weliswaar

slechts een deel van de gebieden van die vergane rijken, die wel — samen met de culturen die ze voortbrachten — medebepalend waren voor de Perzische cultuur.

De o.a. in Luristan (West-Perzië) opgegraven vondsten in aardewerk of brons, waarvan de oudste waarschijnlijk dateren uit de tiende tot de negende eeuw v. Chr., zijn sandalen (meestal zonder hak), schoenen of laarzen. De originele voorbeelden van die bronzen of aardewerken modelletjes waren van schapeleer, zoals trouwens het geheel van de kledij.

De bronzen miniatuursandalen uit Luristan laten zien dat riemen, veelvuldig ineengestrengeld en geknoopt, rond de voet geleid en dan aan de zool worden bevestigd. De (rij)laarzen vertonen deels een neus met omgekrulde top. De modellen uit aardewerk, die ook als cultus- en plengoffervaten (*rhyta*) werden gebruikt, zijn versierd met reliëfnaden en beschilderingen. Laarsjes van slechts enkele centimeter hoog zijn amuletten die mee werden gegeven in het graf om diegene die naar het dodenrijk reisde, bescherming te bieden op zijn weg.

Vanaf de 8ste eeuw v. Chr. begon een onafgebroken uitbreiding van het Perzische rijk. Verschillende volkeren, b.v. groepen van Indo-Iraanse herkomst en krijgshaftige veroveraars zoals de Meden, drongen binnen in Perzisch gebied. Ze brachten vreemde invloeden mee en veroorzaakten veranderingen in de staatsstructuur.

De kledingstijl die de Meden naar Perzië brachten, vertoonde Assyrische invloed, aangezien de Assyriërs tot 673 v. Chr. de Meden overheersten. De van de Assyriërs overgenomen schoeiselmodes bestond enerzijds uit platte riemsandalen — met hielbeschutting, teenlus en Y-bevestiging — en anderzijds uit rijglaarzen, die tot aan de knie reikten.

De Medische heersers en prominenten droegen eenvoudige schoenen met een plat, lang voorstuk, en daarbij bonte kousen. Zij kenden bovendien Medo-Perzische schoenen met opengewerkte wreef (in de vorm van splitten) en een knopsluiting aan de enkel. Zoals bij de Assyriërs waren deze schoenen saffraangeel en purper gekleurd, met gouddraad versierd en voorzien van een

dikke zool.

Zulke schoenen, die licht waren en dagelijks werden gedragen, vervingen de sandaal, die oorspronkelijk van de Assyriërs was overgenomen. Als onderscheiding mochten trouwe hovelingen dezelfde kledij als de heersers dragen, met dat verschil dat ze minder versierd was.

De Assyrische rijglaars uit leer reikte tot aan de knie, omdat het korte jachtkleed de drager niet mocht hinderen, en de lange laarzen de benen beter beschermden. Later dook een korte laars op, van zacht leer, die vastgehouden werd met een band rond de enkel en het midden van de voet.

De rijglaars uit dikker leer, met gebogen zool en platte hak, werd tot in de Sassaniedentijd gedragen. Ze vertoonde een schuin over de wreef lopende kerf- en naadversiering.

Gedurende de tweehonderd jaar durende heerschappij der *Achaemeniden* (559 - 350 v. Chr.), die van Perzische afstamming waren, en zich sedert 700 v. Chr. langzaam tot een machtig volk hadden ontwikkeld, werden *Meden*, *Perzen*, *Lydiërs* en *Babyloniërs* onder *Cyrus II* in één rijk samengebracht. *Darius*, een van de meest succesrijke heersers van Perzië, regeerde over Egypte, Syrië en Klein-Azië. De afzonderlijke culturen bleven echter zelfstandig. Taal en kledingstijl werden bewaard, al was er voor sommige details een wederzijdse invloed.

Zo kan men op de reliëfs van het paleis in Persepolis de herkomst van de tribuutdragers en de gardesoldaten alleen al aan hun schoeisel herkennen. Ondanks de toen aanvangende Griekse beïnvloeding bleef de Medo-Perzische kledingstijl aan het hof bestaan, en zelfs *Alexander de Grote* nam de vreemde mode over om aan zijn ideaal, nl. Grieken en Perzen tot een nieuw staatsvolk te versmelten, uitdrukking te geven.

Op de vraag, of de vrouwen tot dat tijdstip kledij en schoeisel droegen, gelijkaardig aan dat van de mannen, kan geen antwoord worden gegeven, daar op de afbeeldingen uitsluitend mannen worden voorgesteld.

Na de dood van Alexander waren er twisten rond zijn opvolging. Pas in 123 v. Chr. lukte het de *Parthen*, die uit Centraal-Azië stamden, om onder *Mithridates II* uiteindelijk een op zichzelf staande

grootmacht Perzië te scheppen, die 350 jaar bleef bestaan ; dit in tegenstelling tot de *Seleuciden*, die naar een hellenisering hadden gestreefd.

Daar in de Parthische en latere Sassanidische kunst oorlogstaferelen op de voorgrond staan, zijn ons uit deze tijd vooral de verschillende soorten (rij)laarzen bekend. In de tweede eeuw v. Chr. droegen de vorsten platte laarzen met een ronde neus. De schacht was tot over de enkel bedekt door de wijde broek, die talrijke plooiën had. Dezelfde vorm komt nog voor in de derde eeuw na Chr., waar de laars met een rij van dicht bij elkaar staande sierknopen bezet is, van neus tot wreef. Deze rij knopen wordt voortgezet op de broek.

Een gelijkaardige laarsvorm, uit dik leer, had riemen rond enkel en wreef, die aan de zijkant met een ronde gesp of een knop waren verbonden. Dwarse inkervingen of siernaden bedekten schacht en wreef.

Halflaarzen voor soldaten — altijd over de broek gedragen — hadden een lip en een band als schachtafsluiting. Halflaarzen die aan het hof als huisschoeisel werden gedragen, hadden een platte hak en een langwerpige neus ; ze waren met hetzelfde bloemmotief als het gewaad geborduurd.

Door de versnippering van het Parthenrijk konden de Sassaniden, die van Perzische oorsprong waren, net zoals de Achaemeniden, die ze trouwens als hun voorouders aanzagen, onder *Ardasjir* in 224 na Chr. de heerschappij overnemen en die 400 jaar behouden.

Aangezien zij een krijgersvolk waren, was de laars de essentiële voetbekleding van de mannen. Eeuwenlang werd zij in Arabische werkplaatsen nagemaakt. Reeds in de eerste eeuw na Chr. duiken bij de Parthen de eerste van de neus tot boven de wreef geregen laarzen op, waarbij de uiteinden van de linten zijdelings tot op de bodem reiken en bij het rijden ver uitwaaiëren.

Sassanidische vorsten droegen deze rijlaarzen — met banden rond het midden van de voet en sierknopen langs de wreef — nog in de zevende eeuw na Chr. De schuine schachtafsluiting — gedeeltelijk met borduursel versierd — moest de knie beschutten, maar mocht bij het rijden geen belemmering betekenen voor de hoekige hou-

ding van het been.

Met de overname van de islam en de daaruit voortvloeiende Arabische invloed worden pantoffel en snavelschoen vanaf ca. 650 na Chr. in het Perzische gebied overgenomen als schoeisel voor het dagelijkse leven, zowel thuis als op straat. Twee pantoffelvormen zijn te onderscheiden : enerzijds een type met platte zool en een geronde of hoekige, rijkelijk met borduurwerk versierde neus, anderzijds de pantoffel met een spits uitlopende neus, verlengd met een lederen bandje, en een sterk versmalde zool, die een verhoogd hielstuk heeft. De toot- of snavelschoen — 1300 jaar lang slechts een randverschijnsel — had platte zijkanten, een hoog oplopende neus, en een verhoogd hielstuk. Aan het hof werd de voorkeur gegeven aan een plat en rijk met bloemmotieven versierd pantoffeltype, met een lichtjes omhooglopende spits. Bij deze pantoffelvorm overlapte het brede wreefgedeelte het begin van het voorstuk ; de lage zijstukken reikten tot aan de hiel. Het materiaal dat men hier gebruikte, was leer of stof, geveerd, of met goud- en zilverborduurwerk bedekt. Bij de schoen was het hielstuk hoog opgetrokken en als een lip naar achter gebogen. Een andere pantoffel- of schoenvorm, waarin men een lange laarsachtige lederen kous droeg, had een S-vormig gedraaide zool, die eindigde in een dunne ijzeren hak. De neus eindigde in een licht opgetrokken spits. In de met kostbare tapijten beklede binnenste (slaap)vertrekken legde men de schoenen af.

De strijd- en rijlaarzen, die ook door de *Mogul*vorsten in Indië werden gedragen, waren eveneens van leer, meestal *segrijn* (= haai)leer, en hadden — zoals de hierboven beschreven schoenen uit die tijd — een geboge, gewelfde zool en een dunne ijzeren hak. De kniebeschutting bovenaan de schacht was met kleurige stof afgebiesd.

Met borduursel versierde pantoffels en tootschoenen, naast rijlaarzen, bleven het schoeisel van de voornamen resp. de soldaten. Boeren en ambachtslui droegen in het dagelijkse leven zgn. herdersopanken, die uit een stuk ruw leer waren genaaid. Een leren band, die aan de zijkant door gaatjes werd getrokken, werd meermaals over en rondom de wreef geleid, en trok op die manier het "bovenleer" of de eigenlijke opank over en

rond de zijde van de voet. De uiteinden van die riem of band wikkelden men rond de enkels. De spits werd vooraan gedeeltelijk plat samenge-naaid.

Op feestdagen droegen — en dragen tot op heden — vooral de vrouwen rijk met wolborduursel versierde schoenen met hakken, en daarbij passende knielange kousen. Als bijzondere vorm moet de *giweh* vermeld worden, een schoen waarvan het bovenmateriaal uit — meestal helder — garen bestaat, dat in schoenvorm wordt genaaid (te vergelijken met ons haakwerk). De zool daarentegen bestaat uit een groot aantal met dragantgom geïmpregneerde linnen repen. Rondom loopt een lederen rand, waaraan zool en bovendeel bevestigd worden. In plaats van *giweh* gebruikt men ook de term *maleki*.

INDIA

In India behoorden schoenen niet in alle gebieden vanzelfsprekend tot de kledij. Door de subcontinentale situatie en het daardoor overwegend warme klimaat waren schoenen — zeker als beschutting tegen de koude — dikwijls overbodig. Waar echter schoenen gedragen werden, droegen ze — net zoals de eigenlijke kledij trouwens — bij tot de afgrenzing van de verschillende sociale lagen en standen, die de hindoe-godsdienst in de vorm van verschillend gewaardeerde kasten in het leven had geroepen. Bepaalde kledingstukken en schoeiselvormen onderscheidden echter niet alleen de kasten van elkaar, maar ook de hindoe van de niet-hindoe.

De leden van de laagste kasten droegen eenvoudig afgewerkte schoenen, hooggeplaatsten en edellieden daarentegen exemplaren die versierd waren met edelstenen, goud, zilver en parels. In alle geval was de vorm van de schoenen bij alle kasten gelijk.

Karakteristiek voor India is aan de andere kant ook het verbod om schoenen te dragen, dat bestond bij bepaalde religieuze gemeenschappen. *Jainistische* en *boeddhistische* monniken bijvoorbeeld dragen doorgaans geen schoenen, of toch slechts sandalen met dunne versleten zolen. De idee die daarbij op de achtergrond zweeft, is de bescher-

ming van het leven, ook dat van de kleinste levende wezens, zoals insecten en dgl.

Reeds in lang vervlogen eeuwen werden in India dansende goden, en menselijke dansers, die zulke goden moesten voorstellen, steeds blootsvoets afgebeeld. *Shiva* verschijnt als god van de dans altijd blootsvoets, omdat in de religieuze dans moeder aarde de trommel is waarop de danser met zijn voeten slaat.

De schoen had in India ook een symbolische betekenis gekregen, meer bepaald als teken van macht. Dit blijkt uit het *Mahabharata*-epos, waarin de held *Rama* verbannen wordt opdat zijn halfbroer *Bharata* aan de macht zou kunnen komen. *Bharata* bedankt ervoor, koning te worden, en zet sandalen, symbool van de macht, op de troon, waarbij hij volgende woorden spreekt: "Al mijn macht gaf ik aan deze schoenen, die nu in mijn plaats op de troon rusten". India kent alle vier de grondvormen van het schoeisel: de sandaal (zowel die met platte leren zool en teenriem als die uit hout of metaal, met een teentap), de pantoffel, de schoen (speciaal ook de snavelschoen) en de laars. Daar de koe en de cobra voor de hindoe heilige dieren zijn, kon hun leer nooit gebruikt worden. Alle schoenen, voorzover ze niet uit stof bestaan, zijn daarom van buffel- of geiteleer gemaakt.

Als beschutting voor de voet komt de sandaal in alle streken voor. Bij de bergvolkeren in Noord-India, waar dus nog ruwere klimaatsomstandigheden heersen, worden daarbij nog leren of wollen kousen gedragen.

De sculpturen van het *Kushan*-rijk tonen aan dat de Indiërs tussen 100 en 300 na Chr. sandalen met zogenaamde T-bevestiging droegen, bestaande uit smalle riemen, die tussen de grote teen en de overige tenen naar de schuinlopende wreefband leidden, en die met parels en edelstenen werden versierd. Zulke sandalen hadden zeer vaak platte zolen uit één of meerdere lagen leer, en een verhoogd hielstuk uit platte spietjes, die in de zoollaag werden ingevoegd. Het is mogelijk dat de Indiërs de sandaal met T-bevestiging van de Grieken hebben overgenomen, want reeds in de vierde eeuw v. Chr. veroverde Alexander de Grote de *Punjab*, een gebied in het noordwesten van India. De teentapsandaal uit hout of metaal kennen we vooreerst van bij de hindoeïstische

monniken. Ze kende echter geen wijde verspreiding bij grotere bevolkingslagen, daar de korte stelten aan de teenpartij en de hiel, evenals de niet-elastische zool en de tap tussen de tenen (als enig houvast !) de zekerheid bij het gaan sterk verminderden. Zulke sandalen waren in bergachtige gebieden onbruikbaar en werden daardoor slechts in vlakke landschappen, bijvoorbeeld aan de kusten, gedragen. Later droeg men ze ook binnenshuis, als siersandalen.

De zool van de houten sandaal kent gedifferentieerde vormen : ze kan ovaal zijn, maar ook gevormd naar gestileerde motieven uit de natuur, b.v. nabootsingen van vissen. Dikwijls was de sandaal uit één stuk gemaakt, en de tap ingezet. Versieringen bekwam men door houtsnijden, beschildering en inlegwerk. Even rijk versierd en vernuftig van vormgeving zijn de metalen teentapsandalen, die praktisch alleen bij bijzondere gelegenheden werden gedragen.

Indische sandaal uit het Punjab-gebied (vermoedelijk voor een vrouw of een kind) ; versierde wreefband en Y-bevestiging.

Net zoals de schoen, vindt men ook de pantoffel vooral in de bergachtige streken van Noord-India, want het koudere klimaat vereist vaster schoeisel. Mannen- en vrouwenschoenen vertonen in hun grondvormen weinig verschillen. Bij deze schoenen bestaat de zool — net zoals bij de sandalen — uit meerdere lagen leer, met een verhoogd hielstuk. De zijkanten blijven meestal laag. Een tussenvorm tussen schoen en pantoffel — een "pantoffelschoen" dus — is dat type, waarbij de hielkap neergetrapt wordt ; in het Arabisch heet die *belgha* of *rihiyate*.

Traditionele Pakistaanse tootschoen ; daarnaast een model dat duidelijk westerse invloed aantoont.

De toot- of snavelschoen kent in India twee verschillende vormen : ofwel is de neus voorzien van een lange omgebogen spits, ofwel wordt ze verlengd met een naar boven omgeplooid lederen bandje. Tootschoenen in dergelijke vormen werden bijna overal in India gedragen, en hebben een lange geschiedenis. Rond 600 v. Chr. reeds werden in het *Maghada*-rijk — in het *Ganges*gebied — leren schoenen gedragen met geitshoorns op de spitsen. Dit zou kunnen geleid hebben tot de ontwikkeling van de omhooggekrulde neus. Zulke schoenen met grote, ver omhooggebogen spitsen, werden bij feestelijke kledij gedragen ofwel kenmerkten zij de prominenten en hooggeplaatsten.

Bij pantoffels en schoenen was het beter mogelijk om door de vormgeving en door versieringen, b.v. van de bovenkap of de hiel, sociale verschillen aan te duiden.

Men gebruikte ook van streek tot streek verschillende materialen, versieringstechnieken en ornamenten, zodat de herkomst van een schoen direct herkenbaar was. Algemeen geldt, dat vrouwenschoenen rijker versierd zijn dan mannschoenen.

In de vroege 16de eeuw werd het noorden van India door de intocht van de eerste mogulheerser *Babur* aan de invloed van de islam — die men vanuit Perzië overgenomen had — blootgesteld. Zuid-India daarentegen bleef onbeïnvloed en behield tot op onze dagen zijn hindoeïstisch gevormde geloofswereld. Onder de heerschappij

van de islam, die bleef duren tot de Britse kolonisatie in de 19de eeuw, werd de Indische cultuur wezenlijk beïnvloed (het was ook toen dat b.v. de *Taj Mahal* werd gebouwd). Ook de kledij, en daarmee de schoeiselmode, richtte zich naar Perzisch voorbeeld. Vanaf de 17de eeuw waren in die zin twee belangrijke vormen vast te stellen.

Aan het hof werden veelal platte, rijk met bloemmotieven beborduurde pantoffels gedragen, met een verlengde, licht omhoogstekende spits. Een breed wreefdeel overlapte de aanzet van de neus; de lage zijdelen reikten tot aan de hiel. Het leer of de stof waarvan de pantoffels werden gemaakt, was gekleurd of met goud- of zilverdraad versierd. De schoenen hadden een hoog opgetrokken hieldeel, dat als een lip naar achter werd gebogen.

De tweede islamitisch geïnspireerde schoeiselvorm was de schoen met S-vormig gebogen zool, die eindigde op een dunne ijzeren hak. De neus was eveneens verlengd en stak lichtjes omhoog. In zulke schoenen droeg men een lange laarsachtige leren kous.

De leren rij- en strijdlaars uit de Mogultijd had een tot aan de knie reikende schacht, die kleurig afgebiesd was. De voet van de laars had dezelfde gebogen zoolvorm als de schoenen met dikke ijzeren hak.

TIBET

Tibet, met zijn gemiddelde hoogte van 4.000 meter, is een van de hoogstgelegen berglanden ter wereld, waar ongeveer 1,2 miljoen mensen wonen, twee derde Tibetanen, en één derde Chinezen. Ook in de aangrenzende gebieden woont een belangrijk aantal Tibetanen. Vanaf de zeventende eeuw bestonden er politieke betrekkingen met China. Bij het begin van deze eeuw raakte Tibet verwickeld in de machtsstrijd tussen China, Groot-Brittannië en Rusland, een conflict dat in 1958-1959 door China met geweld werd opgelost, doordat de westelijke en oostelijke gebieden van Tibet tot deel van de Chinese volksrepubliek werden uitgeroepen.

De Tibetanen die in de zuidelijke gebieden wonen zijn gevestigde landbouwers en veefokkers

(schapen, geiten, yaks, paarden en runderen), die in het noorden zijn nomaden, net zoals de Mongolen.

De kledij van de Tibetanen bestaat overwegend uit wollen stoffen, in de winter ook uit schapevachten. Broeken waren oorspronkelijk onbekend; daarentegen werden wel beenkappen uit schapewol gedragen.

Door het enge contact en de tijdelijke politieke afhankelijkheid van China is in de grensgebieden ook de Chinese kledij binnengedrongen. Net zoals hun Chinese collega's hadden de hoge Tibetaanse ambtenaren een pels van sabelbont, die uiterlijk teken van hun status was.

Als schoeisel voor beide geslachten zijn er lange laarzen uit grove, vervilte wollen stof, met zolen uit onbewerkt leer, maar ook korte laarzen uit woluilt, waarvan de schacht omgeplooid is. In essentie zijn er twee mogelijkheden voor de vormgeving van de zool: ofwel is ze opankachtig opgetrokken en hoekig aan de neus, ofwel loopt de ruwleren zool uit op een stomp uiteinde dat min of meer sterk omgekruld is, zoals dat ook het geval is bij Chinese of Mongoolse laarzen. Sommige laarzen hebben ook ruwleren zolen, die omgebogen zijn en uitlopen op twee spitsen; dit gebruik bestaat ook bij de Mongoolse ruiters stammen in Siberië. Meestal vertonen de laarzen op de wreef bontgeweven en met borduursel versierde inzetstukken.

Laarzen met een lange, achteraan opengespleten schacht, worden met banden aan het been vastgebonden. Zulke opengesneden types — die wat de vorm betreft anders identiek zijn met de Chinese laarzen — worden ook in West-Bengalen gedragen.

Een derde Tibetaans laarstype is meer een kous. Zool en schacht zijn van veloursleer, dat met borduursel is versierd. Veloursleer is vervaardigd uit kalfs-, geite- of schapevellen; de zichtbare kant ervan is de fluweelachtig geschuurde vleeskant. Dit laatste laarstype, dat naar men aanneemt ook voorkomt bij Mongoolse nomaden, wordt eveneens aan het been vastgebonden.

CHINA

De gedocumenteerde geschiedenis van het Chinese volk gaat drieduizend jaar terug. De tegenwoordige staat China is het resultaat van een eeuwenlange ontwikkeling, die bespoedigd werd door een grote mate van inventiviteit, maar ook door invloeden van buitenuit. Veranderingen in de cultuurvormen, veroorzaakt door de politieke stromingen van de tijd, kwamen van oudsher ook in de kledij tot uiting.

China kende een ingrijpende culturele invloed van buitenuit gedurende de Mongolenperiode, die meer dan een eeuw duurde, en speciaal dan onder *Kublai Khan* (13de eeuw).

De mode kwam toen onder invloed te staan van de Mongoolse nomadenruiters, die veel leer en vilt gebruikten, vooral voor schoeisel. Het klimaat waarmee zij werden geconfronteerd en hun levenswijze maakten de laars tot hun enige vorm van voetbekleding.

De Chinezen beïnvloedden van hun kant ook de Mongoolse klederdracht, en door handelsrelaties raakten Chinese gewaden in Mongolië.

Een tweede golf van externe invloeden, die overigens werkzaam bleef tot het begin van deze eeuw, viel in feite samen met de *Mandsjoe*-periode.

De *Mandsjoes*, een *Toengoesisch* volk, vestigden in 1644 hun heerschappij over de Chinezen, heerschappij die pas in 1911, door de stichting van de republiek, een einde nam.

Zij zonderden zich sociaal gezien streng van de Chinezen af, en vormden een militaire kaste. Opnieuw ontstond er een proces van geven en nemen.

De *Mandsjoes* ontwierpen hun kledij naar Chinees voorbeeld, maar pasten ze aan hun behoeften aan. Echte Chinese kledij dragen was voor de *Mandsjoes* verboden, en de Chinese regeringsambtenaren moesten zich daar eveneens naar schikken. Kledijvoorschriften voor beambten, militairen en edellieden waren er overigens ook reeds onder de *Ming*-dynastie geweest (1368-1644).

Wat schoeisel betreft, ontwikkelden de *Mandsjoes* een schoentype dat slechts door hun vrouwen werd gedragen, die streng verbod kregen om hun voeten te laten misvormen, zoals Chinese vrou-

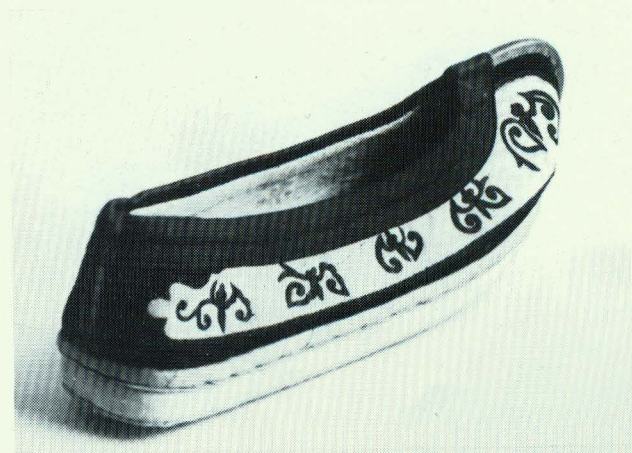
wen dat wel deden (cf. *Gin-lien* hierna). Net zoals de Mongolen droegen de *Mandsjoe*-mannen laarzen.

Tot het begin van deze eeuw kende China in zijn maatschappelijke structuur een klassensysteem. Helemaal onderaan stonden de slaven, terwijl de grote massa van de bevolking bestond uit boeren, ambachtslui, kooplieden en geleerden. Een meer verheven plaats, met de nodige voorrechten, hadden de beambten die een staatsexamen hadden afgelegd.

Aan de top van de maatschappelijke hiërarchie stond de adel. Die groeide in feite uit de hoogwaardigheidsbekleders van de hoogste rang, zoals de mandarijnen (in het Chinees *kau*), de raadgevers aan het keizerlijke hof. Gedurende de laatste driehonderd jaar vormden de *Mandsjoes* de militaire adel.

De gecompliceerde rangorde van beroepen en daarmee verbonden maatschappelijke posities komt eerst en vooral tot uiting in de kledij, en ook in de aard — maar vooral de versiering — van de schoenen. Slechts de mandarijnen en de andere vertegenwoordigers van de hoofse entourage, en uiteraard de keizer en zijn familie, waren werkelijk prachtig en rijkelijk uitgedost, wat ook gold voor het schoeisel. Er zijn verschillen merkbaar tussen het schoeisel in de stad en dat op het land; materiaal en uitvoering worden ook bepaald door het gebruiksdoel.

De typische Chinese schoen bestaat uit zwarte of blauwe stof. Bij de eenvoudige mensen — b.v. op

Traditionele Chinese mannenschoen

het land — was dat katoen voor de zomer en vilt voor de winter, in de hogere kringen zijde, fluweel of damast, met borduursel versierd en van applicatiewerk voorzien.

De rand van de schoenen is altijd afgeboord, de naden aan de hak en over de wreef bijna altijd afgebiesd, dikwijls met kleine leren verdikingsrandjes. De Chinese schoen heeft altijd een dunne tussenzool uit stof of leer, waaraan dan een viltzool is gevoegd, die in de regel één tot twee centimeter dik is, en meestal aan de buitenkant wit besmeerd. De zool kan ook bestaan uit samengeperste lagen papier. De loopzool, die met grove steken aan het vilt is genaaid, is in feite een samenvoeging van twee op elkaar gelegde leren zolen, waarvan de onderste in de regel in twee is gedeeld : één onder de voetbal, de andere onder de hiel.

De vorm van deze Chinese schoen is evenzeer karakteristiek, want bijna altijd is de zool aan de schoentop ofwel afgeschuind ofwel omhooggebogen ; de ronde schoenspits steekt boven de zool uit.

Zoals afbeeldingen uit de vroege 19de eeuw tonen, droegen mannen voor bepaalde soorten arbeid bij gelegenheid hetzelfde schoeiseltypen, maar dan gevlochten uit stro, touwtjes of riet.

Voor de winter worden de schoenen, net zoals de kledij, gewatteerd en dikwijls doorgenaaid ; boven de wreef is de snit dan verder en hoger.

Schoeisel dat qua snit daarmee kan worden vergeleken, werd door de eenvoudige bevolking gedragen bij regenweer. Zulke stoffen schoenen hadden een zeer dikke leren zool ; ze waren benageld, en de stof was geteerd om het binnendringen van water te verhinderen. Soms werden "regenschoenen" ook uit leer gemaakt, en werden de zolen met dikke houten nagels beslagen. Maar ook normale stoffen schoenen werden wel bij regenweer aangetrokken. Die hadden dan wel veel hogere zolen en werden gebruikt door de vertegenwoordigers van de middenklasse en de voornamen. In de streek van *Kanton* droeg men bij slechte weersgesteldheid ook schoenen met houten stelten in het hiel- en balgebied. Met houten overschoenen beschutte men zich voor het vuil van de straat.

Bij deze schoenen droegen zowel mannen — ook

die uit de hogere klasse — als vrouwen en kinderen witte kousen ; de wijde broekspijpen werden boven de kousen strak om het been gebonden. Bovendien waren er voor de mannen ook slobkousen uit doorstikt katoen, die tot aan de knieholte reikten, of die vooraan over de knie opgetrokken waren en deze bedekten.

De laars van zijde, damast of fluweel, veel minder frequent ook van leer, maar altijd zwart, was het schoeisel voor staatsbeambten van de meest uiteenlopende rangen, zoals rechters, politieagenten, beulsknechten, eenvoudige soldaten, generaals, ... Zware laarzen met hogere zolen werden o.a. door de mandarijnen en de Mandsjoe-keizers gedragen. Nu nog ziet men ze op de scène in de schouwburg van Peking. Mannelijke toneelspelers in komedies werden op de bühne gekarakteriseerd door laarzen — ook weer zwart — met bijzonder hoge zolen, plateauzolen. In hoeverre men dergelijke exemplaren ook in het leven van alledag droeg, bij regenweer, blijft onduidelijk. Laarzen met leren applicaties — opgenaaide patronen — of zijden exemplaren, met borduursel versierd, waren er voor de mandarijnen, maar vooral voor de mannelijke leden van de keizerlijke familie.

Zoals de schoenen hadden ook de laarzen een dikke witte viltzool ; de laarspunt stak boven de zool uit.

Fluwelen en met borduurwerk versierde pantoffels waren in China klaarblijkelijk slechts bestemd voor mannen en knapen aan het keizerlijke hof. Gevoerde pantoffels met plateauzolen, vervaardigd uit rijkelijk van borduursel voorziene zijde, werden nog in de 19de eeuw gedragen door de Mandsjoe-keizers en hun hovelingen. Het is mogelijk dat hun oorsprong in het Indisch-Perzisch-Arabische gebied te vinden is.

Over sandalen in China is weinig bekend. Er bestaat een Franse gravure uit het jaar 1827, werk van *Malpière*, waarop een Chinees met grofgeweven pelgrimsgewaad staat afgebeeld, die naar het graf van zijn voorvaderen trekt. Hij draagt eenvoudige sandalen, misschien uit stro of touwtjes.

Voor het overige liepen ook brede lagen van de bevolking blootsvoets, uiteraard vooral gedurende het warme jaargetijde. In eerste instantie

lag beslist de armoede aan de basis hiervan, iets wat gold voor vele groepen van handelaars en ambachtslui, zoals hout- en visventers, rondreizende slachters, smeden, mandenvlechters, timmerlui, metsers, en in de meeste gevallen ook straatmuzikanten en draagstoelopers. In bepaalde gevallen was het blootsvoets lopen beroepsgebonden, o.a. voor vissers en stuurliu van jonken, de Chinese zeilschepen.

Afbeeldingen laten ons zien dat ook criminelen er steeds blootsvoets bij lopen, zeer zeker als teken van publieke vernedering.

Een van de meest opzienbarende gebruiken in het oude China was het vervormen van de voeten van vrouwen en meisjes, met het doel uiteindelijk tot zo klein mogelijke voetjes te komen, aanzien die golden als schoonheidsideaal.

Mandsjoe-steltschoen voor vrouwen, vermoedelijk uit de eerste decennia van de negentiende eeuw

Met de consolidering van de Mandsjoeheerschappij in China, en in tegenstelling tot de voetvervorming bij Chinese vrouwen, ontstond een schoeiselvorm voor de vrouw, die van een heel bijzondere aard was. Men ging daarbij uit van de mannenschoen, en plaatste er een witgeverfde houten sokkel onder, die wel tot 13 centimeter hoog kon zijn, en dikwijls met stof overtrokken was. Deze sokkel was vooraan en achteraan concaaf, zodat het loopvlak relatief klein was.

Dit soort schoen schijnt oorspronkelijk van Mongoolse herkomst te zijn, maar er zijn ook aanwijzingen, dat de Mandsjoe-vrouwen en -meisjes dergelijke schoenen niet zouden gedragen hebben vóór de regering van *K'ang Hsi* (1662 - 1722),

dus veel later dan de periode waarin de Mongoolse invloed werkzaam was. De achtergrond van deze schoeiselmodes blijft onduidelijk.

Een plausibele uitleg zou eventueel zijn, dat de Mandsjoe-vrouwen de gang van de voorname Chinese vrouwen met misvormde voeten wilden nabootsen; de hoge hak of stelt dwingt tot een trippelende, voorzichtige manier van gaan en verandert ook de lichaamshouding.

Dat de stelt een beschutting biedt tegen het vuil van de natte, slechte wegen, kan in alle geval niet meer dan een secundaire reden zijn, want de loopzolen van die plateauhakken waren per slot van rekening toch van stof! Deze schoenen bleven in de mode tot 1911 en werden rond de eeuwwisseling zelfs door de modebewuste Chinese middenklasse — vooral in het district *Kanton* — overgenomen als verzet tegen het misvormen van de voeten.

Een ander type schoeisel voor de Mandsjoe-vrouwen en -meisjes was dat met een drie tot vijf centimeter hoge, witgekleurde houten hak, die vooraan en achteraan sterk afgeschuind was, waarschijnlijk om de rolbeweging van de voet bij het gaan mogelijk te maken. Ook deze schoenen zijn bij het Chinese theater behouden gebleven.

In China werd het schoenmakersambacht slechts beoefend in de steden, waar rondtrekkende ambachtslui voor de hogere klassen zijden schoenen vervaardigden, en ook laarzen, die in alle geval niet onvoorwaardelijk goed passend werden gemaakt.

Op het platteland maakten de vrouwen met de hand de nodige schoenen voor de ganse familie, een van hun voornaamste bezigheden, die ook nu nog van belang is. Ook het naaien van de witte kousen en slobkousen was vrouwenwerk.

De vrouwen naaiden ook zelf de schoentjes voor hun misvormde voeten, ook in de hogere en hoogste lagen van de maatschappij. De moeders naaiden de schoentjes voor de meisjes, en occasioneel ook voor de mannelijke gezinsleden.

In een hoofdstuk over Chinees schoeisel moeten ook de gordelsluitingen van hout of ivoor vermeld worden, miniatur nabootsingen van voorwerpen uit het dagelijkse leven of de natuur, zoals korven, trommels, klokken, handen, dieren, bloemen, en vooral ook schoenen. De zeer zelden

voorkomende sluitingen uit zilver waren bestemd voor de opperklasse.

Bij de sluitingen in schoenvorm gaat het dikwijls om een paar. Bepaalde klompjes zijn in alle geval zó klein, dat het wel meer om amuletten gaat. Dergelijke miniatuurschoentjes werden o.a. als huwelijksgeschenk aangeboden, en met het woord "schoen" — dat volgens de streek op verschillende manieren werd uitgesproken, en daardoor ook verschillende betekenissen kon hebben — werden woordspelingen tot stand gebracht die wensen aan het jonge paar moesten uitdrukken, zoals harmonie, kinderzegen, ...

Er waren ook mannschoentjes waarin een uiterst klein *gin-lien*-schoentje stak (cf. volgend hoofdstuk), wat dan zoveel betekende als "*mogen Uw kinderen weer kinderen krijgen*".

Pasgehuwden kregen soms ook kleine bronzen of zilveren schoentjes als geschenk. Die waren in alle geval meestal groter dan de gordelsluitingen; ze dienden als tafelrecipiënt.

CHINA : GIN - LIEN

Een van de meest opzienbarende gebruiken in het oude China was het misvormen van de voeten bij vrouwen en meisjes, met het doel zo klein mogelijke voeten te krijgen, daar dit als schoonheidsideaal gold.

De ene manier om de voeten te binden, die bij de grote massa van de bevolking in zwang was, bestond daarin dat de vier laatste tenen onder de voet werden gebonden, zodat ze met de rugzijde op de bodem lagen, en in die positie gehouden werden door vast aangetrokken katoenbanden. Wanneer men het andere procédé — dat gold als het meest elegante — toepaste, werd een metalen cylinder onder de voetwelling geschoven; over die cylinder werd dan het ganse voorvlak van de voet naar voren gebogen.

De moeders begonnen met dit merkwaardige gebruik tussen het vierde en het achtste levensjaar van hun dochttertjes. Na ongeveer tien jaar was de voet omgevormd naar wens. De lengte van de allerkleinste vrouwenvoeten werd zo gereduceerd tot 8,5 centimeter. De "normale" maat lag eerder in de buurt van 13 of 14 centimeter; minder

streng behandelde voeten hadden dan eerder een lengte van 15 centimeter.

Over de vraag, in welke mate het afbinden pijn veroorzaakte, zijn zeer controversiële uitspraken gedaan. Het staat wel vast dat de meisjes zich toch konden blijven bewegen, zelfs in het begin van het vervormingsproces.

Belangrijk was vooral dat het binden vakkundig gebeurde, en daarvoor werden zeer vaak gespecialiseerde vrouwen geraadpleegd.

Hoe later men begon met een dergelijke behandeling, hoe pijnlijker het werd. Bij meisjes die later in het geheel niet meer moesten gaan, zoals prinsessen, werd reeds als ze pas twee waren met de procedure gestart, daar de beenderen dan nog buigzaam zijn.

Vanzelfsprekend werd de bloedcirculatie verstoord, en de voeten bleven lange tijd gevoelig voor druk. Dikwijls traden zwellingen en ontstekingen op, occasioneel zelfs koudvuur. Bij deskundig binden hield de pijn echter na enkele jaren op. De volwassen misvormde voet was sterk gewelfd en aanzienlijk verkort. De musculatuur van het onderbeen kwijnde volledig weg.

De oorsprong van het gebruik is onbekend, en daarom zijn talloze verhalen rond zijn ontstaan opgedoken. Eén ervan vertelt dat een keizerlijke concubine zo'n kleine voeten had, dat de andere dames aan het hof haar naäpten. Een andere versie wil, dat een keizer van de *Sui*-dynastie (589-618 na Chr.) een van zijn concubines bevolen had, zich de voeten te binden, en haar zo voor hem liet dansen.

De poëtische benaming *gin-lien*, "*gouden lotusbloem*", later ook "*gouden waterlelie*" of "*gouden lelie*", beruiste op een associatie met het tapijt waarop de schone lievelingsconcubine van de laatste heerser van de *T'ang*-dynastie (618-907 na Chr.) placht te dansen, een tapijt dat met lotusbloemen, doorweven met gouddraad, was versierd.

Zo weten we met zekerheid dat de gewoonte onder de *T'ang*-dynastie in de hoogste kringen algemeen was verspreid, dat ze in alle geval van het keizerlijke hof uitging, en dat de vrouwen uit de bredere volkslagen zich slechts uiterst zelden de voeten misvormden.

Kleine voeten hebben gold dus van oudsher als voornaam en als een uiterlijke demonstratie van

een luxueus leven. Het schoonheidsideaal van de kleine voet gold overigens reeds vóór 2.500 jaar, ten tijde van *Confucius*.

In de daaropvolgende eeuwen verbreidde de gewoonte zich ook in de middenklasse, en ten langen laatste werd het zelfs voor een boer moeilijk om dochters met normale voeten goed uit te huwelijken, d.w.z. in een hogere stand, alhoewel deze vrouwen lichamelijke arbeid moesten verrichten. Kleine voeten konden zelfs tegen een bruidsschat opwegen.

Men mag stellen dat gemiddeld 40 tot 50 % van de vrouwen en meisjes dergelijke misvormde voeten hadden. Als men de hogere kringen apart bekijkt, was dat zelfs bijna 100 %, daar de voorname Chinese vrouwen praktisch geen enkele vorm van beweging of inspanning hoefden te verrichten. Het gebruik bracht bovendien bijna noodzakelijkerwijze een volledig afgescheiden leven, binnenshuis, met zich mee, en bij een tamelijke mate van gezetheid, die eveneens schoonheidsideaal was, kon de vrouw zich slechts steunend op een stok voortbewegen, of geholpen door dienaresen.

De adellijke vrouwen lieten zich anders vervoeren in draagstoelen, die uit de middenklasse in riksja's.

De *gin-lien-* of *lotusvoet* had in alle geval nog een andere connotatie.

In de loop der eeuwen werd hij tot het seksueel meest stimulerende deel van het vrouwelijke lichaam, en in het voorspel tot de geslachtsdaad speelde hij een primaire rol. De weke, diepe spleet in de voetzool, ontstaan door het afbinden, werd zeker niet alleen in de fantasie van de man met de vrouwelijke vagina gelijkgesteld, maar ook wel als dusdanig gebruikt.

Bovendien geloofden de Chinese mannen dat de seksuele bereidwilligheid van de vrouw door de aangepaste houding of gang — gevolg van het misvormen — werd verhoogd, zagezegd op grond van de gewijzigde bloedcirculatie. De musculatuur zou zich anders ontwikkelen en zou het genot bij het geslachtsverkeer verhogen.

Voor prostituées en concubines was de misvormde voet daarom een absolute noodzaak.

Meer dan duizend jaar lang draaide de Chinese pornografie rond de *lotusvoet*. Daar hij seksueel

verlangen opwekte, werd er een soort zedencodex rond opgebouwd, en werden de voeten zedig verborgen. Slechts de echtgenoot of de minnaar mocht de ontblote voet zien, en zoals erotische voorstellingen uit vorige eeuwen aantonen, was dit niet altijd vanzelfsprekend.

Chinese homoseksuelen, travestieten en professionele toneelspelers van vrouwelijke rollen misvormden wel hun voeten niet, maar bootsten toch de speciale manier van gaan van deze vrouwen na, doordat ze hun voeten zeer vast inzwachtelden en ze in zeer kleine schoentjes persten.

Het misvormen van de voeten was in China beslist niet overal in zwang. De niet volledig Chinees geworden randvolkeren in het rijk, en ook de *Hakka's* in het zuiden kenden het gebruik niet.

Aan de andere kant — maar in veel beperktere mate — was het gebruik ook bekend in Korea, Japan, Indonesië, Mongolië en Tibet, en zelfs de Joodse vrouwen van *Honan* zouden voetvorming hebben toegepast.

Zoals reeds vermeld legden de Mandsjoes, van zodra zij aan de macht kwamen, hun eigen vrouwen het verbod op om de voeten te binden, en daardoor ontstond — parallel met de *gin-lien*-schoen — de Mandsjoevrouwenschoen met hoge hak. Pogingen, ook van keizers van vroeger, om de vrouwen het gebruik te verbieden kenden geen resultaat.

Officieel werd het afgeschaft in 1911, maar ook van tevoren al hadden de vrouwen het in toenemende mate opgegeven, vooral in het zuiden van China. Verzetsbewegingen ten voordele van de *gin-lien*-voet waren er nog in de dertiger jaren. Toen het *kwomintang*leger tegen de communisten streed, doodde of deporteerde men die meisjes die hun voeten niet hadden gebonden, want normale voeten werden beoordeeld als een demonstratie van sympathie voor het communisme.

Enkele *gin-lien*-schoentjes

De *gin-lien*-schoenen hebben een karakteristieke vorm, en zijn steeds genaaid van zijden stoffen, die rijk met borduurwerk worden versierd.

Terwijl de hak een normale ronding heeft, wordt de schoen vooraan extreem spits, aangezien hij daar slechts plaats moet bieden voor de grote teen. De hiel ligt overigens zeer dikwijls ook buiten de schoen, zodat hij uit de kuit naar voren schijnt te treden.

Aangezien de wreef van de voet een onnatuurlijke welving naar voren vertoont, is de bovenpartij van de schoenen ofwel opgetrokken, zodat zij een schacht vormt, ofwel is zij volkomen open, en dan wordt de gebonden voet daaronder zichtbaar.

Bij de schoentjes draagt men ook slobkousen, die het omzwachtelde been moeten verbergen. De zool, die meestal inwendig een houten kern heeft, heeft altijd een sterke welving; er zijn echter ook schoentjes met volledig rechte zolen (huis- of bedschoenen?).

De hakken onder de zolen variëren qua vorm. Soms gaat het om ca. twee centimeter hoge hakjes — dikwijls voorzien van applicatiewerk — die alleen onder de hiel komen, soms om meer blok-vormige hakken, die reiken tot aan de bal van de voet. Het komt ook voor dat er slechts een één centimeter dikke zool is, die geleidelijk dunner wordt, naar de schoenspits toe. Ook gevoerde vrouwenschoenen duiken soms op, net zoals overschoenen. Deze laatste, die de schoentjes tegen regen en vuil moesten beschermen, waren soms van leer.

Laarsjes met leren loopzool deden eveneens dienst als overschoenen. Ze waren versierd en beborduurd zoals de keizerlijke laarzen.

MONGOLIË

Mongolië, een hoogland met gebergten, wouden, en grote steppe- en woestijngebieden (*Gobi*), gekenmerkt door een continentaal klimaat met zeer grote temperatuurschommelingen, is een land dat van oudsher door overwegend nomadische vee-fokkers wordt bewoond, zo b.v. de *Chalcha's*, die tot de groep van de Oost-Mongolen behoren.

Paard, rund, kameel, schaaap en geit vormen het veebestand van de Mongoolse herders. Het

schaap komt wel op de eerste plaats, en niet alleen als voedingsbron, maar ook en vooral als leverancier van wol, die gebruikt wordt om vilt te maken, huiden, waarvan men de winterkledij naait, en leer, dat o.a. dienst doet in de schoenmakerij.

Bij de Mongolen had de vilt- en lederbewerking zich trouwens tot een hoge graad van volmaaktheid ontwikkeld.

Zij brengen hun nomadenleven vanaf hun jeugd praktisch letterlijk op een paarderug door, en de traditionele voetbekleding — voor mannen, vrouwen en kinderen — bestaat uit stevige leren laarzen met sterk omgekrulde toppen. Voorblad en schacht worden rijkelijk versierd met veelkleurig leren applicatiewerk.

Laarzen van hetzelfde type worden ook wel van vilt gemaakt. De kousen zijn van vilt, dat met stof overtrokken is, en reiken met hun versierde bovenrand tot boven de laarsschacht.

De beide geslachten droen ook lange kousachtige laarzen van zacht leer, die men met leren banden aan het been bevestigde.

Nog een ander schoeiselttype, van antilopeleer, werd door herders in Mandsjoerije gedragen. Het onderscheidt zich slechts daardoor van de normale Chinese mannenschoen, dat opgenaaid leren kappen top en hiel versterken.

In de loop der eeuwen waren er natuurlijk enge contacten tussen de Mongolen en China. We vermelden de verovering van Noord-China door *Kublai Khan* in de 13de eeuw, en de Mandsjoeheerschappij (ook over Mongolië) vanaf het midden van de 17de eeuw. Een en ander leidde ertoe dat ook op het vlak van de schoeiselmodes overnames gebeurden. Zo gingen de Mongoolse vrouwen zowel de met borduurwerk versierde Chinese mannenschoen dragen, als de Mandsjoevrouwenschoen met verhoogde, voor- en achteraan afgeschuinde houten hak. Terwijl de traditionele kledij nog tot op heden behouden bleef, treft men de stevige laarzen, die uitstekend geschikt zijn om te paard te rijden, beschutting bieden tegen de koude, en op de steenachtige steppebodem onverwoestbaar zijn, bijna nog uitsluitend in landelijke gebieden aan. In de steden dragen de Mongolen de dag van vandaag lichte laarzen of moderne schoenen, deels van eigen productie.

KOREA

Sedert het neolithicum, de jongere steentijd, heeft Korea invloeden ondergaan van Siberië, Mandsjoerije, Mongolië, en vooral China. Reeds in de eerste eeuw v. Chr. slaagden de Chinezen erin, delen van het Koreaanse schiereiland onder hun heerschappij te brengen. De Koreaanse cultuur ontwikkelde zich binnen dit krachtveld, tot de Japanners begin deze eeuw het land annexeerden. Na de tweede wereldoorlog werd Korea opgedeeld in een noordelijke en een zuidelijke staat, de eerste communistisch georiënteerd, de tweede meer westers gericht.

De Koreanen houden zich overwegend bezig met landbouw. Rijst, maïs en gierst zijn de belangrijkste gewassen. Het veebestand van de boeren bestaat uit runderen, varkens, schapen, geiten, paarden, ezels en hoenderen. De visvangst speelt in Korea eveneens een belangrijke rol.

De Chinese invloed zorgde er mede voor, dat de Koreaanse maatschappij van oudsher streng in kasten was opgedeeld: adel (*yangban*), lagere ambtenaren, geleerden, kooplieden, arbeiders, boeren en paria's.

Tot de geminachten behoorden b.v. de jagers op grof wild, die zich dikwijls in huiden of veren kleedden om dan op de loer te gaan liggen. Ook leerbewerkers en slachters maakten deel uit van de lagere kaste.

De Koreaanse klederdracht heeft in de loop van tweeduizend jaar heel wat veranderingen meegemaakt. Basisbestanddelen — voor beide geslachten — waren eigenlijk altijd het jasje en de broek, en schoenen. Later gingen de vrouwen ook wel een rok dragen.

Het is bekend dat de inwoners van het mythische koninkrijk *Euplu* — en daarmee gaan we zo ver mogelijk terug in de Koreaanse geschiedenis — zich veelal in varkensvellen hulden, die 's winters met vet ingesmeerd werden, als beschutting tegen de koude. 's Zomers droeg men kleren van hennepvezels, materiaal dat de boeren eigenlijk altijd gebruikt hebben voor hun kledij, tot in de moderne tijd.

Toen de oerbevolking Korea koloniseerde, zou de mantel of *chogori* de huiden vervangen hebben, en de broek, de *paji* — of de rok voor de vrouwen —

zou in de plaats gekomen zijn van de hennepkledij. Huiden als kledij waren er in alle geval tot zeer recent op het eiland *Cheju*.

Gedurende de periode van het *Ma-Han*-koninkrijk (4de eeuw na Chr.) bestond de klederdracht uit jas, overjas en broek, een mode die zich duidelijk naar de noorderburen, de Mandsjoes, oriënteerde.

Bij deze klederdracht hoorden zowel leren schoenen als stroschoenen.

In de tijd van de "Drie Koninkrijken" — *Silla*, *Koguryo* en *Paekche*, tot ca. 935 na Chr. — krijgen we berichten over schoenen uit "vogelhuiden" en uit "rood leer". Een eigenaardigheid uit die periode zijn de bronzen schoenen die men in graven van het Silla-rijk gevonden heeft.

De Chinese invloed was toen overigens oppermachtig, en als gevolg daarvan nam Korea uiteindelijk de officiële hofmode van de *T'ang*-dynastie (618 - 907) over.

In de *Koryo*-periode gingen brede lagen van de bevolking stroschoenen dragen; bovendien kwam de *kat*, een leren laars, in de mode. Naar het midden van dit tijdvak toe kwam er een levendige uitwisseling tussen Korea en Mongolië, die haar uitdrukking vond in onderlinge huwelijken tussen de koningshuizen in beide landen. Door die invloed werden de jassen en de rokken voor de vrouwen weer korter, in tegenstelling tot de Chinese mode. Het traditionele vrouwenjasje, dat nu nog bestaat, kreeg toen zijn Mongoolse naam, nl. *chogori*.

De Mongools beïnvloede mode bleef behouden onder de *Yi*-dynastie (1392 tot einde 19de eeuw).

Kleur en materiaal van de kleren — en van zeer vele schoenen — lieten tevens toe om het verschil te zien tussen de grote massa en de meer welstellenden: wit of vuilgeel katoen tegenover violette zijde of brokaat.

In die periode dook ook de houten laars op voor de hofambtenaren, die een deel uitmaakte van de zgn. "morgenkledij", kledij die verplicht te dragen was bij belangrijke nationale gebeurtenissen, audiënties bij de koning, en op bepaalde feestdagen.

Pasgehuwden en gepromoveerden droegen hoge blauwe houten schoenen. De adel of *yangban* van

de *Yi*-dynastie had leren schoenen, en zette zich daardoor af tegen de massa van de bevolking, die *mituri's* — stro- of hennepschoenen — droeg.

Dit schoeiselttype komt in China niet voor. In Japan vormen de vele soorten rijststrosandalen een parallel.

In de *Yi*-tijd waren er eveneens schoenen uit zeer hard leer, zonder hak, maar met een naar boven getrokken schoenspits. Boven de wreef zijn ze ver uitgesneden, de zijkanten zijn laag gehouden en de zool beslagen met dikke nagels. Occasioneel worden ze als "modderschoenen" bestempeld; ze werden dus waarschijnlijk bij slechte weersomstandigheden gedragen.

Qua vorm herinneren zulke leren schoenen in de verte ook wel aan de Chinese mannenschoen. Ze vertonen geen rechts/links-onderscheid. Mannenschoenen hadden witte lijnen aan de rand of aan de binnenkant, vrouwenschoenen waren overtrokken met zijde of katoen.

Bij regenweer droegen de mensen ook wel klompen met twee stelten onder de zool; qua vorm leken ze wel op een kano. Deze schoeiselvorm treffen we ook aan in China; in alle geval is het bovenmateriaal daar van stof. Sandalen met houten stelten zijn bovendien in Japan een van de meest gedragen schoeiseltypes.

Een mocassinachtige schoen uit leer, aan de zijkanten met leren riempjes toegesnoerd, werd als overschoen gebruikt, net zoals de klompen.

In het Korea van vandaag hebben zowel mannen als vrouwen het traditionele schoeisel praktisch volledig opgegeven ten voordele van het Europese.

In alle geval zijn rubberen schoenen tegenwoordig ruim verspreid. Hun vorm is een kopie van de stijve leren schoenen uit de *Yi*-tijd.

Als ze niet in westerse klederdracht is, draagt de moderne Koreaanse vrouw o.a. een lange rok, lange witte kousen en rubberschoenen in het traditionele wit, maar ook wel in rose, blauw of met een gebloemd patroon.

JAPAN

Het eerste gebruik van schoeisel in Japan is nauw verbonden met het ontstaan van de rijstcultuur,

tweeduizend jaar geleden.

Om niet in de moerassige aarde, waarin de rijst geplant werd, te verzinken moesten de boeren gepast schoeisel uitvinden. Gevolg was dat in de loop der tijden in Japan verschillende soorten werkschoenen ontstonden, die niet alleen de voeten beschermden, maar terzelfdertijd de arbeidsprestaties van de boeren opdreven. De oudste in een nederzetting teruggevonden vorm van voetbescherming is een *tageta*, een dun plankje, voor- en achteraan gerond, met aan weerskanten twee gaten, waardoor het bevestigingsmiddel getrokken was.

Met de verfijning van de beschaving kwamen er schoeiselvormen voor de meest uiteenlopende bezigheden in het dagelijkse leven: werkschoenen voor de rijst- en groententeelt en de visvangst, schoenen voor bepaalde weersgesteldheden, rij-schoenen, schoenen voor huwelijk en begrafenissen, voor religieuze rituelen en plechtigheden, en ook als symbool van macht. De meeste van die schoeiselvormen werden door mannen én vrouwen gedragen.

Zo waren er b.v. houten ramen, gelijkend op sneeuwschoenen, met een bevestiging uit stro. Deze *oashi* gebruikte men voor het zachtstampen van de ondergrond, vóór men de bevoeide rijstvelden ging beplanten.

Voor het inzamelen van zeewier gebruikten de vissers eveneens schoenachtige constructies, de *tachikomi*, in hout met strooien bevestiging.

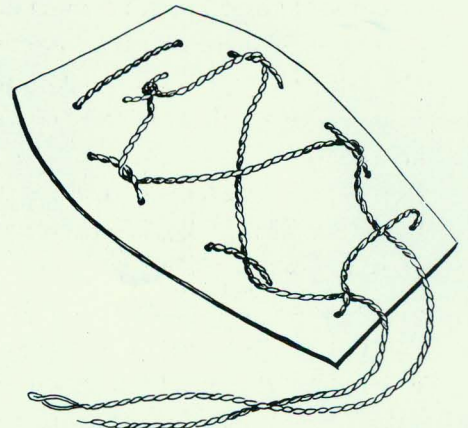
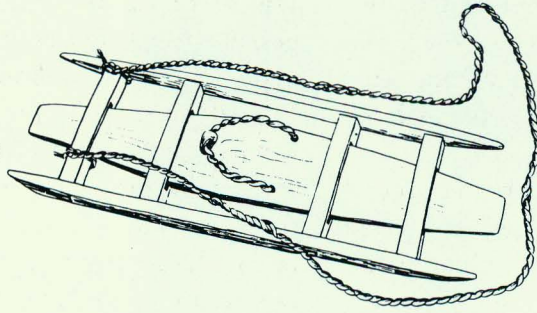
De *nanbaoke*, een speciaal houten schoeisel, precies een tobbe of een kuip, gebruikte men voor het verzamelen van rivierslib, dat dienst deed als voedingsbodem voor de rijstvelden.

Simpele zolen uit onbewerkt leer, vooraan recht gesneden, de *urakawa*, trok men aan om vóór de bewerking van het rijstveld gras in de grond te stampen. Door de randen waren touwtjes getrokken ter bevestiging aan de voet.

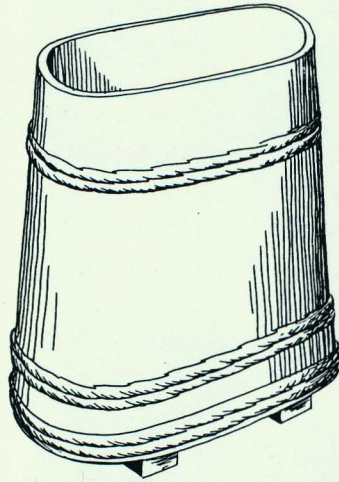
Even simpele sandalen uit de bast van de *keyaki*-boom waren in de *Aomori*-prefectuur in 1925 nog het schoeisel van alledag voor de kleine kinderen. Eén van de meest verspreide schoeiseltypes is de *waraji*, een strosandaal — meestal van rijststro — met rond de enkel lopende bevestiging. In een klimaat met hoge temperaturen en hoge vochtigheidsgraad werden dergelijke sandalen bij alle

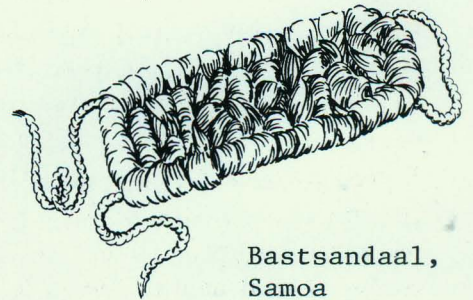
Werkschoeisel
voor de rijstteelt

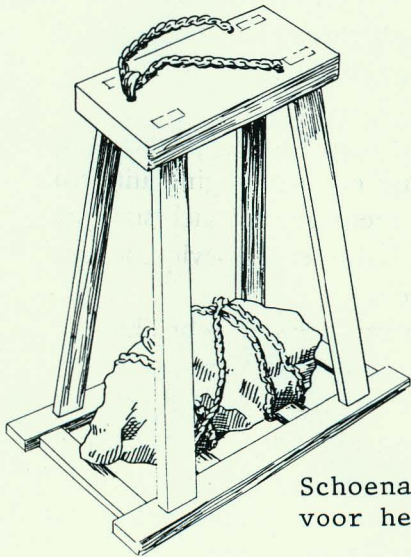
Ruwleren zool met bevestiging

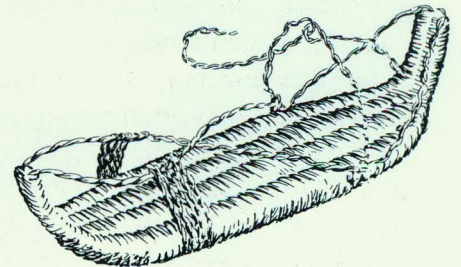
Kuipachtig schoeisel voor
het verzamelen van rivierslib

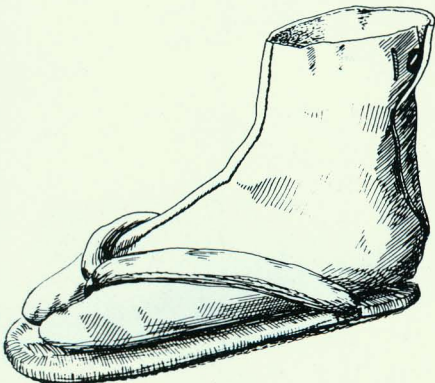
Bastsandaal,
Samoa

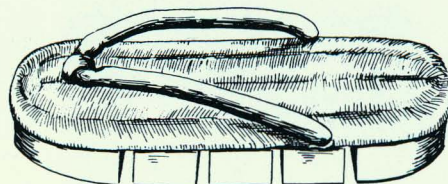
Schoenachtig toestel, wordt gebruikt
voor het verzamelen van zeewier

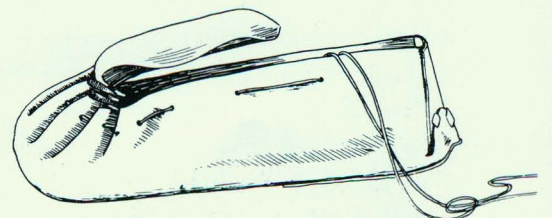
Strosandaal

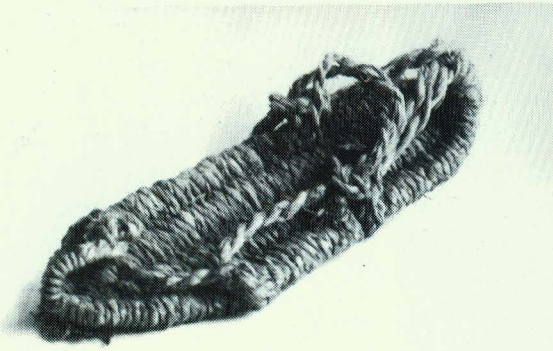
Kousschoen met strosandaal

Strosandaal

Schoen uit de Nara-prefectuur

Japanse strosandaal, waarschijnlijk van het "waraja"-type

bevolkingslagen gewaardeerd, daar ze zo comfortabel waren. Zowel boeren als edellieden trokken ze aan voor verre tochten, want ze waren lichtig en anti-slip.

De Japanse strosandalen ontstonden in de *Heian*-tijd (794 - 1192), en wel onder Chinese invloed. Vorm en uitvoering zijn van streek tot streek verschillend. Nog in de 19de eeuw droegen postbodes bij hun uniformen van Europese snit de traditionele strosandalen.

Strosandalen werden ook voor heel specifieke bezigheden ontwikkeld, zo voor het verzamelen van schelpen en vissen op koraalriffen. Voor hetzelfde doel hadden de vissers van *Samoa*, in de Stille Oceaan, sandalen uit de bast van de *hibiscus*-boom.

Gedurende het transport van houtskool en hout uit de bergen gebruikten de kolenbranders eenvoudige gevlochten strosandalen, met rond de enkel lopende banden. Zelfs de paarden kregen bij het werk op het veld kleine ronde sandalen onder de hoeven gebonden.

Strosandalen met Y-bevestiging worden *sori* genoemd. Oorspronkelijk waren ze inderdaad uit gras of stro gevlochten; in vele streken werden ze gedragen bij het werk op de akker, elders ook door koelies, in andere gebieden ook nog in huizen waarvan de bodem met planken was belegd. Zulke sandalen kunnen onder het eigenlijke vlechtwerk als bescherming touwtjes hebben die tot dikke tressen zijn samengevlochten, of ook zolen uit onbewerkt leer, die aan de hiel van ijzers zijn voorzien.

Andere *sori* hebben onder het vlechtsel uit rijststro aangekleefde houten blokjes, zodat een dikke beweeglijke houten zool ontstaat, ofwel een vilten zool waaronder een gummihak is gekleefd.

De bevestigingsriempjes — en het gaat vrijwel altijd om het Y-systeem — zijn van stof of fluweel, occasioneel van leer.

In de *Toyama*-prefectuur werden zulke *sori* ook uit Japans papier gevlochten en bij voorkeur door de zgn. *haikoe*-dichters gedragen.

Waragutsu, schoenen en laarzen van gevlochten stro, werden in Japan ontwikkeld voor de meest verscheidene doeleinden.

Oudere mensen droegen stroschoenen om buurtbezoekjes te brengen wanneer het gesneeuwd had. Strosandalen waarin men een soort strolaarzen trok, net zoals kousen, werden in de sneeuwrijke *Toyama*-prefectuur gebruikt voor langere voetsmarsen.

Halfhoge laarzen, uit biezen gevlochten, deden dienst als overschoenen; meer specifiek werden ze gedragen door kinderen, die zich zo gemakkelijk konden voortbewegen in dikke sneeuwlagen.

De mannen gebruikten de *fundawara*, strooien "laarzen" die eruitzagen als grote buizen, om voor de kinderen een weg doorheen de sneeuw te stampen. De Japanners hadden ook sneeuwschoenen en schaatsen.

Bij het klaarmaken van het eten trokken de vrouwen soms uit gras gevlochten pantoffels aan, met een hoekige neus, als beschutting tegen de koude.

Een ander type pantoffel is zeer fijn uit rijststro gevlochten; hij heeft een ronde neus en twee parallel over de neus lopende biezen, een kenmerk van Chinese schoenen. Praktisch identieke pantoffels duiken op in de Filippijnen, in de omgeving van Manilla.

Met *tabi* doelen de Japanners op een kousachtig schoeisel, waarbij de grote teen van de overige tenen is afgescheiden, zoals bij een want.

In de klassieke tijd reeds werden dergelijke kouschoenen, tot aan de enkel reikend, en voorzien van riempjes voor het toebinden, gedragen door de *samoerai*, de *koshimoto* of kamermeisjes, en voorname jonge meisjes en dames. Hetzelfde schoeisel paste ook bij feestkledij, en was dan gewoonlijk

zwart, maar versierd met motieven.

Tot op vandaag trekt men bij het betreden van de woning zijn schoenen uit, om ze te vervangen door eenvoudige kousschoenen uit katoen, wit, zwart of blauwzwart van kleur, soms gevoerd, en met een zool van zeer vaste stof. Wanneer men uitging, werden die kousen of kousschoenen ook wel gecombineerd met *sori*-sandalen.

De modernste vorm van de *tabi* is de tot aan de knie reikende kousachtige laars van zwarte stof, met rubberzool. De schacht is van de hak tot de bovenrand open, en kan met metalen haakjes worden gesloten.

De *tabi* was oorspronkelijk van leer; katoen werd pas vanaf de zgn. *Edo*-periode (1603 - 1867) gebruikt. Tijdens het *Kamakura*-tijdvak (1192 - 1338) werden *tabi* voor de *samoerai* ook wel van leer van zgn. "rood" wild — herten en reeën — gemaakt.

Het bekendste Japanse schoeiseltipe is wel de *geta*, een sandaal met Y - bevestiging, waarvan de zool — waaronder houten steltjes zijn aangebracht — uit stro of riet gevlochten is. De stelten nemen onder de hiel in de regel de vorm aan van een dik vierhoekig blok, en vooraan een naar de top toe sterk afgeschuind stuk hout. Deze differentiatie is er om de rolbeweging van de voet mogelijk te maken.

De voorste stelt kan evenwel ook de vorm aannemen van een hoekig, minimaal afgeschuind blok.

De zeer eenvoudige *geta's*, zoals ze o.a. gedurende de tweede wereldoorlog werden gemaakt, vertonen als gevolg van het gebrek aan hout in die tijd slechts twee dunne plankjes i.p.v. echte stelten, en hebben ook geen strolaag. Het houten loopvlak onder de strooien zool is in bepaalde gevallen eigenlijk een stuk hout van verschillende centimeters hoogte, dat vooraan altijd afgeschuind is. In dat geval is er geen sprake van stelten. Dit onderstel is uitgehold, zodat het een klankbord vormt dat bij het gaan het geluid van de tred versterkt.

De Y - bevestiging van de *geta* is meestal van fluweel. *Geta's* met rode riemen worden nu nog gedragen door de *maiko*, de beginnende *geisha's*. Ook jonge meisjes droegen nog tot in de vijftiger jaren exemplaren met stoffen riemen in vrolijke kleu-

ren. Een schuin over de tenen lopende bevestiging, zoals ze wel eens bij kindergeta's voorkomt, schijnt toch zeer zeldzaam te zijn.

Het schoeiseltipe ziet men reeds op afbeeldingen uit de *Heian*-tijd (794 - 1192). Tussen 1336 en 1573 werden de *geta's* veelal door gespecialiseerde ambachtslui gemaakt. Pas rond 1700 brak de mode volledig door, en de burgerij in de steden demonstreerde haar welstand en gevoel voor luxe met *geta's* in kunstlak, schildpad of hout van de *kiri*-boom (*Paulownia*). Er zijn zelfs exemplaren geweest met een warmwaterreservoir onder de zool. In *Shimabara* droegen de prostituées bij hun ommetjes, bedoeld om hun charmes tentoon te spreiden, zeer zonderlinge, hoge *geta's* met drie stelten.

Vroeg in de 19de eeuw werd een teenbeschermer voor de *geta* uitgevonden, die lijkt op de neus van een pantoffel. Men gebruikte daarvoor geolied papier, ingestreken met *urushi*-lak, later ook wel leer.

Als men abstractie maakt van strooien laarzen, vindt men in Japan in recentere tijden slechts de halflaars, tot aan de enkel reikend. Hierbij horen o.a. de *samoerailaarzen*. De zool van zo'n laars is van leer, gedeeltelijk verguld of ingestreken met zwarte lak, het eigenlijke voetdeel van leer of bont, en de schacht van zijde. Opvallend is de extreem brede snit van de zool naar de voorkant toe, en de meestal stompe en opkrollende spits.

Destijds waren er ook wel *samoerailaarzen* van berevel.

Moderne geta-sandaal. Met teenkap te gebruiken als "regenschoeisel" (*ame-furi baka*)

Van de achtste tot de twaalfde eeuw, toen Japan de invloed onderging van de Chinese *To*-dynastie, zagen de *samoera*laarzen er anders uit dan in de 19de eeuw. Het onderdeel was toen van zwart gelakt leer, en de halfhoge schacht — die vooraan open was — van stof. Gedurende dezelfde periode droegen de *samoera*i bij feestelijke gelegenheden exemplaren met omgeslagen kappen van stof, met allerlei patronen versierd; ook hier waren de eigenlijke laarzen van zwart gelakt leer.

Leren halflaarzen met benagelde zolen deden in de *Shiga*-prefectuur tot 1911 dienst bij het werk op het veld; bij smeltende sneeuw trok men ze aan op de modderige wegen. De benaming voor dergelijk schoeisel is *tabigutsu*, aangezien — net zoals bij de *tabi* — de grote teen hier van de overige tenen is afgescheiden door een naad.

Op het eiland *Hokkaido* droegen de *Ainu*'s, de oerbewoners van Japan, bij de jacht halflaarzen uit zalmhuid. De zijanten van deze laarsjes zijn opgetrokken, zoals bij de *opank*, en boven de wreef is een deel ingezet. De korte schacht wordt met strobanden rond het been gebonden.

Dan moeten zeker nog de *kawagutsu* worden vermeld, mocassins van hondeler, het schoeisel van de jagers in de *Aomori*-prefectuur. De hondevacht is hier behouden; aan de binnenkant van de mocassin beschermt hij tegen de koude, en hij versiert tevens de bovenrand.

In de *Nara*-prefectuur waren er ook *tsunanuki*, schoenen van rundsleer, die men bij grote koude met strohaksel vulde. Zulke schoenen waren uit één stuk, en aan de bovenrand werd er een band doorgetrokken, waarmee men in feite het leer over de voet spande. Onder de hiel was er een dunne, benagelde zool. Met de Europese militaire technieken kwamen naar het einde van de 19de eeuw toe ook Europese schoenen en Europese schoeiselmode naar Japan. De eerste exemplaren werden in 1854 geïmporteerd. Toch waren dit niet de allereerste Europese schoenen in Japan, want in 1582 al kregen de leden van een delegatie, op bezoek bij de paus, schoenen en kleren als geschenk.

In 1861 opende de Nederlander *F.J. Lemarchand* in Japan de eerste Europese schoenenzaak.

Ondanks de sterke westerse invloed kon de tradi-

tionele schoeiselmode van Japan zich handhaven. *Sori*, *waraji*, *tabi* en *geta* worden thuis nog altijd gedragen. Bij de uitoefening van de dagtaak geven de Japanners de voorkeur aan Europees schoeisel.

INDONESIË

Indonesië, in feite een archipel van meer dan drieduizend eilanden, sedert 1945 een republiek, geniet het jaar door van een vochtig-warm klimaat. De eilandbewoners konden daardoor praktisch altijd blootsvoets lopen. Slechts wanneer het gevaar voor verwondingen zeer groot was, droegen de vissers en boeren eenvoudige schoenen uit bast; dergelijk schoeisel trok men ook aan bij feesten.

Sedert het begin van de islamisering, in de 13de eeuw, werden in het paleis van de sultan ook leren pantoffels gedragen — schoeisel dat eigenlijk uit het Midden Oosten stamt — met een hak en een geronde, vlakke of vooraan opkrullende neus.

Afhankelijk van de rang van de betreffende persoon — en dit geldt voor beide geslachten — waren de pantoffels in mindere of meerdere mate versierd. Zo waren ze soms met fluweel overtrokken en met parels en gouddraad bestikt. Nu nog worden dergelijke pantoffels gebruikt voor de hoofse, klassieke dans. Houten beschilderde badschoenen, met platte stelten en leren riemen over de teenpartij, zoals ze in Turkije gebruikelijk waren, werden eveneens op Java overgenomen. Op *Madura* werd de teentapsandaal ingevoerd (zie: Indisch schoeisel), met een zool die van streek tot streek verschilde, soms heel eenvoudig, soms met een draaiing.

Heel speciale schoeiselvormen zijn de sandalen en pantoffels met een zool van hoorn, of zelfs van messing, zoals op het eiland *Lombok*.

Zoals in vele andere landen die gestalte kregen onder invloed van de islam en de islamitische cultuur, ontbreekt ook bij de Javaanse schoenen een rechts/links-onderscheid.

AUSTRALIË

Kadaitja of *kurdaitsja* is enerzijds de benaming voor een toverritueel in Centraal-Australië, anderzijds voor het schoeisel dat in het kader van dat ritueel een rol speelt. Ook de mannen die bij de uitvoering ervan betrokken zijn, worden *kadaitja* genoemd.

Het schoeisel is eigenlijk een pantoffel, vervaardigd van het haarvilt van een buideldier, en versierd met veren van de *emoe*, een soort struisvogel. Vóór de pantoffels aangetrokken worden, laat men er gewijd bloed uit de armen van de betrokken mannen in druppelen. Voor de vrouwen worden ze angstvallig verborgen, wat wel het geheimzinnige karakter van het ritueel moet beklemtonen.

Vóór een man dergelijke *kadaitja*-schoenen mag aantrekken, moet hij een pijnlijke behandeling ondergaan. Zijn kleine teen wordt met een verhitte steen behandeld en dan uit het lid getrokken. Die kleine teen wordt dan als het ware een oog, dat iedere wortel, iedere hindernis langs de weg ziet, en zo de drager van de schoenen voor struikelen behoedt.

Een man onderneemt *kadaitja* op bevel van een andere man, gewoonlijk een opperhoofd. De uitnodiging verloopt volgens een nauwkeurig voorgeschreven procedure en mag niet afgewezen worden, op straffe des doods. Degene die het bevel gegeven heeft, begeleidt de *kadaitja*-kandidaat. Daarbij komen dan nog twee of drie andere mannen, waarbij altijd een medicijnman. Van alle leden van die groep moet de kleine teen uit het lid worden getrokken, voordat zij de pantoffel mogen dragen. Ze mogen overigens nooit eigenhandig het schoeisel aantrekken; het wordt aan hun voeten bevestigd door andere mannen, die zelf niet aan het ritueel deelnemen, en die in een precies voorgeschreven graad van verwantschap tot hen staan.

Na deze voorbereidende ceremonieën kiest de groep een slachtoffer uit, dat op een gunstig ogenblik met een speer midden in de rug wordt doorboord. Ongeveer een uur later verhit de medicijnman een witte toversteen, die hij op de wonde legt. Deze geneest zogezegd, zonder een spoor achter te laten. Er wordt iets in de wonde

gestopt, misschien een "geestenslang", die tot in het binnenste van het slachtoffer doordringt, en zo de gewonde — tenminste tijdelijk — weer tot leven wekt. De medicijnman laat het slachtoffer opstaan, begeleidt het op weg naar het dorp en geeft het zijn bewustzijn weer. Het slachtoffer gaat naar huis, net alsof er niets gebeurd ware, maar sterft na twee of drie dagen.

Indien de dood niet intreedt zoals gepland, achtervolgen de *kadaitja*-mannen hun slachtoffer en doden het 's nachts, in het geheim. Zorgvuldig wordt vermeden dat jongeren de dode zien. Na de ceremonie worden de schoenen weer weggelegd.

Bij de *Aborigines* van Centraal-Australië heerst een fanatiek geloof aan de mogelijkheid om een mens tijdelijk opnieuw tot leven te wekken.

Waarschijnlijk dient het ritueel ter verklaring van anders onverklaarbare sterfgevallen, of van raadselachtige geruchten en tekens in de omgeving van het dorp.

Feit is dat dergelijke schoenen, evenals uit het lid getrokken tenen, werkelijk voorkomen. De *kadaitja*-ceremonie kende men overigens ook in het westelijke deel van Zuid-Australië.

CIRCUMPOLAIRE VOLKEREN VAN DE ARCTISCHE KUST EN NOORD-AZIË

De Eskimo's, die thuis zijn aan de noordelijke kusten van het Amerikaanse continent en van Groenland, de oerbewoners van Siberië en de Lappen, zijn volkeren die een leven leiden dat beheerst wordt door een bijzonder harde bestaansstrijd met een onherbergzame omgeving. Vele maanden ligt de natuur verborgen onder sneeuw en ijs, en de zomers — dan zijn de wateren ijsvrij — zijn slechts van korte duur.

Voeding verschaffen de Eskimo's zich door de jacht op zeezoogdieren; in de herfst jagen ze op de kariboe en de muskusos en vissen ze op zalm. In de *toendra's* en in de *taiga* van Siberië leefden de mensen op nomadische wijze van de rendierfokkerij, de visvangst en de vangst van dieren met kostbare pelzen, zoals sabelmarters, poolvossen en hermelijnen, waarvoor ze vallen zetten.

Dikke kledij was een eerste voorwaarde voor het leven in een milieu van sneeuw, ijs en koude, en daardoor komt bij de noordelijke volkeren een veelvuldigheid van kledingstukken van pelzen en leer voor; ook vissehuid en darmen werden gebruikt, vooral dan in Alaska en op de *Aleoeten*.

Belangrijk kledingstuk van alle circumpolaire volkeren is de laars, vooral van pels — 's zomers ook van leer — en met onderscheiden lengte. De meeste laarzen reiken wel tot aan de knie. Die van de Lappen hebben meestal een korte schacht die tot boven de enkel reikt, en die samen met de rand van de broek d.m.v. een slobkous dicht aan het been aansluit.

Bij de *Samojeden* (*Nenzen*) de *Toengoezen* (*Ewenken*) en *Jakoeten* in Siberië worden bij een broek, die veel meeheeft van een zwembroek, laarzen uit rendierpels gedragen, die tot aan de gordel reiken. Een gelijkaardig type komt voor bij de Eskimovrouwen op *King William's Land*. De tot aan de heup reikende laarzen van de *Netsilik*- (eveneens op *King William's Land*) en de *Iglulik*-Eskimovrouwen vertonen zakvormige uitronningen aan de buitenkant. Laarzen die één geheel vormen met een aansluitende broek, komen eveneens voor bij de *Netsilik* en op Alaska.

Het meest opvallende kenmerk van al deze laarzen is de om de voetranden geslagen zool, die — vooral bij de Groenlandse Eskimo's — een zorgvuldig aangebracht plooitjespatroon vertoont. Men vermoedt dat deze laarsvorm zich uit een combinatie van kous en sandaal heeft ontwikkeld.

De laarzen van de Lappen hebben meestal een naar voren toe spits uitlopend inzetstuk op de wreef, en een omgekrulde top. De schacht kan vooraan gespleten zijn, een snit die b.v. ook bij de *Toengoezen* voorkomt. Als de schacht gesloten is, hebben de Lappenlaarzen normaal een door de rand getrokken band, iets wat ook bij Eskimolaarzen te vinden is.

Typisch voor Siberische stammen zoals de *Tsjoektsjen* en *Jakoeten*, zijn banden die aan de enkel door lussen lopen of die in de zoolnaad worden verankerd, om de laars vaster rond het been te kunnen snoeren. De *Ostjaken* (*Chanten*) hadden kousachtige laarzen — waarschijnlijk voor de zomerperiode — met een zool en schacht uit zeer

zacht leer.

De onderkanten van de zolen worden in de regel gemaakt van tegendraadse huiddelen, en bieden op die manier de best denkbare bescherming tegen uitglijden. Bij grote koude dragen de Eskimo's en de inwoners van de *Aleoeten* in hun laarzen kuitlange kousen van kariboeleer, en daarboven nog eens kortere sokken van hetzelfde materiaal, ofwel van zalmhuid of grasvlechtsel (b.v. in Alaska). Voor de jacht worden overschoenen over de laarzen aangetrokken. Qua vorm is ons over deze overschoenen niets bekend.

Bij de Eskimo's, de Aleoetenbevolking, de Lappen en de Finnen is het bovendien gebruikelijk om tegen de koude gras in de schoenen te leggen, een praktijk die ook in Japan werd toegepast, en door de Mandsjoe's in China.

De *Netsilik*-Eskimo's nemen rendierhaar of veren. IJslandse schoenen hebben gebreide wollen inlegzolen.

Naast de laars dragen zowel de Eskimo's als de Lappen en de *Samojeden* schoenen die vooraan spits uitlopen, en die een inzetstuk op de wreef hebben.

Een schoentype met platte zool en een uit twee stukken samengesteld bovendeel, dat hoog op de wreef komt, doet dienst bij de *Copper*-, de *Iglulik*- en de *Netsilik*-Eskimo's. Onthaarde zeehonden- en kariboepels zijn daarbij veelvuldig gebruikte materialen.

Deze schoenen draagt men 's winters binnenshuis, maar in de overgangstijd tussen beide seizoenen ook wel buiten.

Uit Labrador stammen b.v. mocassins van zeehonden- en kariboehuid, waarbij de zool en het bovendeel afzonderlijk zijn gesneden. Van schoenen met mocassinsnit wordt ook bij de *Copper*-Eskimo's gewag gemaakt.

De Lappen hebben een schoentype dat van één stuk vissehuid of perkament kan zijn gemaakt, en dat aan de hiel en boven de tenen een naad vertoont. De rand is ingehouden, d.i. samengetrokken, of van kleine plooitjes voorzien, om de breedte te verminderen.

Dit type behoort werkelijk tot de oervormen van de menselijke voetbekleding. Op de Faröer, een bij Denemarken horende eilandengroep, vindt men schoenen die qua snit identiek zijn aan de

hierboven vermelde, maar die wel gemaakt zijn van onbewerkt rundsleer.

Ook de *Jakoeten* hebben wel schoenen uit één stuk huid, met een ingehouden (cf. supra) rand.

Bij de Eskimo's komt het herfstvel van de kariboe voor het maken van kledij op de eerste plaats, daar het de grootste warmte garandeert. Voor het maken van laarsschachten gebruiken de *Kariboe-Eskimo's* zeehondevelen; als het gaat om schoeisel voor de herfst wordt het haar daarvan niet verwijderd. Het dikke leer van zeeleeuwen wordt gebruikt voor de zolen.

Zowel de Eskimo's als de Siberische volkeren en de Lappen versieren hun schoeisel op de meest uiteenlopende manieren.

Sierlaars, als bruidsschoeisel gedragen door de Canadese eskimo-meisjes

Terwijl de Eskimo's van Alaska en het Centrale Gebied daarvoor vooral verschillende soorten pelzen gebruiken, smukken die van Groenland en de inwoners van de Aleoeten hun laarsschachten op met kleurige leren bandjes, die geborduurde patronen vormen. Andere Eskimolaarzen zijn gemaakt van stukken leer van verschillende kleuren.

De *Kariboe-Eskimo's* gebruiken wel huiden die de ganse winter lang in de wind hangen te bleken als grondstof voor hun versieringen. De naden zijn

dikwijls met rode stof afgebiesd, een versieringswijze die ook bij de *Ostjaken* en de *Samojeden* in Noord-Azië, maar vooral bij de Lappen in trek is.

Kleurrijker zijn in de regel de Siberische laarzen. Naast het samenvoegen van verschillende pelssoorten, zoals bij de Eskimo's, neemt men in Siberië vooral zijn toevlucht tot huidmozaïeken met geometrische patronen (cf. de huidendekens van de *Samojeden*).

Bij de *Amoer*-volkeren, zoals de *Niwchen* en de *Golde (Nanai)*, zoekt men het in lintvormige of voluutachtige elementen en in opgenaaide ornamenten van berkeschors of vissehuid.

De *Toengoezen* en de *Samojeden* gebruiken dikwijls de applicatie, een techniek die ook bij de Eskimo's en de Lappen is gekend. Ook borduurwerk met parels is verspreid.

Typisch voor gans Noord-Azië is het samenvoegen van afzonderlijke stukken leer met speciale siernaden, die uitgevoerd worden in wit rendierhaar.

In Scandinavië breide men van bonte wol zgn. *hutschoenen*; aan zool, top en hak zijn ze met zacht leer versterkt, en ze hebben eigenlijk meer weg van kousen dan van schoenen (cf. de *tabi* van de Japanners).

De vormen van schoeisel die men binnenskamers draagt gaan misschien wel terug op de leren kousen — in of zonder de laars — en de van gras gemaakte sokken die de circumpolaire volkeren binnen in huis gebruiken.

DE INDIANEN VAN NOORD - AMERIKA

De bekendste schoeiselvorm bij de Noordamerikaanse Indianen is zeker de *mocassin*, meteen het enige onderdeel van hun kledij dat tot op heden heeft stand gehouden, tegen alle Europese invloed in.

Het woord *mocassin* stamt uit de *Algonkintalen*, de talen die hoofdzakelijk samenvallen met het gebied dat nu gevormd wordt door Canada, de noordoostkust van de Verenigde Staten en de streken ten zuiden en ten westen van de Grote Meren. Dit is meteen de grote regio waar het oertype van de *mocassin* thuishoort.

De oervorm is een schoen die bestaat uit een zacht stuk leer, van min of meer rechthoekige of ovale vorm, dat rond de voet gelegd en boven de tenen en de wreef genaaid wordt, alsook aan de hiel. Met een snoer, dat door gaatjes of lussen getrokken is, bindt men de mocassin rond de enkels vast. Is de lap leer groot genoeg, dan wordt hij in rechtstaande toestand een bescherming voor de enkels, en neergeklapt een omslag, die meer als versierend element dient.

Uit deze oervorm — die overigens ook thuishoort in Mongolië, Lapland en het gebied van de *Amoer*-rivier — ontwikkelden zich andere vormen, b.v. zulke waarbij het leer aan het onderste gedeelte van de middennaad in plooiën wordt gelegd. Zoiets is o.a. typisch voor de *Ojibwa*; "ojib" betekent overigens "vouwen".

Een ander mocassintype heeft een wreef- en hielnaad die tot onder de zool verlengd wordt; zo'n naad ontstaat wanneer het leer vooraan en achteraan van een insnijding voorzien wordt.

Nog een andere variant heeft een naad aan de hiel — zelden aan de teenpartij — die er als een omgekeerde T uitziet.

Een verdere stap in de ontwikkeling van de oervorm is het aanbrengen van een wigvormig inzetstuk op de wreef; reeds vóór 1880 wordt dat een zgn. U - inzet, die dikwijls een andere kleur heeft, en in alle geval de teennaad overbodig maakt. Het vrije uiteinde van dit inzetstuk wordt bij deze mocassins een lip, die apart wordt aangenaaid.

Was de oervorm van de mocassin, zoals reeds vermeld, ten oosten van de Mississipi en ten zuiden van de Grote Meren verspreid, dan kwamen er ook varianten voor bij de oostelijke en de centrale *Algonkins*, de *Irokezen*, *Cherokee*, zuidelijke *Sioux* en de *Caddo's*.

Zeer karakteristiek voor de mocassins van deze stammen is de vorm van de omslag: hij omgeeft ofwel slechts de zijkanten of de zijkanten én de hiel van de mocassin, hij kan recht afgesneden zijn, maar ook afgerond, en hij kan ook in een spitse hoek naar voren springen.

De mocassins met inzetstuk vormen een overwegend noordelijk beschavingselement, want we treffen ze aan bij de *Dene*-stammen in het *MacKenzie*-bekken, bij de *Salish*, de *Kutenai* en de *Shoshonen* in de noordelijke plateaulanden, en ook bij

de noordelijke en noordoostelijke *Algonkins*, en de *Huronen*, *Mohawk*, *Menomini*, *Blackfoot* en *Assiniboin*.

In de loop van de 19de eeuw verdrong de mocassin met inzetstuk het oertype, een proces dat bespoedigd werd door het feit dat de Indianen in de reservaten in en rond Quebec dit mocassintype massaal produceerden voor de handelsposten. Er werd zelfs tot ver in Centraal-Canada geleverd.

Een overgangsvorm tussen de ééndelige mocassin en de tweedelige van de prairie-Indianen is dat type, waarbij de teennaad een zijnaad wordt, en dat in plaats van het inzetstuk een split of een tong heeft, die uit het bovenleer wordt uitgesneden. Dergelijke exemplaren vindt men zowel in het noordelijke plateaugebied - b.v. bij de *Salish*, de *Shoshonen* en de *Nez-Percé* — als bij de noordelijke prairiestammen.

De mocassin van de prairie-Indianen bestaat uit een zacht stuk hertsleer, dat als bovenleer dienst doet, en een zool van ruw leer, huid van de bison. Beide delen zijn verbonden door een rondom de mocassin lopende horizontale naad; aan de hak is er nog een verticale naad.

Dit schoeisel van de prairie-Indianen is in feite geen echte mocassin, want het vertoont o.a. een rechts/links-onderscheid. Het is waarschijnlijk ontstaan uit de sandaal van het zuiden, die met de oostelijke en noordelijke mocassintypes versmolt. Ook het *Athapaskische* mocassintype (*Dogrib*, *Slave*) met zijdelingse naad, een schoeisel dat goed op een want lijkt, zou tot de prairie-mocassin hebben kunnen geleid.

In het zuidwesten van de Verenigde Staten — o.a. bij de *Apachen* — treffen we een Indianenschoeisel aan waarvan de hardleren zool als bescherming tegen doornen en spitse stenen aan de randen omgekruld is. Ook deze schoen zou zich uit de sandaal hebben kunnen ontwikkeld.

In de prairiegebieden en de hooglanden kwam de zachtleren mocassin niet meer tot zijn recht zoals in de wouden van het oosten, en het was dan ook niet meer dan natuurlijk dat schoenen met taaiere zolen werden ontwikkeld, en dat men daarvoor de sandaal als voorbeeld nam, temeer daar de volkeren en stammen die sandalen droegen, te vinden waren aan de zuidwestelijke grens van de

prairiecultuur.

Oorspronkelijk bestond de versiering van de mocassins — dit gold overigens voor de rest van de kledij evenzeer — uit bontgekleurde stekelvarkens- of elandharen, belegsel van *wampunparels* (geslepen schelpjes), lederfranjes en haarbosjes (dit laatste bij de noordelijke *Algonkins* en de *Huronen*) die in kegelvormige blikken hulsjes zijn gevat. Het gebruik van glazen kralen, bandapplicatie en zijdeborduursel kwam er later, door het contact met de blanken. De versiering met stekelvarkensharen — en later glazen kralen — werd bij de woudstammen veel spaarzamer aangewend dan in de prairie. Uitzondering hierop dient gemaakt te worden voor de *Irokezen*.

Het typische schoeisel in het droge zuidwesten, waar een halfwoestijnklimaat heerst, is de sandaal van geweven plantenvezels of gevlochten touwen.

In groten getale treft men ze in de leem- en rotswoningen aan, b.v. in de staat *Utah*.

Dergelijke sandalen hebben een bevestiging die ontspringt aan de beide hielranden, om vandaar rond de enkels en tussen de tenen door te lopen.

Reeds in de tijd van de zgn. "mandenmakers" — ca. 500 na Chr., de periode van de vroege *pueblo*cultuur — waren er sandalen die men maakte met materiaal van de *yuccaplant*; bonte patronen zijn in de sandaal ingeweven.

Bij de *Pueblo*-Indianen en de *Navajo's* — in het zuidwesten — werden schoenen gedragen die tot boven de enkels kwamen. Zij waren misschien wel het gevolg van een imitatie van de Spaanse mode, en hadden zolen van hard leer, die aan de zijkant opkrulden. Het zachte bovenleer is gedeeld en vertoont overlappingsen aan de buitenkant; het kan met leren bandjes rond de enkels toegebonden worden of met knopen gesloten.

Leren laarzen vond men bij de *Apachen*. Een eerste type had een halfhoge schacht, en een zool waarvan de top sterk krulde en met een schijf afgesloten was. De laars was beschilderd en aan de binnenkant met franjes versierd.

Een tweede type was eveneens halfhoog en vertoonde een zool van ruw leer, met omgebogen randen, naast een karakteristiek golfvormig geborduurd patroon van glazen pareltjes.

Een derde soort laars ten slotte reikt bijna tot aan de knie. Parallel met de zool is een bandversiering van parels aangebracht.

Het samenvoegen van *leggings* — "beenstukken" — en mocassins tot één geheel — vandaar soms *legging-mocassins* genoemd — vond men veel bij de *plains*- (vlakke-), prairie- en woud-Indianen, zoals de *Arapaho* en de *Cheyennes*. Bij de prairie-Indianen ging het hier om een schoeisel of kledingstuk voor vrouwen. De combinatie duikt bovendien op in het woongebied van de *Pueblo*-Indianen.

Bij de *Hopi's*, de *Navajo's* en de *Apachen* dragen de vrouwen een laarsachtig kledingstuk, dat bestaat uit een soort mocassin en een schacht die een primitieve *legging* voorstelt, nl. een half hertsvel dat men rond het been slaat.

In het uiterste noorden, bij de *Slave*, *Dogrib* en *Hare*, en bij de *Chippewa* of *Ojibwa*, worden *leggings* en mocassins als een laars gecombineerd. Bij de noordelijke *Dene* zijn schoen en *legging* tot een soort broek verbonden. Deze *legging-mocassins* zouden historisch gezien verband vertonen met het schoeisel van de Noordaziatische volkeren, en niet — zoals men wel zou kunnen denken — met dat van de Eskimo's.

Overgangsvormen tussen mocassin en laars vindt men bij de *Ainoe's*, de *Niwchen* (*Giljaken*) aan de benedenloop van de *Amoer* en op *Noord-Sachalin*, de *Orotsjen* (*Nani*) in Oost-Siberië, en tenslotte bij de *Ewenken* (*Toengoezen*) van noordoostelijk Siberië. Zoals reeds aangehaald, zijn dit precies de gebieden buiten Noord-Amerika waar de oervorm van de mocassin voorkomt. De sneeuwschoen verspreidde zich van Noord-Azië naar Noord-Amerika.

Wat de Oude Wereld betreft, is hij vooral bij de *Tsjuktsjen*, de *Korjaken*, de *Jukagiren* (*Odul*) en de *Ainoe's*, in Noordoost-Azië, in gebruik geweest. Eenvoudige sneeuwschoenen, met cirkelrond of ovaal raam, had men ook in Korea en Japan.

De technisch meest volmaakte sneeuwschoenvormen in Noord-Amerika vind men bij de *Algonkinsprekende* stammen (*Cree*, *Ojibwa*, *Winnebago*, *Abnaki*, *Naskapi*) en de *Huronen*.

De *Irokezen* en *Sioux*, die eveneens sneeuwschoenen gebruikten, leerden deze eerst later kennen. Ook de *Dene* (*Athapasken*) behoren tot de zgn.

”sneeuwschoenvolkeren”.

Cultuurhistorisch gezien is er een zeer nauwe samenhang tussen het ééndelige, elastische mocassintype en de sneeuwschoen. Deze mocassin wordt zowel door de Canadese als door de woud-Indianen gedragen, in dat gebied dus waar ook de sneeuwschoen wordt gebruikt.

Opvallend is dat de Eskimo's — ondanks het sneeuwrijke milieu waarin zij leven — de sneeuwschoen niet kennen, evenmin als de mocassin.

De grond daarvoor is te zoeken in de cultuurhistorische ontwikkeling van beide regio's. Als hoofdvertegenwoordigers van de zgn. *ijsjachtcultuur* behoren de Eskimo's historisch tot een oudere nederzettingsgolf dan de Indianen van de zgn. *sneeuwschoencultuur*. Typisch voor deze laatste cultuur zijn ook de huidtent of *tipi*, de slee zonder onderstel (*toboggan*), de kano van boomschors en allerhande houders of ”reservoirs” van boomschors.

MIDDEN - EN ZUID - AMERIKA

Indien men het wil hebben over het schoeisel van Midden- en Zuid - Amerika, dan is het noodzakelijk een onderscheid te maken tussen de tijd vóór de ontdekking van die gebieden en de eeuwen na de ontdekking of *conquista* (vanaf 1492), want uiteraard begon toen een versmelting van Indiaanse beschavingen met de Spaanse cultuur, en de Indianen werden onderworpen aan diep ingrijpende cultuurveranderingen.

Het systeem van volledige kledij bestond vóór de *conquista* slechts in de gebieden met een hoge cultuur, nl. Mexico, Guatemala, Peru en Boliviaë, in de *Montaña* en de *Gran Chaco* (Argentinië), en bovendien bij de *Araucaniërs* (Chili), in Patagonië en in Vuurland, hier dan wel als gevolg van het ruwe klimaat.

Een gelijkaardige westelijke en zuidelijke verspreiding is kenmerkend voor de sandaal, het essentiële schoeisel van die Indianen die niet blootsvoets lopen.

Wat de jagers- en plantersbeschavingen van de Zuidamerikaanse woudgebieden betreft, zijn er — afgezien van enkele uitzonderingen — geen verwijzingen naar schoeisel. Aan de *Roraima*, in

het bergland van Guyana, draagt men wel sandalen van de onderste, brede bladsteeluiteinden van de Mauritiuspalm ; daarmee beschermt men de voeten tegen scherpe kwartsstenen.

Mexico en Guatemala waren het thuisgebied van hoog ontwikkelde volkeren, zoals de *Tolteken*, de *Azteken* en de *Maya's*, volkeren die erin slaagden om grote rijken te stichten. Dit zijn de gebieden, waar van oudsher sandalen werden gedragen. De afbeeldingen tonen ons een type, waarvan de hielkap het opvallendst is. De bevestiging loopt tussen de eerste en de tweede én tussen de derde en de vierde teen. Vooraan boven de beenaanzet is de sandaal gebonden, en de uiteinden van de riempjes — die dikwijls verbreed zijn, zoals een lip — hangen over de wreef.

De sandalen in het huidige Guatemala vertonen nog wezenlijke trekken van de vóór-Spaanse cultuur. Men ziet nog altijd de hielkap, die vooral bekend is van de *Chuchumatanes*-bergen (*Todos Santos*), het typische verloop van de leren riempjes tussen de tenen — de dag van vandaag in alle geval slechts tussen de eerste en de tweede teen — en de lip boven de wreef. De hielkap zou naar verluidt een steun betekenen bij het klimmen.

Aan de voet van een bepaalde Mayafiguur in aardewerk ziet men een ander sandaaltype, met een bevestiging rond de hiel, die zijdelings aan de rand verankerd is, en een tong of lip over de wreef. De wijze van bevestiging over de wreef blijft onduidelijk.

De Guatemalteekse *caite*-sandalen moeten heel duidelijk gezien worden in die Maya-traditie. De zolen zijn eenvoudigweg gesneden volgens de voetonttrek, en worden vastgehouden door leren riemen die over de wreef naar de tenen lopen. Nu zijn er vele varianten op dit type, die wel allemaal een riem rond de hiel vertonen. Bij een bepaalde variant lopen nog andere riemen tussen de eerste en de tweede teen, bij een andere verloopt een breed stuk leer schuin over de teenpartij. Typisch zijn de bijkomende lippen over de wreef.

De Indianen van Guatemala dragen ook *sandalia's*, sandalen die de voet vooraan bedekken, en die alleen op feesten gedragen worden. Ze vertonen vaak borduursel, of een versiering van wollen koordjes en gespen.

Reeds vóór de *conquista* verwerkte men in Mexico

en Guatemala hertsleer. In alle geval breidde de leerverwerking in Midden- en Zuid-Amerika zich pas substantieel uit na de invoering van grotere huisdieren door de Spanjaarden.

De kennis van het looien was oorspronkelijk ontoereikend of zelfs helemaal onbestaand, zoals b.v. bij de Inca's.

In de hooglanden van Colombia en Ecuador dragen beide geslachten sedert lange tijd leren sandalen. In Ecuador werden er vroeger ook gemaakt van *cabuya*-vezels. In Peru had men sandalen die uit *cordilleragras* waren gevlochten.

Het belangrijkste centrum waar schoeisel voorkwam, ook vóór de *conquista*, was het centrale *Andesland*: het hoogland en de kust van Ecuador, Peru, Noord-Chili, het hoogland van Bolivia en Noordwest-Argentinië.

Kort vóór het contact met de Spanjaarden, begin 16de eeuw, droegen mannen, vrouwen en kinderen in het Inca-rijk sandalen, wat ook blijkt uit de illustraties van *Guaman Poma* (1613). Op enkele afbeeldingen ziet men ook een gesloten schoen die als mocassin geïnterpreteerd wordt, daar men enkele luttele mocassinexemplaren in graven aan de kust gevonden heeft.

De sandalen van de Inca's werden van de huid van de lama gemaakt, meer bepaald die van de halsstreek. De zool was iets korter dan de voet zelf. Aangezien de Inca's niet konden looien, kon men de zolen bij vochtig weer niet gebruiken, daar ze anders week en zacht zouden worden.

Afbeeldingen laten ons een bevestiging rond de hiel zien, zijlussen in het teen- en het hielgebied, waardoor de bevestiging loopt, en een stuk boven de wreef. Dit laatste ziet er o.a. op de illustraties van *Poma* (cf. supra) gevlochten uit.

De riemen zouden bestaan hebben uit gevlochten wol of koorden van onbewerkt leer. Hooggeplaatste personen, zoals koningen en priesters, hadden kleine gouden maskers op de sandalen.

Een ander type sandaal uit het Andesgebied stamt uit de tijd van de klassieke *Tiahuanaco*-cultuur (vijfde tot achtste eeuw). Net zoals bij de Middenamerikaanse sandalen is er ook hier een hielkap. Brede leren riemen kruisen over de wreef (X-bevestiging) en zijn vooraan aan de zoolranden verankerd. Op hielkap en riemen zijn geperforeerde patronen zichtbaar. Sandalen met X-

bevestiging, met eenvoudige, niet-versierde riemen rond de hiel, waren er in de periode van de Peruviaanse *Nazca*-cultuur (tweede tot zevende eeuw na Chr.), ten tijde van het *Chimú*-rijk (aan de kust tussen Ecuador en Peru, ca. 1200 -1460), en in het noorden van Chili, waar ze in graven werden teruggevonden (*Arica I en II*).

De *Aymara's* van de hogergelegen gebieden van Zuid-Peru en Bolivia gebruikten een schoeisel dat bestond uit één stuk leer. Het werd met een band samengesnoerd rond de voet, en is dus een oervorm van de opank.

De *puna*, het hoogste deel van de Peruviaanse en Boliviaanse plateau's, dat vooral door *Aymara's* is bewoond, is het thuisland van de *ojota's*, die tot in de *Gran Chaco* (Noord-Argentinië en Paraguay) zijn verspreid. Een *ojota*, die dikwijls van tapirleer is gemaakt, bestaat uit een harde, naar voren toe breder wordende zool, en riemen die rond de hiel lopen en dan kruiselings over de wreef tussen de eerste en de tweede teen.

In de *chaco* van Paraguay dragen de *Maká-Indianen* een enkelhoge laars, die grofweg van een eenvoudig stuk ruw leer is genaaid. Over dit type schoeisel is verder niets bekend.

Ook in Midden-Chili, woongebied van de *Araucaniërs*, is het schoeisel reeds sinds lange tijd bekend. Vooral de *zumel* of *shumel* moet hier worden vermeld, in het Spaans *bota de potro*, "veulenlaars", een kousachtige laars uit de onbewerkte huid van een paarde- of runderpoot, die nat werd aange trokken en dan aan het been moest drogen. Met dergelijke laarzen reden de *Araucaniërs* te paard. Op de top waren ze open, wat een beter houvast in de stijgbeugels mogelijk maakte. In de eerste helft van de 19de eeuw werd de "veulenlaars" in Chili ingevoerd vanuit de Argentijnse *pampa*.

In Patagonië (Zuid-Argentinië) waren ook dergelijke laarzen te vinden. Die voor mannen en vrouwen bestonden in feite uit de huid van de achterpoot van een poema, en die voor kinderen van een *guanaco*. Ook de vinnen van de zeekeed dienden voor de vervaardiging van laarzen.

Men mag dus aannemen dat deze schoeiselmode reeds opgeld maakte vóór de invoering van het paard door de Spanjaarden, en dat het oorspronkelijk niet ging om rijlaarzen.

De *Ona's* b.v., waarbij zich geen ruitercultuur onder Spaanse invloed ontwikkelde, namen dit type laars reeds in het midden van de 18de eeuw over. Ook bij sommige Noordamerikaanse Indianenstammen zouden beenvellen van rendieren en elanden zijn gebruikt.

De *Ona's* van Vuurland hadden oorspronkelijk slechts schoenen uit de huid van de knieholte van de *guanaco*, die ze 's winters met droog gras opvulden, tegen de koude. Deze schoenen uit huid laten grote voetafdrukken achter, en vandaar de benaming *patagón*, Spaans voor "grote poot", die de Spaanse ontdekkingsreizigers gaven aan de bewoners van het gebied langs de Straat van Magellaan, die zij zich waarschijnlijk als een soort reuzen voorstelden.

Tot aan de invoering van het paard droegen de *Tehuelche's* — eveneens Patagoniërs — gelijkaardige schoenen van huid.

Tamango is de naam voor de koeie- of schapevellen die de *Pehuenche*-Indianen — aan de *Uspallata*-pas in Chili — rond hun voeten wikkelden, met de haarkant naar binnen gekeerd : een beschutting tegen de koude, waarmee ze in de sneeuw over de bergen konden geraken.

In Zuid-Amerika (Peru, *Paramongo*) heeft men zulke voetlappen ook wel op mummies aange troffen, die daarbij nog sandalen aan hadden.

De *Pehuenche's* en de *Ona's* zijn overigens de enige Zuidamerikaanse Indianenstammen die sneeuw-schoenen gebruiken.

Ten slotte burgerden zich in Zuid-Amerika ook nieuwe schoeiselvormen in onder invloed van de inwijkelingen uit Afrika en Europa, die immers bij hun aankomst telkens de mode van hun generatie mee importeerden.

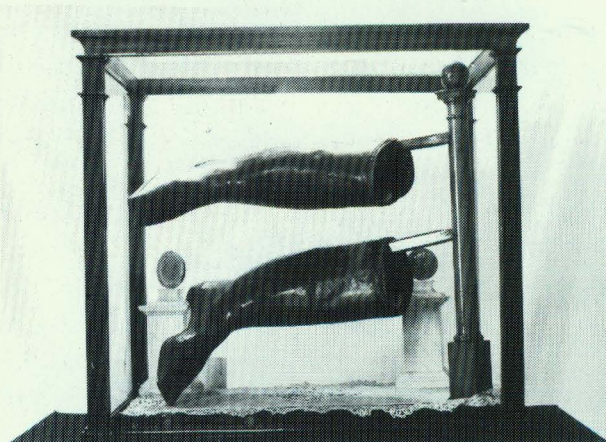
De hoge rijlaarzen die deel uitmaken van de ruiterkledij van de zgn. *vaqueiro's* in Noordoost-Brazilië zijn te situeren in een Europees, meer bepaald Portugees beïnvloede veeteeltcultuur.

De leren beenkappen (*charro's*) die men in Mexico aantreft worden gekenmerkt door een leersnijtechniek, die teruggaat op middeleeuwse tradities in de Spaanse leerbewerking. De *charro's* stammen eveneens uit een heerlijke grootgrondbezitterscultuur.

Sandalen kunnen eveneens met leersnijwerk versierd zijn ; ook zij gaan praktisch zeker terug op Spaanse modellen uit vroegere eeuwen.

Nu nog kennen wij de *alpargata's*, de strosandalen van de Spaanse boeren ; deze sandalen vond men evengoed bij de Indianen in Venezuela, Colombia en Ecuador.

Pantoffels met een houten zool en een leren neus treffen we vooral aan in *Bahia* (Noordoost-Brazilië), waar overigens een groot aantal negers en mulatten leven. In Chili droeg men tijdens de regentijd iets zeer gelijkaardigs, de *zueco* (van het Spaanse *zapato*, "schoen"), een pantoffel die zeker teruggaat op jongere Europese voorbeelden.

Door zijn verfijnd vakmanschap en zijn zorg voor de opleiding van de toekomstige schoenmakers, mag Eduard Dierick (1800-1875) met recht en reden dé pionier van het Izegemse schoenmaken en vooral van het fijne handwerk worden genoemd. Op beide foto's ziet men werk van hem uit de periode 1830-1835. Links o.a. de laarzen die zozegzegd voor Koning Willem der Nederlanden werden gemaakt, en rechts de sierlaarzen voor Leopold I!

Voorbeelden van het schitterende vakmanschap van de Izegemse ambachtsslui uit de dertiger jaren : miniatuurschoentjes, een "imaginaire" schoen en een oriëntaals aandoend exemplaar.

Alfons De Jan was eveneens een schitterend vakman. Hier twee speciale modellen van zijn hand : een naadloze pumps, waarbij het bovenleer ook over de hak is opgetrokken, en het zg. "allerlichtste" schoentje (75 gram)!

Algemene inleiding	
Het schoeisel in de Europese maatschappij en geschiedenis	69
1. Stap voor stap doorheen de eeuwen	71
2. Europese folklore en eigenaardigheden	83
3. Schoen en schoenmaker in hun maatschappelijk kader	89
Het schoeisel in de andere werelddelen	93

vandemoortele

RODA

FAMA

MINELMA

VITELMA

ST. VILLEPRE

RESI

BLANC DE BŒUF

REDDY

MAYONAISE VANDEMOORTELE

OLIE VANDEMOORTELE

Alle kunde van het vak.

STROBBE

1890

1990

*gerenommeerde
formulierendrukkers*

Aangesloten bij het westvlaams verbond van Kringen voor Reemkundige

STROBBE Ontwerp: Stedelijke Leergangen / Izegem

ALGEMEEN NR. 84, XIXe JAARGANG NR. 2 (NOVEMBER 1989)